

ΠΕΡΙ ΗΠΕΙΡΟΥ ΚΑΙ ΑΛΒΑΝΙΑΣ

ΚΑΤ' ΑΝΑΦΟΡΑΝ ΠΡΟΣ ΤΟΝ ΓΕΩΓΡΑΦΙΚΟΝ ΠΙΝΑΚΑ ΤΟΥ ΚΥΡΙΟΥ
ΔΕ ΓΟΥΒΕΡΝΑΤΗ ΚΑΙ ΠΕΡΙ ΤΟΥ ΑΛΒΑΝΙΚΟΥ ΣΥΝΔΕΣΜΟΥ

ΠΡΟΣΦΩΝΕΙΤΑΙ ΤΟΙΣ ΕΝ ΑΛΕΞΑΝΔΡΕΙΑΙ ΑΓΑΠΗΤΟΙΣ ΜΟΥ ΑΔΕΛΦΟΙΣ
ΝΙΚΟΛΑΩ ΚΑΙ ΞΕΝΟΦΩΝΤΙ

Α' *

Οὐδεὶς, πιστεύω, ἀγνοεῖ τὸν Γεωγραφικὸν πίνκα τῆς Ἠπείρου, τῆς μέχρι τοῦ Ἄψου περιοριζομένης, τὸν μεθ' ἱστορικῆς προεισαγωγῆς δημοσιευθέντα ὑπὸ τοῦ κυρίου Δέ Γουβερνάτη¹, ἀνδρὸς ἐπιστήμονος μὲν, ἀλλ' ἐνταυτῷ καὶ πολιτικοῦ, διαμείναντος ἐν Ἰωαννίνοις, ὡς Προξένου τῆς Ἰταλίας, νῦν δὲ προκχθέντος εἰς Σμύρνην. Τὸ ἔργον τοῦτο ὡς γεωγραφικὸς μὲν πίναξ, εἶνε ὁ ἀκριβέστατος πάντων ὅσους γνωρίζω· ἀλλ' ἐπειδὴ ὁμοῦ κατὰ τὴν ἐθνογραφικὴν διαίρεσιν, ὁ συγγραφεὺς περιεπεσεν εἰς ἀνακριθεῖς τινὰς καὶ μάλιστα τῆς Χαονίας, ἣν ἐχρωμάτισε διὰ τοῦ χρώματος τοῦ δηλοῦντος ὅτι οὐδόλως ἐπέδρασεν ἐπ' αὐτῆς ὁ Ἑλληνισμὸς, τοῦτου κυρίως ἕνεκα ἀναγκάζομαι νὰ ἐπιχειρήσω τὴν ἀνασκευὴν αὐτοῦ, διηγούμενος ὑμῖν πικρῶς ὅσα εἶδον καὶ ἀντελήφθην ἰδίαις ὀφθαλμοῖς ἐν τῇ εἰρημένῃ χώρῃ, ἐπὶ εἴροσιν ἔτη μετερχόμενος ἐν αὐτῇ τὸν ἰατρόν. Ἡ διήγησίς μου ἀρχεται ἀπὸ τῆς ἐποχῆς τῆς ἀνεξαρτησίας τῆς Ἑλλάδος καὶ καταλήγει μέχρι σήμερον. Οὐδεμίαν δὲ ἄλλην ἀξίωσιν ἐν τῇ διηγήσει μου ταύτῃ ἔχω ἢ τὴν τοῦ ἀπλοῦ ἐργάτου τῆς ἐπιστήμης, ὅστις νομίζει ὅτι φέρει ὕλην, περὶ ἧς ἄλλοις δέδοται νὰ κρίνωσιν, ἂν εἶνε ἀξίη ὅπως κατεργασθῇ, καὶ χρησιμεύτῃ εἰς τὸ μέγα οἰκοδόμημα τῆς ἱστορικῆς ἐπιστήμης. Λέγων Ἠπειρον καὶ Ἀλβανίαν ἐννοῶ ἐκείνην τὴν χώραν, ἣτις ἀρχεται ἀπὸ τοῦ Ἀμβρακικοῦ κόλπου, λήγει εἰς τὴν εἴσοδον τοῦ Ἀδριατικοῦ κόλπου εἰς τὰς ἐκβολὰς τοῦ Ἄψου, ἔχουσα ὄρια ἀνατολικῶς μὲν τὸ Ἴόνιον πέλαγος, βορείως δὲ τὴν Πίνδον, ἣτις χωρίζει αὐτὴν ἀποτόμως ἀπὸ τῆς Θεσσαλίας, τῆς Μακεδονίας καὶ τῆς ἀνω Ἀλβανίας. Συμπεριλαμβάνω δὲ ταύτην τὴν

* Ἀνεγνώσθη ἐν τῷ Σαλλόγῳ τῇ 11 Φεβρουαρίου.

¹ De Gubernatis, Carta d'Epire 1879.

κάτω Ἀλβανίαν μετὰ τῆς Ἡπείρου, καὶ ἀποσπῶ αὐτὴν ἀπὸ τῆς ἄνω Ἀλβανίας, τὰς ὁποίας δύο Ἀλβανίας χωρίζει πρακτικῶς καὶ φυσικῶς ὁ Ἄψος, διότι ὁ ἑλληνισμὸς μέχρι τούτου τοῦ ὁρίου εἰσεχώρησε καὶ βραχυλεύει.

Καὶ πρῶτον μὲν θέλω ἐπιστήσῃ τὴν προσοχὴν σας, ἐπὶ τῶν τριῶν διαφορῶν φυλῶν, τῶν κατοικοῦσων τὴν ῥηθείσαν χώραν, αἵτινες εἶνε ἡ Ἑλληνική, λαλοῦσα τὴν ἑλληνικὴν, ἡ Ἀλβανική, λαλοῦσα τὴν ἄλβανικὴν, καὶ ἡ τῶν Κουτσοβλάχων, λαλοῦσα τὴν λατινικὴν γλῶσσαν, διερθαρμένην, καὶ ἀναμεμιγμένην. Τὰς τρεῖς ταύτας φυλάς θὰ ἐξετάσω συγκρίνων αὐτὰς μετὰ τῶν, πρῶτον μὲν ὑπὸ ἀνθρωπολογικὴν ἔποψιν, ἧτις εἶνε ἡ βίσις σήμερον πάσης μελέτης, πρὸς ἀληθῆ διέκρισιν τῶν φυλῶν, καὶ ἄριστον μέτρον, ὡς πρὸς τὴν ἐπίδρασιν, ἣν ἐξασκεῖ ὁ πολιτισμὸς ὑπὸ τὴν γενικὴν αὐτοῦ ἔποψιν λαμβανόμενος, ἐπὶ τῆς ἀναπτύξεως καὶ βελτιώσεως τοῦ ἀνθρωπίνου γένους, ἔπειτα δὲ θὰ ἐξετάσω τὰς ῥηθείσας τρεῖς φυλάς, ὑπὸ τὴν ἔποψιν τὴν ἱστορικὴν, γλώσσης, ἐθίμων, ἠθῶν, καὶ τελευταῖον ὑπὸ τὴν ἔποψιν τῆς ἐπιδράσεως τοῦ Ἑλληνικοῦ στοιχείου ἐπὶ τῶν ἄλλων δύο φυλῶν, ἃς ἐνωθῆκλμισε καὶ ἐξτλήκλμισε τύσον, ὥστε ἡ Κουτσοβλαχική καὶ ἡ Ἀλβανική, κατ' ἐμὴν γνώμην, ὑπερέχει τῆς Ἑλληνικῆς φυλῆς, εἰς τὴν στοργὴν πρὸς τὸν Ἑλληνισμὸν. Ἐν παρόδῳ δὲ παρατηρῶ ὑμῖν, ὅτι θὰ ἀκούσητε παρ' ἐμοῦ, διηγουμένου τὰ τῆς Ἡπείρου, πολλὰ ὀνόματα ἄλβανικά, π. χ. Τραμπάδοβ, ἡ περίφημος βρύσις τῆς λίμνης τῶν Ἰωαννίνων, ἧτις δηλοῖ σλαβιστί: καλὸν νερόν, ἔτι Μέτσοβον, Τσέλοβ, Κότσοβα, ὅλα τὰ τοιαῦτα εἰς ὅσα λήγοντα σχεδὸν εἶνε Σλαβικά. Ἀλλὰ τοῦτο μὴ σας ἐκπλήξῃ, διότι, ὡς γνωστόν, οἱ Σλάβοι εἰσέβαλον εἰς τὴν Ἡπειρον, καὶ παρέμειναν τέσσαρας ὡς ἔγγιστα αἰῶνας ἀπορροφηθέντες ἐντελῶς ὑπὸ τοῦ Ἑλληνισμοῦ, καὶ ὡς μοὶ ἔλεγεν ὁ εὐπαιδευτος καὶ νοήμων κ. Π. Ἀραβαντινός, ὁ γράψας τὴν Χρονογραφίαν τῆς Ἡπείρου, περὶ τούτων τῶν Σλαβικῶν ὀνομάτων, οἱ Σλάβοι μόνον τὰ περιττώματά των μᾶς ἄφησαν».

Οἱ Κουτσοβλαχοὶ κατοικοῦσιν ἐπὶ τῆς Πίνδου εἰς τὰς κορυφὰς ἰδίως αὐτῆς, καθὼς καὶ οἱ Ζαγορίσιοι, οἵτινες ἕως λαλοῦσι τὴν Ἑλληνικὴν. Πῶς οἱ Κουτσοβλαχοὶ εὐρέθησαν ἐκεῖ, περικυκλωμένοι πανταχόθεν εἰς τοὺς πρόποδας τῆς Πίνδου ὑπὸ Ἑλληνικοῦ πληθυσμοῦ; Τὰ κέντρα εἰς ἃ κατοικοῦσιν οἱ Κουτσοβλαχοὶ, ἰδίως τὸ Μέτσοβον καὶ ἀκολουθῶς τὸ Συρράκον καὶ οἱ Καλαρῦτες, καὶ τελευταῖον τὰ Πράμαντα, εἶνε αἱ μόναι στενωποὶ δίοδοι, δι' ὧν συγκοινωνεῖ ἡ Ἡπειρος μετὰ τῆς Θεσσαλίας, ἡ εὐκολωτάτη μάλιστα καὶ κοινοτάτη εἶνε ἡ διὰ τοῦ καλουμένου Ζυγοῦ παρὰ τὸ Μέτσοβον. Τὰ μέρη ταῦτα, ὡς γνωρίζετε, εἶνε ἐξ μῆνας τοῦ ἔτους χιονοσκεπῆ, καὶ ἐκ τῆς ἀφθόνου χιόνος ἡ συγκοινωνία ἀδύνατος, καὶ ἡ τοῦ ταχυδρομείου ἔτι, ἂν μὴ προσέλθωσιν ἄρωγοὶ οἱ ἐντόπιοι. Λάβετε δὲ ὑπ' ὄψιν, ὅτι ἡ εὐφορωτάτη Θεσσαλία ἦτο καὶ εἶνε ἡ προχειροτάτη καὶ μᾶλλον συμμέρουςα πηγὴ τῆς τροφῆς τῆς Ἡπείρου, ὡς ἐκ τῶν ἀφθόνων δημητριακῶν καρπῶν

οὗς παράγει, ἐνθυμήθητε δὲ ὅτι κατὰ τοὺς παρελθόντας αἰῶνας ἄτμος δὲν ὑπῆρχε, ὅτι ἡ θάλασσα δὲν ἦτο τόσον ἐλευθέρω ὡς σήμερον, καὶ ἕνεκα τῆς ἀμαθίης τῆς ναυτικῆς τέχνης, καὶ ἕνεκα τῆς πειρατείας ἣτις κατεμάστιζε τὴν ἐμπορικὴν ναυτιλίαν, καὶ θὰ πεισθῆτε ποῖαν στρατηγικὴν ἀξίαν εἶχον αἱ στενωποὶ αὗται διόδοι εἰς τοὺς κατὰ καιροὺς διαφόρους κατακτητὰς τῆς Ἡπείρου, οἵτινες εἶχον θυμὸν καὶ ζωτικὸν συμφέρον, ὅπως ἡ συγκοινωνία αὕτη μετὰ τῆς Θεσσαλίας ὑφίσταται ἐλευθέρω.

Πρὸς στιγμὴν ἃς ἀφήσωμεν τὰς στρατηγικὰς τάξεις διόδους, καὶ ἃς ἴδωμεν, ποῖοι εἶνε αὐτοὶ οἱ Κουτσόβλαχοι, οἱ κατοικοῦντές τὰ ἐρηθέντα μέρη, πῶς ὁμιλοῦσι τὴν λατινικὴν γλῶσσαν, πῶς ἐξέλεξαν τοιοῦτον χῶρον, ποῖα τὰ εὐεργετήματα τὰ ἐκ τοιοῦτου χώρου, πῶς καὶ διατί διαφέρουσι ἀνθρωπολογικῶς τῶν λοιπῶν δύο ἄλλων φυλῶν Ἡπείρου καὶ Ἀλβανίας. Γελοῖον φαίνεται μοι, ἵνα μὴ τι ἄλλο εἴπω, καὶ τὸ νὰ συζητήσω κἄν ὅτι οἱ Κουτσόβλαχοι εἶνε ἀποικοὶ ἐκ Δακτίας ἢ Ρουμανίας. Ἰσχυρίζομαι δὲ τοῦτο, λαμβάνων ὑπ' ὄψιν πρῶτον τὴν ἰσχυρίαν αὐτῶν τῶν Ρουμάνων, ἣτις ἀρχομένη ἀπὸ τῆς ἀρχῆς τοῦ παρόντος αἰῶνος, καὶ ὀπισθοχωροῦσα πρὸς τοὺς παρελθόντας αἰῶνας, δὲν δεικνύει ἐν αὐτῇ οὔτε πνευματικὴν ζωὴν τοιαύτην, οὔτε λόγους οὐσιώδεις περὶ ὑπάρξεως τοῦ ἀτόμου, οἵτινες νὰ μᾶλλον συγχωρήσωσι νὰ παραδεχθῶμεν, ὅτι Δάκες ἐν σώματι ἐξεκίνησαν διὰ τοῦ Δουνάβου, διήλθον τὴν Βουλγαρίαν, τὴν Ροδόπην, καὶ διεσπάρησαν εἰς τὴν Μακεδονίαν ἐπὶ τοῦ Ὀλύμπου καὶ μέχρι τῶν κορυφῶν τῆς Πίνδου, ὅπως σήμερον τοὺς βλέπομεν, ἐγκαταλείποντες πατρίους γαίης γονίμους, ὑπερνικῶντες τόσας δυσκολίας, τὴν ἀπόστασιν, τὴν ἀντίστασιν τῶν λαῶν δι' ὧν διήρχοντο, οὐδὲν ἀφήσαντες ἔγνος τῆς διαβάσεώς των, καὶ τέλος τὴν ἀνδρείαν καὶ τόλμην ἣν ὤφειλον νὰ ἔχωσιν, ὅπως διώξωσιν ἄλλους λαοὺς καὶ ἀποκατασταθῶσιν αὐτοί.

Ἴδού, τολμῶν, ποῖαν γνώμην ἐκφέρω περὶ τοῦ τί εἶνε αὐτοὶ οἱ Κουτσόβλαχοι. Μελετῶντες τὴν Ῥωμαϊκὴν ἱστορίαν, καὶ ἀναμιμνησκόμενοι πόσκι χιλιάδες Ῥωμαίων στρατιωτῶν καὶ ἄλλων διήλθον διὰ τῆς Ἡπείρου, κατατευθυνόμενοι εἰς Θεσσαλίαν, καὶ πάλιν ἐπανακτάμπτοντες οἴκαδε, ἰδίως ἐπὶ Πομπηίου, πόσοι Ῥωμαῖοι ἀδιακόπως προσήρχοντο πάσης τάξεως, ὅπως ἐρωτῶσι τὸ περίφημον Μαντεῖον τῆς Δωδώνης, οἵτινος εὐτυχῶς σήμερον γνωρίζομεν τὴν θέσιν, ὅτι δὲ μεταγενέστερον οἱ Ῥωμαῖοι ἔκτισαν τὴν Νικόπολιν, ἣτις καὶ ἐχρησίμευσεν ὡς χειμερινὸν καταφύγιον τῶν Ῥωμαίων προκρίτων, καὶ ἣτις κατοικήθη ὑπὸ πολλῶν Ῥωμαίων, οὗς οἱ Ἀυτοκράτορες τότε ἠνάγκασαν ἐκόντας ἀκόντας νὰ ἐγκατασταθῶσι, θέλομεν πεισθῆ ὅτι πολλοὶ Ῥωμαῖοι κατώκουν τὴν Ἡπείρον. Ἐπῆλθεν ἡ πτώσις τῆς κυριαρχοῦσας Ῥώμης, ἐνθυμεῖσθε ποῖα καὶ πόσα εἰσεολὰς ὑπέστη ἡ Ἡπειρος, αἵτινες κατερήμωνον αὐτὴν καὶ τὰς πόλεις, ἐγδοήκοντα κατεστράφησαν ἐπὶ ἓν ἔτος, ἰδίως ἡ κατατροφή τῆς Νικοπόλεως· πιθανώτατα λοιπὸν οἱ

Ρωμαῖοι οὗτοι Ἠπειρώται εἴτε ἐκ παρκδόσεως, εἴτε τῆ εὐφυΐα τινός ἢ πολλῶν αὐτῶν, κατενόησαν τὴν στρατηγικὴν ἀξίαν τῶν διόδων τῆς Πίνδου, καὶ ἀπεράσισαν ν' ἀποκατασταθῶσιν ἐκεῖ, μετὰ τῆς λογικῆς πιθανότητος, ὅτι οἱ κατακτηταὶ καὶ εἰσβολεῖς, ἔχοντες ἀπόλυτον ἀνάγκην, ὅπως αἱ διόδοι αὐταὶ τῆς Πίνδου ἀφίνωνται αὐτοῖς ἐλεύθεροι, ἤθελον συνθηκολογῆ πρὸς αὐτοὺς τοὺς Ρωμαίους, ὅπως οἱ μὲν κατακτηταὶ σέβωνται τὴν ζωὴν, τὴν περιουσίαν τῶν Ρωμαίων, οἱ δὲ Ρωμαῖοι μὴ ἐνοχλῶσιν αὐτούς, μάλι-
 ςα δὲ νὰ τοὺς βοηθῶσι, ὅπως ἔχωσιν ἀσφαλῆ καὶ ἐλευθέραν τὴν διάβασιν τῶν διόδων τῆς Πίνδου. Ὅτι τοιοῦτόν τι συνέβη, μὲ παρκκινεῖ πρὸς τοῖς ἀλλοις νὰ τὸ πιστεύσω, καὶ τὸ ἀκόλουθον ἱστορικὸν γεγονός ἢ συνθηκολό-
 γησις, οὕτως εἰπεῖν, τῶν Ὀθωμανῶν κατακτητῶν μετὰ τῶν Μετσοβιτῶν, συνθηκολόγησις, στηριζομένη ἐπὶ ἐγγράφων καὶ βεζυρικῶν διαταγῶν, καὶ ἥτις ὑφίστατο ἀκμαία μέχρι τοῦ 1854, ὅτε τὸ Μέτσοβον ἐθεωρήθη ὅτι ἔλαβεν ἐνεργὸν μέρος εἰς τὴν ἀνταρσίαν. Ἴδου εἰς τί συνίστανται τὰ προ-
 νόμια, ἅτινα ἡ ὑψηλὴ Πύλη παρεχώρησεν ἅμα κατακτήσασα τὴν Ἠ-
 πείρον καὶ τὴν Θεσσαλίαν: εἰς αὐτοδιοίκησιν διοικητικὴν καὶ δικαστικὴν, αὐτοδιοίκησιν θρησκευτικὴν, ἥτοι νὰ ἐξαρτῶνται κατ' εὐθείαν ἐκ τοῦ Πα-
 τριάρχου· Κωνσταντινουπόλεως, καὶ τοῦτο μετὰ πολλῆς εὐφυΐας, ὅπως ἀπαλλαγῶσι καὶ τῆς τυχοῦσης αὐθιχρεσίας τῶν περικυκλουσῶν τὸ Μέτσο-
 βον Μητροπόλεων ἢ Ἐπισκοπῶν, καὶ συνάμα ἵνα καὶ ἀπακτιήσῃ τῶν πρὸς τῆ ὑψηλῆ Πύλη εὐκολώτερον διεκπεραιῶνται· καὶ σήμερον δὲ ἔτι εἰς Πρω-
 τοσύγγελος εἶνε ὁ θρησκευτικὸς ἀρχηγὸς ἐν Μετσόβῳ· καὶ τέλος ὅπερ τὸ οὐσιωδέστατον τῶν προνομίων, οἷος δήποτε Ὀθωμανός ἢ πλείονες τύχη νὰ διακλυτερεύσωσιν ἐν Μετσόβῳ, ὑποχρεοῦνται νὰ πληρῶνωσιν πᾶν ὅ,τι ἤθε-
 λε τοῖς ἀναγκαιοῖ, ἀναχωροῦντες δὲ οἱ Ὀθωμανοὶ νὰ τινάζωσι καὶ τὰ πέ-
 τλα τοῦ ἵππου τῶν, ὅπως μηδὲ χῶμα δωρεάν λάβωσιν ἐκ Μετσόβου.

Ἴδου, τίνας εἶνε οἱ Κουτσόβλαχοι, καὶ διατί ἐξέλεξαν αὐτὸ τὸ μέρος ὅπως κατοικήσωσι, μέρος ὅπου ὑπάρχουσι πεδιάδες ἢ λιβάδικα ἐκτετα-
 μένα καὶ τερπνότατα, ὅπου ῥέει ἀφθονὸν ὕδωρ καὶ διαυγές, ὅπου δύνανται νὰ
 θρέψωσιν ἀνέτως ὅσα καὶ παντὸς εἶδους ποίμνια κατὰ τὸ θέρος, νὰ ἔχωσι
 ξυλείαν ἀφθονὸν πρὸς κατασκευὴν οἰκιῶν καὶ θερμανσιν, αἵτινες εἶνε αἱ
 πρῶται ἀνάγκαι τοῦ βίου, τὸν δὲ χειμῶνα νὰ καταβασίωσιν ἀπὸ τῶν ὀρέων
 μὲ τὰ ποίμνια τῶν, οἱ ἄποροι σὺν γυναῖξί καὶ τέκνοισι, εἰς τὰς πεδιάδας τῆς
 Θεσσαλίας καὶ Ἠπείρου, ὅπου πρὸς τῶν κατακτητῶν εὕρισκον πᾶσαν
 ὑπεράσπισιν καὶ προστασίαν, καὶ διὰ ταύτης τῆς ἐνικουσίας μετακκοστεύ-
 σεως, διερχόμενοι τὸ θέρος ἐπὶ τῶν κορυφῶν τῆς Πίνδου, ἀπηλλάσσοντο
 τῶν ἐλωδῶν πυρετῶν, οἵτινες καταμαστίζουσι πλεῖστα ὅσα μέρη τῆς Ἠ-
 πείρου κατὰ τὸ θέρος.

Πείθεται δὲ τις ἔτι μάλλον εἰς ἕσα εἶπον, παρατηρῶν ὅτι καὶ οἱ ἐπὶ
 τοῦ Ὀλύμπου καὶ Γρεσβενῶν κάτοικοι εἶνε Κουτσόβλαχοι, οἵτινες κατέ-

λαβον τὰς διόδους τὰς μεταξὺ Ἡπείρου καὶ Μακεδονίας, καὶ μεταξὺ Μακεδονίας καὶ Θεσσαλίας, περὶ τῶν ὁποίων δὲν δύναμις νὰ εἶπω τίποτε διότι δὲν ἐπεσκέφθην αὐτούς. Ταύτης τὰς σκέψεις καὶ παρατηρήσεις μου ἐμμέσως πῶς ἐπιβεβαιοῦ ἢ συγκριτικῆ ἐξέτασις ἀνθρωπολογικῶς, τῶν Κουτσοβλάχων, πρὸς τὰς ἄλλας δύο φυλάς, ἐξαιρέσει ἐν μέρει τῶν Μουσουλμάνων Ἀλβανῶν, οἵτινες ἔμειναν ἄθικτοι, διὰ τοὺς λόγους οὓς θὰ ἀναφέρω διηγούμενος περὶ Ἀλβανῶν. Πράγματι, βλέπομεν τοὺς Κουτσοβλάχους, νοσημονεστέρους, ἠθικωτέρους, ἔχοντας τὸ βᾶδισμικ πικρησιαστικόν, συναισθανομένους ὅτι εἶνε ἄνθρωποι, τολμηροτέρους, διότι δὲν μετέσχον τῶν καταθλίψεων, τῶν πιέσεων, τῶν καταδιωγμῶν, οὓς ὑπέστησαν αἱ ἄλλαι δύο φυλαί, ὡς οἱ ἱστορικοὶ τῆς Ἑλληνικῆς ἐπαναστάσεως παρετήρουν τὴν ὑπεροχὴν τῶν ἡμιμακρῶν καὶ ὀρεινῶν μας πρὸς τοὺς τῶν πεδιάδων τῶν διαρρόων, καὶ τελευταίον μᾶλλον σωματικῶς ἀνεπτυγμένους, ὑγιεινότερους, διότι εἶχον ἄφθονα τὰ μέσα τῆς τροφῆς, ἰδίως τὸ κρέας, ὑπερ ὡς γνωρίζετε πολὺ συντείνει εἰς τοῦτο, καὶ ἀπηλλαγμένους, ὡς προείπομεν τῶν ἐλωδῶν πυρετῶν, καὶ τῆς ἐλώδους καχεξίας, ἣτις μαστίζει ἀενάως τὰς ἄλλας δύο φυλάς. Πρὸς τούτοις οἱ Κουτσοβλάχοι ἔμειναν ἄθικτοι πῶν ἀποτελεσμάτων τῶν εἰσβολῶν, ἰδίως τῶν Ὀθωμανῶν κατακτητῶν, αἵτινες εἰσβολαὶ διὰ τῆς ἐπιμιξίας, καὶ ἐπομένως τῆς δικσταυρώσεως τῶν φυλῶν μεταδίδουσι κολλητικὰς ἀσθενείας, αἵτινες καταντῶσι κληρονομικαί, ὡς ἡ σύφιλις, ἣτις ὡς κληρονομικὴ εἶνε κοινὴ πικρῶ Ἑλλήσι καὶ Ἀλβανοῖς, ἄγνωστος δὲ καὶ ἀνύπικτος πικρῶ Κουτσοβλάχοις καὶ τοῖς Ἑλλησι Ζαγορείοις. Ὅπως μὴ ἐπανέλθω, διηγούμενος περὶ τῶν ἄλλων δύο φυλῶν, ἐγκαταλείπω πρὸς στιγμὴν τὴν συνέχειαν τῆς διηγήσεώς μου, ἵνα λεπτομερῶς σὰς εἶπω περὶ τῆς κληρονομικῆς τυχῆς συφίλιδος. Ἐπὶ τόπου εἶνε γνωστὴ ὑπὸ τὸ ὄνομα φραγγοῦζη, ὅπερ νομίζω ὅτι εἶνε τὸ male Francese, περισσότερον διεσπικρμένη εἶνε εἰς τὰς πεδιάδας τῆς Χονίας, δηλ. τῆς ἐπαρχίας Βερατίου καὶ Αὐλῶνος, μετριάζεται ἐν Θεσσαλίᾳ, καὶ Ἀμβρακίᾳ καὶ εἰς τὰ πέριξ Ἰωαννίνων. Πιθανὸν νὰ μὴ ἔτυχε νὰ ἴδω αὐτὴν πικρῶ Κουτσοβλάχοις καὶ Ζαγορείοις, ἀλλὰ καὶ αὕτη ἡ ἀμφίβολος ἀρεταί, διότι τὴν αὐτὴν γνώμην εἶχον καὶ ἄλλοι ἐν Ἰωαννίνοις διακεκριμένοι ἰατροί, μεθ' ὧν συνδιελέχθην, ἰδίως οἱ κ.κ. Ποντίκης, Κοντόπουλος, Σταυρίδης. Ἡ ἀσθένεια αὕτη προσβάλλει νέους καὶ νέας ἀπὸ 20 μέχρι 45 ἐτῶν ἡλικίας, ἐμφανίζεται μὲ τὰ δευτεροπαθῆ φαινόμενα τὰ συνήθη τῆς συφίλιδος, προσβάλλουσα ἰδίως τὴν ρῖνα, τὰ πικρίθμια, καὶ ἄπικν τὸ στόμα τότε ἐμπρόσθιον πρὸς τὰ χεῖλη, καὶ τὸ ὀπίσθιον πρὸς τὸν φάρυγγα, μὲ τὰ γνωστὰ ἔλκη τὰ κατατρώγοντα τοὺς ἰστούς, θεραπεύεται δὲ ὑπὸ τῶν ἐμπειρικῶν μὲ τὸ ἀντίδοτον τῆς συφίλιδος τὸν ὑδράργυρον, καθαρὸν, μετὰ τοῦ Διπταχλωροῦχοι ὑδραργύρου, τὰ ὁποῖα κατασκευάζουσιν εἰς κατακόπικα, ἅτινα ὁ πάσχων λαμβάνει ἐπὶ τεσσαράκοντα ἡμέρας ἀκριβῶς,

τροφόμενος κατὰ τὸ διάστημα τοῦτο ἀποκλειστικῶς δι' ἄρτου καὶ κρέατος τραγείου, ἀλλὰ ἄνευ κόκκου μαγειρικοῦ ἄλατος, ὕπερ φέρει τὸν πάσχοντα εἰς τὴν ἐσχάτην ἀδυναμίαν, ὥστε ὅσοι ἐπιζήσωσι μετὰ τὴν ἀδυναμίαν θεραπεύονται. Ἐπειδὴ ἡ σχολὴ τοῦ Ρικάρδ δὲν παρεδέχετο πρωτοπαθῆ συφιλίδια, ἄνευ προηγουμένου μολύσματος τῶν γεννητικῶν ὀργάνων, ἐξήταζον μετὰ λεπτομερείας, καὶ ὅσης δυνατῆς ἀκριβείας πολλοὺς πάσχοντας, ὅπως πεισθῶ μὴ τυχὸν ἡ νόσος δὲν ἦτο κληρονομικὴ, ἀλλ' ἐξ ἀκαθάρτων ὀμιλιῶν· καὶ δύνάμει περὶ τούτου μετὰ θάρρους νὰ εἶπω, ὅτι προσεβάλλοντο ὑπὸ τῆς νόσου νέκι περθένοι, ἔγγαμοι ἄνδρες καὶ γυναῖκες τηρήσκοντες τὴν κοίτην ἀμίχλον, νέοι ἄγαμοι οἵτινες, λόγου χάριν, μοὶ ὡμολόγησαν ὅτι ὑπέκυψαν εἰς τὸν ἀνανισμὸν, ἀλλ' οὐδέποτε ὡμίλησαν μετὰ γυναικός· πιστεύω δὲ ὅτι πείθεσθε μετ' ἐμοῦ, ὅτι ἕκαστος πάσχων, προσερχόμενος πρὸς τὸν ἰατρόν, ἐν τῷ ἰδίῳ συμφέροντι, τὴν ἀλήθειαν μόνην ἔχει ὁδηγόν.

Καὶ ἑτέρα δὲ παρατήρησις δεικνύουσα ἐν μέρει, τὴν καλλιτέραν ἀνάπτυξιν, ἀνθρωπολογικῶς, τῶν Κουτσοβλάχων ἀπέναντι τῶν δύο ἄλλων φυλῶν, εἶνε ἡ παρ' αὐτοῖς σπάνις τῆς ἐπιληψίας, ἥτοι τοῦ σεληνιασμοῦ, κοινοτέρας πολὺ εἰς τὰς ἄλλας δύο φυλάς. Τοῦτο δὲ ἀναφέρω διότι, ὡς γνωρίζετε, αἱ πρόοδοι τῆς ἀνατομικῆς παθολογίας ἀπέδειξαν ὅτι ἡ ῥηθεῖσα ἀσθένεια ἔχει σπουδαῖον παράγοντα τὸν κακὸν σχηματισμὸν καὶ τὴν ἀνωμκλίαν τοῦ κρανίου, μετὰ τὰς σχέσεις του πρὸς τὰ ὅστ᾽ αὐτοῦ προσώπου. Ἐξετάζοντες τοὺς Κουτσοβλάχους, αὐστηρότερον ἀνθρωπολογικῶς, συμφῶνως πρὸς τὰ σημερινὰ ἐπιστημονικὰ μέσα, καὶ γνώσεις, δὲν παρατηροῦμεν εἰς αὐτοὺς τὸν Ἑλληνικὸν τύπον, ἀλλὰ μᾶλλον τὸν Σλαβικόν, εἶνε δολιχοκέφαλοι· καὶ εὐκόλως ἐννοοῦμεν τοῦτο· διότι ἡ Σλαβικὴ εἰσβολή, ὡς εἶπον, ἦτο παλυχρόνιος, οἱ Σλάβοι ἦσαν χριστιανοί, ἐπομένως ἡ διαστύρωσις τῶν φυλῶν, εὐκόλος, νόμιμος. Αἱ σχέσεις τοῦ κρανίου των μετὰ τοῦ προσώπου των, καταμετρούμεναι διὰ τῶν γωνιομέτρων, ἐξ ἧς καταμετρήσεως προκύπτουσι διάφοροι γωνίαι, ἐκ τῆς ἀμβλύτητος ἢ ἀξύτητος τῶν ὀπίων, προσδιορίζεται ἡ πρόοδος τῆς φυλῆς ἐν τῇ σωματικῇ ἀναπτύξει, καὶ τῇ διανοητικῇ συνάμα, εἶνε μᾶλλον ἀμβλεῖαι ἐν γένει, ἢ τῶν ἄλλων δύο φυλῶν. Παρὰ Κουτσοβλάχοις δὲν βλέπομεν βραχυκεφάλους, ἐνῶ ταιούτους θὰ ἴδωμεν πρὸς τὰς ἄλλαις δύο φυλάς. Βεβαίως, κύριοι, ἡ ἀκριβεία ἢ ἐπιστημονικὴ ἐλλείπει, διότι ἔπρεπε καὶ ἀριθμητικῶς νὰ σὰς προσδιορίσω τὰς γωνίας, ἀλλ' ἐγὼ ἐκεῖ οὔτε γωνιόμετρα εἶχον, οὔτε τὴν ἀνεσιν ἥτις ἀπαιτεῖται, ὅπως καλῶς καὶ ἀκριβῶς ἐφαρμοσθῶσι.

Προσκληθεὶς κατὰ τὸ ἔτος 1861 ὑπὸ τῆς κοινότητος Μετσόβου, ὡς ἰατρός αὐτῆς, εὔρον μόνον σχολεῖον Ἑλληνικὸν ἄρρένων, Θελέων οὐδέν· πλὴν σπανίων ἐξαιρέσεων, αἱ γυναῖκες καὶ τὰ ἄρρενα μέχρι τοῦ δεκάτου ἔτους τῆς ἡλικίας των οὐδόλω· ἐλάλουν τὴν Ἑλληνικὴν, πάντοτε

δὲ ἀσθενοῦντες εἶχον ἀπόλυτον ἀνάγκην διερμηνέως· οἱ ἄνδρες ἐλάλουν ἐλευθέρως τὴν Ἑλληνικὴν, διότι ἦσαν εἰς ἀδιάκοπον ἐμπορικὴν συγκοινωνίαν μετὰ τὰ Ἰωάννινα καὶ Τρίκαλα. Κατὰ τὸ αὐτὸ ἔτος 1861, ἡ ἀειμνήστου Ἑλένη Τασίτσα ἱδρύσεν ἐξ Ἀθηνῶν Παρθεναγωγεῖον εἰς Μέτσοβον κατὰ πρώτην φοράν, ἐξέλεξε δὲ διδάσκαλον πολὺ ἀνωτέρην διὰ τοιοῦτον ἀρχαῖον σχολεῖον, τὴν εὐπαίδευτον κυρίαν Δελινάρδου, ἣτις ἐξεπλήρωσε τὸ καθήκον της μετὰ πολλοῦ ζήλου καὶ αὐταπρηνήσεως· ἐξάγω δὲ τοῦτο ἐκ τῶν ἐξετάσεων τοῦ ἐπιόντος ἔτους, καθ' ἃς αἱ μαθήτρικαι νύδοκίμησαν καὶ εἰς τὴν γλῶσσαν καὶ εἰς τὰ ἐργόχειρα καταπληκτικῶς, ὁ δὲ γενικὸς διοικητὴς Ἠπειροῦ καὶ Θεσσαλίας Ἀκὴφ-πασζς, περιστάμενος μετὰ τοῦ ἐπιτελείου του, ἐπεδοκίμασε τὴν σύγκειν τοῦ Παρθεναγωγείου. Καὶ ἐν Συρράκῃ δὲ τὸ 1878, ἱδρύσεται Παρθεναγωγεῖον ὃ ἐκ Συρράκου καταγόμενος Σπυρίδων Τοπέλης, ὅστις φλεγομένος ὑπὸ τοῦ πρὸς τὴν πατρίδα ἔρωτος, ἀπεφάσισε καὶ τὴν ἀνέγερσιν κατὰλλήλου κτιρίου ἐπὶ τοῦ οἰκοπέδου τοῦ ἀειμνήστου Κωλέττου. Ἐγκαταλείψας ἔκτοτε τὸ Μέτσοβον, ἀλλ' ἐν Ἠπειρῷ διχθέντων, πληροφοροῦμαι ὅτι Ἕλληνας ἰατρὸς δὲν ἔχει τώρα πλέον ἀνάγκην διερμηνέως. Ἦν ἤθη δὲ καὶ τὰ ἔθιμά των, οἱ γάμοι, αἱ κηδεῖαι, αἱ πανηγύρεις εἶνε τὰ αὐτὰ, ὡς καὶ ἐν τῇ λοιπῇ Ἠπειρῷ. Ἡ μόνη διαφορὰ ἦν παρατήρησα, εἶνε ὅτι τὴν παραμονὴν τῶν Χριστουγέννων, παῖδες περιέρχονται τὰς οἰκίας ἄδοντες ἄσματα ἀναφερόμενοι εἰς τὴν ἑορτήν, ὅπερ δὲν συμβαίνει εἰς τὰς λοιπὰς δύο φυλάς, καὶ τοῦτο ἀποδοτέον εἰς τὴν πλήρη αὐτονομίαν ἣν εἶχον οἱ Κουτσόβλαχοι· προσέτι δὲ τὸ Πάσχα εἰς τὸ «Χριστὸς Ἀνέστη» ἀπτονται μόνον τῶν χειρῶν, δὲν ἔχουσι τὸν ἀσπασμὸν ὡς οἱ ἄλλοι Ἠπειρώται. Ἄν μ' ἐρωτήσετε ποῖα τὰ αἰσθήματα τὰ ζωτικὰ καὶ αἱ ἐλπίδες τῶν Κουτσόβλαχῶν τούτων, σὰς ἀπαντῶ, ὅτι οὐδὲν ἄλλο ἔχω ἢ νὰ σὰς παραρκαλέσω νὰ ἐνθυμηθῆτε τὴν πολιτείαν τοῦ Κωλέττου, τὴν Μοῦσαν τοῦ Χαλακώστα, τὴν διαθήκην τοῦ Στουρνάρη, τὰς πράξεις τοῦ Γεωργίου Ἀβέρωφ, ὃν εὐτυχῆσατε νὰ γνωρίσω ἐκ' τοῦ σύνεγγυς, τολμῶ νὰ ἐγγυηθῶ καὶ περὶ τοῦ μέλλοντος, καὶ τούτους ἐνθυμούμενοι, μετ' ὁμοιον πῆχυν, νὰ μετρήσετε καὶ τὸν ἐλάχιστον Κουτσόβλαχον.

Ἀλλὰ τί ἄρα γε συνέβη, ἀπὸ τεσσαρκακονταετίας ὡς ἔγγιστα, καὶ οἱ Κουτσόβλαχοι ἤρχισαν βαθμηδὸν νὰ καταβαίνωσιν ἀπὸ τῶν ὀρέων των, ἐγκαθιστάμενοι εἰς Ἰωάννινα, Ἄρταν, Πρέβεζαν, Πάργαν, ἐμπορικὰ ἑλληνικὰ κέντρα, καὶ τὸν χειμῶνα καὶ τὸ θέρος, κατ' ἀρχὰς μὲν ἄνευ οἰκογενείας, μετέπειτα δὲ οἰκογενειακῶς, ὥστε τὴν σήμερον ἡ Πρέβεζα μόνη ἔχει ἑκατὸν πενήκοντα ὡς ἔγγιστα οἰκογενείας Κουτσόβλαχικὰς, καὶ ἄλλας τόσας σχεδὸν τὰ Ἰωάννινα; Διεδέχθησαν δὲ οἱ Κουτσόβλαχοι, τοὺς Ἕλληνας ἐμπόρους, καταστραφέντας οἰκονομικῶς, καὶ διχγωνίζονται πρὸς τοὺς Ἑβραίους Ἠπειρώτας ἐπιτυχῶς, ἐν τῇ μόνῃ βιομηχανίᾳ ἐν Ἠπειρῷ, τῇ κατασκευῇ τοῦ σάπωνος, ἐν Πρέβεζῃ καὶ Πάργῃ, ὅπου ἄφθονον παρὰ-

γεται ἔλαιον, αὐτοὶ μόνοι οἱ Κουτσοβλάχοι διευθύνοντες ἀποκλειστικῶς ταύτην τὴν βιομηχανίαν. Εἰς τὴν ἐρώτησιν ταύτην ἀποκρίνομαι ὅτι τὸ αἷτιον ὕπερ παρεκίνησε τοὺς Κουτσοβλάχους, νὰ γίνωνται πάλιν ἐξ ὄρεινῶν πεδινῶν, εἶνε ἴσα ἴσα τὸ ἀντίθετον ἐκείνου, ὅπερ ἠνάγκασεν αὐτοὺς πρὸ αἰῶνων ἐκ τῶν πεδιάδων νὰ κατὰφυγῶσιν εἰς τὰ ὄρη· ὀφείλω δὲ νὰ σᾶς διηγηθῶ τί συνέβη ἐν Ἡπειρῷ ἀπὸ τεσσαρακονταετίας καὶ ἐντεῦθεν, ὅπως πεισθῆτε εἰς τὸν ἰσχυρισμὸν μου τοῦτον.

Ἀγαθῆ τύχη τῆς Ἡπειροῦ, πρὸ τῆς ἐκδόσεως τοῦ Τανζιματίου ἐπὶ τῆς βασιλείας τοῦ Σουλτάν Μετζίτ, ὅπερ καὶ τοῦτο συνέτεινε, διωρίζετο ὑπὸ τῆς Βρεττανικῆς Κυβερνήσεως, ὡς διάδοχος τοῦ κ. Μέγερ μὲ τὸν τίτλον Προξένου ἐν Ἡπειρῷ καὶ Ἀλβανίᾳ μέχρι Ἐψοῦ, ὁ κ. Σίδνεϋ Σμιθ Σόνδερς, ὃν ἐκ καθήκοντος δικαιοσύνης καὶ εὐγνωμοσύνης, ἐφείλει τις νὰ κρίνῃ ἐκ τῶν ἀποτελεσμάτων ἅτινα ἐπήνεγκον αἱ πράξεις του, αἱ ἐνέργειαι του, αἱ πεποιθήσεις του καὶ τὰ αἰσθήματα ὑφ' ὧν ἐφλέγετο, πρὸς στιγμὴν δὲν λέγω ὑπὲρ τοῦ Ἑλληνισμοῦ, ἀλλὰ ὑπὲρ τῆς βελτιώσεως τῆς δεινοπαθοῦσης καὶ πασχούσης ἀνθρωπότητος. Ταῦτα περὶ τὸ ἔτος 1836. Ἐλθὼν εἰς Ἡπειρον ὁ Σόνδερς, καὶ ἐξετάσας εὐσυνειδήτως τὴν διοικητικὴν καὶ κοινωνικὴν κατάστασιν τοῦ τόπου, οὐδὲν ἄλλο εὗρεν ἢ τὴν βίαν, τὴν αὐθαιρεσίαν, τὰς καταθλίψεις, τοὺς καταδιωγμοὺς καὶ πᾶν ὅ,τι φανατισμὸς θρησκευτικὸς ἐξαγριωθεὶς εἰς τὸ ἔπακρον, ἠδύνατο νὰ προσφέρῃ, φανατισμὸς ὅστις ἔφθασεν εἰς τὸ μὴ περικιτέρω ἔνεκα τῆς ναυμαχίας τοῦ Ναβοκρίνου, τῆς ἀνεξαρτησίας τῆς Ἑλλάδος, καὶ ἰδίως, διότι οἱ μᾶλλον παθόντες ἐκ τούτων συμβεβηκότων ἐκ τῶν Ὀθωμανῶν, ἦσαν οἱ Μουσουλμάνοι Ἀλβανοὶ καὶ ἄλλοι Ὀθωμανοὶ Ἡπειρωταί, ὡς δεῖγμα, τῆς ἀκριβείας τῶν ὑπ' ἐμοῦ μνημονευθέντων, σᾶς ἀναφέρω τὸ γεγονός τοῦ 1838 τοῦ ἱπποκόμου Γεωργίου ἐν Ἰωαννίνοις. Τοῦτον διατελοῦντα ἐν τῇ ὑπηρεσίᾳ τοῦ γενικοῦ Διοικητοῦ Μουσταφᾶ πασᾶ, οἱ ἄλλοι ὑπῆρέται Ὀθωμανοὶ τοῦ Πασᾶ, κατ' ἀρχὰς παίζοντες καὶ οὐχὶ σπουδάζοντες, ἀπεκάλουν ἀντὶ Γεωργίου, Χασάνην, οὗτος τοῖς ἀπήντησε «μὴ μὲ μουρταρεῦετε» δηλ. «μὴ μὲ βρωμίζετε ἀποκαλοῦντές με Χασάνην» ἐξερεθισθέντες οἱ ὑπῆρέται κατήγγειλαν τὸν Γεώργιον ἐνώπιον τοῦ ἱεροδικαστηρίου, ὅτι Μουσουλμάνος ὢν, ἀρνεῖται τὴν θρησκείαν του. Τοιαύτη καταγγελία, βεβαιουμένη ὑπὸ τριῶν μαρτύρων συμφώνως τῷ Κορανίῳ, φέρει ποινὴν τὸν θάνατον. Ὁ Γεώργιος λοιπὸν ἐφυλακίσθη, ὑποστὰς εἰς τὰ μπουδρούμια ἐπὶ ὀκτὼ μῆνας τὰ πάνδεινα, ὅπως βιασθῆ ν' ἀσπασθῆ τὸν Ἰσλαμισμὸν. Ἀλλὰ ὁ Γεώργιος μετὰ θάρρους καὶ περιφρονήσεως ἀντέστη, καὶ τέλος μετὰ γενναιότητος καὶ τόλμης, προκαλῶν τοὺς ἐχθροὺς του, ὑπέστη τὸν τῆς ἀγχόνης θάνατον. Ἐν τῷ ἱπποκόμῳ Γεωργίῳ βλέπομεν πεποιθήσεις, αὐταπάρνητιν, διότι ἦτο ἔγγαμος καὶ πατήρ, καὶ αἰσθήματα τοιαῦτα, ὅποια μόνον μεμορφωμένος, εὐπαίδευτος, καὶ καλῶς ἀνατετραμμένος ἄνθρωπος δύναται νὰ ἔχη· ὁ Γεώργιος μὴ ἀρ-

νηθείς τὸν Χριστόν, δὲν ἠρνήθη τὴν πατρίδα του, διότι ὡς γνωρίζετε ἐν τῇ δουλείᾳ ὁ Ἑλληνισμὸς ὡς σύμβολον, σημαίνει τῆς πατρίδος, εἶχε τὴν Ἐκκλησίαν. Ἡ κατ'αγγελίαν καὶ καταδίκη του, κατετρόμαξεν ἔτι μάλλον τοὺς χριστιανούς, ὁ θάνατός του ὁμῶς ἔδωκε θάρρος καὶ γενναϊότητα· διότι ἡ Ἐκκλησία τιμῶσα τὸν Γεώργιον, καὶ συνάμα ὅπως ἐνθαρρύνῃ τοὺς λοιπούς Χριστιανούς, διέδωκε καὶ ἐδεδείχθη, ὅτι οὐράνιον φῶς καὶ ἐν τῇ φυλακῇ, καὶ ἐν τῇ ἀγχόνῃ, ἐπεσκίαζε καὶ ἐπαρηγόρει τὸν Γεώργιον, κηρύττων ἀπὸ τὸν Νεομάρτυρα.

Σκεπτόμενος καὶ μελετῶν ὁ Σόνδερς περὶ τοῦ τί καὶ πῶς ὤφειλε νὰ ἐνεργήσῃ ἐν Ἡπείρῳ, εὗρεν εὐτυχῶς, σύμβουλον καταλληλότατον, τὸν ἐν τῷ Προξενείῳ ὑπηρετοῦντα μὲ τὸν τίτλον καγκελλαρίου, Πρεβεζαῖτον Ἀθανάσιον Ἀθανασιάδην, ὅστις φυσικῶς προδιατεθειμένος, ἐν τῇ Ἀγγλικῇ ὑπηρεσίᾳ νύδοκίμησε, μαθὼν τί ἐστὶ καθήκον, τιμιότης ἐν τῇ διαχειρίσει· νοήμων πρὸς τούτοις καὶ φιλόπατρις συνετός, μόνος του εἰργάζετο, πρὸς δικάδοσιν τῶν γρομμάτων, ἴδρυσιν σχολείων, Παρθεναγωγείου, ἐν Πρεβέζῃ καὶ εἰς τὰ πέριξ, καὶ διὰ τῶν ἐνεργειῶν του, ἐν Ἀθήναις, τῇ συνδρομῇ τοῦ ἀειμνήστου Εὐσταθίου Σίμου, ἐξεπαίδευσεν πολλοὺς νέους καὶ νέας, αἵτινες ἔπειτα ἐχρησίμευσαν ὡς διδάσκαλοι ἐν Πρεβέζῃ, καὶ σήμερον ἔτι γέροντες ἀκολουθεῖ καταγινόμενος ὑπὲρ τῶν σχολείων. Ὡς δὲ περὶ τῆς ἀπόδειξιν τῆς αὐταπεινήσεώς του καὶ τοῦ πρὸς τὴν πατρίδα του ἔρωτος, φέρει τὴν πενίαν, ἐν ᾧ ἠδύνατο εὐκολώτατα, ὡς θέλετε ἐκ τῶν κατωτέρω ἐννοήσῃ, χαίρων πλήρη ἐμπιστοσύνην περὶ τῷ Σόνδερς, ἠδύνατο νὰ πλουτήσῃ.

Ἀφοῦ λοιπὸν ὁ Σόνδερς ἐπίσθη ὅτι ἀπέναντι τοιούτου φανατισμοῦ συμβουλαί, διακρινώσαις ἐπίσημοι, ἀπειλαί, ἀπευθυνόμεναι πρὸς τὰς τοπικὰς ἀρχάς, ἦσαν οὐ μόνον περιτταὶ καὶ γελοῖαι, ἀλλὰ μάλιστα καὶ τὰ ἐναντία τῶν προσδοκωμένων ἔφερον, ἀπεφάτισε νὰ μεταχειρισθῇ δύο τινά, τὰ καταλληλότατα, καὶ τὰ ἀποεἶχ ἀγλαοὺς κερπούς ἀπέφερον· πρῶτον μὲν ξυλοκαπῶν αὐτὸς ὁ ἴδιος διὰ τοῦ μαστιγίου του, ἢ διὰ τῶν κλητῆρων τοῦ Προξενείου του, ἀνωτέρους καὶ κατωτέρους ὑπαλλήλους, στρατιωτικούς καὶ πολιτικούς ἀνομοῦντας, καὶ εἰς τοῦτο ἐνεθαρρύνθη ἐκ τῆς παρουσίας τῶν Ἀγγλικῶν δυνάμεων ἐν Ἑπτανήσῳ μίαν ὥραν ἀπεχούσῃ, (ἔπαξ δὲ πρὸς ἀπειλὴν ἀπεβίβασεν εἰς Πρεβέζαν καὶ λόχον Ἀγγλικοῦ στρατοῦ, ὃν ἔφερον ἐκ Λευκάδος, διενυκτέρευσε δὲ ὁ λόχος εἰς τὸ Ἑλληνικὸν σχολεῖον), δεύτερον δὲ πύων τοὺς ὑπαλλήλους ἀνομοῦντας, ὑποστηριζόμενος ὑπὸ τοῦ τότε ἐν Κωνσταντινουπόλει πρεσβευτοῦ τῆς Μεγάλῃς Βρετανίας Σίρ Στρατφόρντ δὲ Ρεδκλήφ, οὗτινος γνωστὴ εἶνε ὑμῖν ἡ δύναμις παρὰ τῷ Σουλτάνῳ καὶ τῇ ὑψηλῇ Πύλῃ, καὶ τοῦτο ἦτο τὸ εὐπρεπέστατον καὶ οὐσιωδέστατον φάρμακον, οὐσιωδέστατον λέγω, διότι ἐν Τουρκίᾳ ὅπως διορισθῇ τις Γενικὸς Διοικητής, Ὑποδιοικητής, Κατῆς, ἀπῆρτετο ὄχι μόνον

χρόνος πολὺς, κόπος καὶ μόχθος, ἀλλὰ καὶ γενναῖα ἀφαιμάξις χρηματικῆ, ἣτις ὁμῶς εἰς τοὺς φρονίμους ὑπαλλήλους ἀνταπεδίδατο πολὺ ἀφθονωτέρα, ἐκ τοῦ δημοσίου ταμείου καὶ τῶν ἰδιωτικῶν ὑποθέσεων· διότι πρὸ τοῦ Χρτισχομαγιοῦ τοῦ 1856 οἱ διοικηταὶ ἦσαν κατὰ νόμον καὶ πρῶδοι δικαστηρίων· οὕτω δὲ οἱ κατὰ καιροῦ διοικηταὶ ἐν Ἡπείρῳ, ἐκτοτε προσεπάθουν νὰ εὐνοῶνται ὑπὸ τοῦ Σόνδερος.

Πρὸς χαρακτηρισμὸν δὲ τῆς ἐποχῆς ἐκείνης διηγοῦμαι ἤδη τινὰ τῶν ὑπὸ τοῦ Σόνδερος πρῶθεντων. Ἐδρα τοῦ Προξενείου τοῦ ἦτο ἡ Πρέβεζα, ἐνῶ ἔφειλον νὰ εἶνε τὰ Ἰωάννινα, ὅπου ἦτο καὶ ἡ Γενικὴ Διοίκησις, εἶχε δὲ ὑποπροξενεῖον εἰς Ἰωάννινα, καθὼς εἰς Ἄρταν, Αὐλώνα, καὶ Σαγιαδά. Ὁ πρῶτος Ἑλληὴν Πρόξενος ἐν Πρέβεζῃ ἦτο ὁ κ. Σοῦτσος, κάλλιστα γνωρίζων καὶ γράφων τὴν Τουρκικὴν γλῶσσαν· ἐκεῖ νεκρὸς τις χριστιανὴ ἐβιάσθη ν' ἀσπασθῆ τὸν Ἰσλαμισμόν, ὁ Σοῦτσος προσεπάθει νὰ σώσῃ αὐτήν, τούτου δ' ἐνεκα ἐξηγριώθησαν οἱ Ὀθωμανοὶ καὶ ὁ διοικητὴς κατὰ τοῦ Σοῦτσου. Προνοῶν ὁ Σοῦτσος, συνενοήθη μετὰ τοῦ Σόνδερος, ὅτι θὰ μεταβῆ παρὰ τῷ Διοικητῇ ὅπως ἀπαιτήσῃ νὰ τῷ ἀποδοθῆ ἡ νεκρὸς χριστιανή· ὁ Σόνδερος ὄχι μόνον ἐνεθάρρυνεν αὐτόν, ἀλλὰ τὸν ἐβεβίωσε προσέτι, ὅτι ἔθελε προηγηθῆ αὐτοῦ παρὰ τῷ Διοικητῇ, ὅπως εἰ δυνατόν προληφθῆ πᾶν ἀπεικταῖον· καὶ πραγματικῶς προηγήθη ὁ Σόνδερος μετὰ τοῦ Ἀθανασιάδου. Ὅτε δὲ μετ' ὀλίγον ὁ Σοῦτσος εἰσῆλθε παρὰ τῆ διοικήσει καὶ ἀπήτησε τὴν νεκρὸν, ὁ διοικητὴς ἐσηκώθη νὰ κτυπήσῃ τὸν Σοῦτσον, ἀλλὰ ὁ Σόνδερος μετὰ τοῦ Ἀθανασιάδου ὤψωσαν ἀμέσως τὰς ῥάβδους των ὅπως κτυπήσωσι τὸν Διοικητὴν· ὁ Διοικητὴς κτεθορυβήθη, ὁ δὲ Σόνδερος ἀνερώνησεν: «Ὅποιον δήποτε προσβολὴν κάμῃς τοῦ Σοῦτσου, ἀντιπακλα εἰς ἐμέ,» οὕτως ἔληξεν ἡ σκηνὴ· ἀλλὰ ἡ νεκρὸς δὲν ἀπεδόθη. Μετὰ ταῦτα ὁ Σοῦτσος μετεχειρίσθη τὸ ἀκόλουθον τέχνασμα. Ἐγράψε πλαστὸν ὁ ἴδιος βουγιουρδί ἢ διαταγὴν δῆθεν τοῦ Γεν. Διοικητοῦ, διατάττοντος τὸν ἐν Πρέβεζῃ Διοικητὴν ν' ἀποδώσῃ τὴν νεκρὸν εἰς τὸν Σοῦτσον· μεταβὰς ὁ Σοῦτσος ἐνεχείρισε τὴν διαταγὴν, ἀλλ' ὁ Διοικητὴς δὲν ὑπήκουσε καὶ ἀπέπεμψε τὸν Σοῦτσον κρατήτας τὴν διαταγὴν. Ὁ Σοῦτσος οὕτω πως εὗρισκετο εἰς δεινὴν θέσιν, ἣν διώρθωσεν ὁ Σόνδερος, προσκαλέσας παρ' αὐτῷ τὸν Διοικητὴν εἰς ἐπίσκεψιν φιλοφρονήσεως· ἐκεῖ δ' ἐνῶ συνδιελέγοντο, ἔφερον ὁ Σόνδερος τὴν ὁμιλίαν περὶ τῆς νεκρῆς, ὁ Διοικητὴς τῷ διηγήθη τὰ τῆς ἐπιστολῆς, ὁ Σόνδερος ἀπήτησε νὰ ἴδῃ τὴν ἐπιστολήν, ἤρνήθη ὁ Διοικητὴς, ὁ Σόνδερος τῷ εἶπε· «σὲ ἔχω ὑπὸ κράτησιν ἐν τῷ Προξενείῳ, μέχρις οὗ ἴδω τὴν ἐπιστολήν», ὁ Διοικητὴς ἔντρομος ἔδωκε τὴν ἐπιστολήν, ἣν ἐκράτησε ὁ Σόνδερος σώσας τὸν Σοῦτσον· τέλος κρύφα πρέλαθε ὁ Σόνδερος τὴν νεκρὸν, ἣν ὁ Ἀθανασιάδης διὰ τῆς Προξενικῆς λέμβου παρέδωσε εἰς τὰς ἐν Βονίτση Ἑλληνικὰς ἀρχάς. — Ὁ ἰατρὸς Δημήτριος Βαρζέλης ἐλθὼν εἰς Πρέβεζαν ἐνεφανίσθη μὲ Ἑλληνικὸν διαδοκτῆριον, ὁ Διοικητὴς

τὸν θεωρεῖ ῥυγιά, ἀρνείται ὁ Βαζζέλης, τότε ὁ Διοικητὴς διατάττει ὅπως διὰ κιντὸς μέσου τὸν φυλακίσωσιν. Ἦτο κύριοι σπαραξικάρδιον νὰ βλέπη τις τὸν Βαζζέλην συρόμενον ὑπὸ χωροφυλάκων καὶ στρατιωτῶν χαμαί, ἀίματόφυρτον, ἀνηλεῶς τυπτόμενον· τρέχουσιν ἀμέσως πρὸς τὸν Σόνδερος διηγούμενοι τὰ καθέκαστα, ἐκεῖνος δὲ πικρευθὺς σπεύδει μετὰ τῶν κλητῆρων του καὶ προφθάνει τὴν συνοδείην, ἐπιπίπτει κατ' αὐτῆς, κτυπᾷ κατὰ πρόσωπον, δεξιᾷ, ἀριστερᾷ, παραλαμβάνει τὸν Βαζζέλην, τὸν ὀδηγεῖ εἰς τὸ Προξενεῖον καὶ τὴν σώζει. — Ὁ στρατιωτικὸς διοικητὴς Πρεβέζης, συνταγματάρχης, μετὰ μεσημέριαν ἀναπαυόμενος ἐκοιμήτο. Ἐπτανήσιος βαρελοποιὸς ὑπὸ τὴν οἰκίαν του εἰργάζετο, καὶ διὰ τοῦ κρότου ἐτάραξε τὸν ὕπνον τοῦ συνταγματάρχου, ὅστις ἀγερῶχος καταβὰς τῆς οἰκίας του, ἐξυλοκόπησε τὸν Ἐπτανήσιον. Ὁ Ἐπτανήσιος ἀναφέρεται πρὸς τὸν Σόνδερος, ὅστις μεταβαίνων παρὰ τοῦ συνταγματάρχου, καὶ συναντήσας αὐτὸν καθ' ὁδόν, ἐν πλήρει μεσημέριᾳ τὸν ἐξυλοκόπησεν, οὗτος δὲ ἐξ ἐντροπῆς τὴν ἀκόλουθον ἡμέραν ἐγκατέλειψε τὴν Πρεβέζην. — Κατῆς (ιεροδικαστῆς) δίκαιος καὶ ἔντιμος ἐν Πρεβέζῃ Ἀλῆ ἐρέντης, ἀνθίστατο κατὰ τῆς Γεν. Διοικήσεως θελούσης νὰ ἐπιβάλλῃ εἰς αὐτὸν νὰ ἐκδώσῃ ἀπόφασιν ἀδίκον· τούτου ἕνεκα ὁ Γεν. Διοικητὴς Ἰωαννίνων ἐξοργισθεὶς ἀπέστειλε σοβαροὺς (ἐφίππους χωροφύλακας) ὅπως ἀπzagάγωσιν αὐτὸν εἰς Ἰωάννινα. Μεταβὰς ὁ Κατῆς εἰς τοῦ Σόνδερος παρεπονθήθη διὰ τὴν γενομένην αὐτῷ ἀδικίαν. Ὁ δὲ Σόνδερος ἐκτιμῶν τοῦ χρηστοῦ τούτου Μουσουλμάνου τὸ φιλοδίκαιον, ἀπεδίωξε τοὺς σοβαροὺς ἀπράκτους εἰς Ἰωάννινα, εἰπὼν πρὸς τὸν Κατῆν εστάσου σὺ ἐδῶ καὶ κανεὶς δὲν σὲ πειράζει. Οὕτω δὲ ὁ Κατῆς ἔμεινεν ἐν τῇ θέσει του. — Ἐπτανήσιοι δύο συνελήφθησαν ἐπ' αὐτοφώρῳ ὡς λαθρέμποροι, καὶ παρὰ τὰς συνθήκας ἐφυλακίσθησαν. Διοικητὴς τότε ἐν Πρεβέζῃ ἦτο ὁ Χασᾶν πασᾶς, φιλάνθρωπος φύσει, μεριμνῶν πάσῃ δυνάμει περὶ τῶν Χριστιανῶν καὶ προστατεύων αὐτούς¹. Ὁ Σόνδερος ὅστις ἠγάπα τὸν Χασᾶν πασᾶν καὶ τὸν ὑπεστήριζεν ὡς διοικητὴν, παρεπονθήθη πρὸς αὐτὸν διὰ τὴν αὐθαίρετον

1 Ὁ Χασᾶν πασᾶς ἐθυσιάσθη μάλιστα χάριν τῶν Χριστιανῶν Πρεβεζαίων. Οὗτοι ἐκ θρησκευτικῶν λόγων αὐθαίρετως ἐκρήμνισαν ἀρχόμενον κτίριον ἀνήκον τῇ Δυτικῇ ἐκκλησίᾳ Πρεβέζης, ὅπου οἱ Χριστιανοὶ ἐθεώρουν ὡς ἰδιοκτησίαν τῆς Ὁρθοδόξου ἐκκλησίας τοῦ ἁγίου Δημητρίου· διὰ τὴν πράξιν των ταύτην, ὁ Γάλλος Πρέξενος, ἐν Ἠπειρῷ ἐπὶ Ἀυτοκρατορίας, ἀπῆται τὴν τιμωρίαν τῶν Πρεβεζαίων, ὡς ἐπαναστατῶν κατὰ τοῦ Σουλτάνου, καὶ ὄχι ὡς διαπραξάντων αὐθαίρεσίαν· ὁ Χασᾶν πασᾶς τότε ὑπεστήριζεν ὅτι δὲν ἦτο διόλου ἐπανάστασις κατὰ τῶν καθιστώτων, καὶ οὕτω αἱ ἀρχηγοὶ τῆς τοιαύτης πράξεως, ἐτιμωρήθησαν ἐλαφρῶς, ἡ δὲ Γαλλικὴ Πρεβεία ἐν Κωνσταντινουπόλει ἀπῆτησε τὴν παύσιν τοῦ καλοῦ τούτου Μουσουλμάνου, ὅπου καὶ ἐπέτυχε. Μόλις δὲ κατὰ δεκαετίαν ὡς ἔγγιστα, ἐπανήλθε εἰς Πρεβέζην τὸ 1878 ὡς Νομάρχης, ἐποχὴν τότε τρόμου ἐν Ἠπειρῷ, καὶ ἰδίως ἐν Πρεβέζῃ, ὡς ἐκ τῶν ἐπαναστατικῶν κινήματων, προσενεγκῶν σφοδαίαν ὀπηρεσίαν καὶ εἰς τὴν ὑψηλὴν Πύλῃν, καὶ εἰς τοὺς Χριστιανοὺς, διότι ἐπανάφερε τὴν τάξιν καὶ τὴν ἡσυχίαν. Ἀποθανὼν δὲ κατὰ τὸ αὐτὸ ἔτος 1878 ἐν Πρεβέζῃ, ἐκηδεύθη ἠχοῦντων πενθίμως τῶν κοιθῶνων ὄλων τῶν ἐκκλησιῶν εἰς ἐνδειξὴν ἀγάπης πρὸς τὸν νεκρὸν, καὶ ἀκολουθοῦντων τὴν κηδεΐαν του τῶν ἱερέων καὶ ὄλου τοῦ λαοῦ τῆς Πρεβέζης· τοιοῦτο γεγονός· πρώτην φοράν συνέδη καθ' ὅσον γνωρίζω.

ταύτην πράξιν τῶν ὑπαλλήλων του. Ὁ Χασάν πασᾶς θέλων ἀφ' ἑνὸς μὲν νὰ καθησυχᾷ τὸν Σόνδερος, ἀφ' ἑτέρου δὲ νὰ σώσῃ τοὺς ὑπαλλήλους του οἵτινες παρνόμως ἐφυλάκισαν τοὺς Ἑπτανησίους, εἶπε τῷ Σόνδερος ὅτι οἱ φυλακίσαντες τοὺς Ἑπτανησίους δὲν ἦσαν ὑπάλληλοί του, ἀλλὰ τσίρια τουτέστι πνεύματα, δαίμονες, εἰς οὓς ὁ Χασάν πασᾶς ἐπίστευεν ὡς πιστότατος ὀπκῆς τοῦ Ἰσλαμισμού. Ὁ Σόνδερος, ἐσιώπησε καὶ τὸ παραδέχθη· ἔδραξε δὲ τὴν περίστασιν ταύτην, ὅπως διεξαγάγῃ ὑπόθεσιν ἄλλου Ἑπτανησίου, ὅστις παρεπονείτο, ὅτι Πρεβεζαῖός τις ἔχων οἰκίαν συνορεύουσαν μετὰ τῆς οἰκίας του, αὐθαριῶτως συμπεριέλαθε εἰς τὴν ἰδιοκτησίαν του διὰδρομον, ἣν ἀπὸ κοινοῦ εἶχον, βλάψας σπουδαίως τὴν οἰκίαν τοῦ Ἑπτανησίου· ἐπειδὴ δὲ οἱ ξένοι δὲν εἶχον τότε τὸ δικαίωμα ἐν Τουρκίᾳ νὰ ἔχωσιν ἰδιοκτησίας, ὁ Σόνδερος δὲν ἠδύνατο ἐπισήμως καὶ κατ' εὐθείαν νὰ ἐνεργήσῃ· διὸ συμβουλεύει τὸν Ἑπτανήσιον νὰ παραλάβῃ ἐκ τῶν ἐν Πρεβέζῃ ὀρμούντων πλοίων ναύτας Ἑπτανησίους, ἐν καιρῷ νυκτός, καὶ νὰ ρίψῃ τὸν τοῖχον τοῦ ἀντιδίκου, ὅπερ καὶ ἐπράξεν ὁ Ἑπτανήσιος. Ὁργισθεὶς ὁ Χασάν πασᾶς κατήγγειλε τῷ Σόνδερος τοὺς Ἑπτανησίους, ὁ δὲ Σόνδερος τῷ ἀπεκρίθη ὅτι οἱ κρημνίσαντες τὸν τοῖχον δὲν ἦσαν ναῦται, ἀλλὰ καλὰ τσίρια ἐκτελέσαντες δικαίαν ἀπόφασιν.

Ταῦτα πάντα ὁ Σόνδερος ἀνέφερε τακτικῶς τῷ ἐν Κωνσταντινουπόλει πρεσβευτῇ, ὅστις ἀπῆλθε ἐκάστοτε τὴν παῦσιν τοῦ παρνομήσαντος ὑπαλλήλου. Ὁ Σόνδερος ὁμοίως ὀδηγίως ἔδιδε καὶ εἰς τοὺς ὑπ' αὐτὸν ὑποπροξένους εἰς τὰς ἄλλας πόλεις τῆς Ἡπείρου. Ἐν Πάργῃ δὲ ὅπου δὲν ὑπῆρχε Πραξενικὴ ἀρχή, ἦσαν πλεῖστοι Πάργιοι, οἵτινες ὡς ἐκ τοῦ ἱστορικοῦ συμβάντος, μεταναστεύσαντες εἰς Ἑπτάνησον, ἔλαβον τὸ δικαίωμα τῆς Ἴονικῆς ἰθαγενείας· ἐπιστρέψαντες δὲ τινες εἰς Πάργαν, ἐπροστατεύοντο ὑπὸ τοῦ Σόνδερος, ἔχοντες πλήρη αὐτονομίαν τοιαύτην, ὥστε ἡ τοπικὴ ἀρχὴ δι' οἰονδήποτε λόγον δημοσίας τάξεως καὶ ἀσφαλείας, δὲν ἠδύνατο νὰ ἐπιβάλλῃ χεῖρα ἐπ' αὐτῶν, ἀλλὰ ὄφειλε νὰ ἀνκφέρηται τῷ Σόνδερος, ὅστις ἐτιμῶρει τοὺς παρνομοῦντας Παργίους· ἀλλὰ καὶ ἂν ὑπάλληλος Ὀθωμανὸς παρνόμει, ἀπέστειλε τὸν κλητῆρά του ὅπως τιμωρήσῃ αὐτόν. Οὕτω ὁ ὕγειονόμος Ἀλῆ ἐφέντης ἐξύβρισε πλοίαρχον Ἑπτανήσιον, ὅστις ἀνεφέρθη τῷ Σόνδερος, οὗτος δὲ ἀπέστειλε τὸν πιστόν του κλητῆρα Ὀσμάν εἰς Πάργαν, ὅστις συλλαβὼν ἐκ τῆς γενειᾶδος τοῦ Ἀλῆ τὸν ἐσυμβούλευσε νὰ εἶνε τοῦ λοιποῦ τακτικώτερος, καὶ ἠοκέσθη μόνον νὰ τῷ ἀφαιρέσῃ ξίφος παλαιόν, ἀξίας, ὅπερ ἐκρέματο ἐν τῇ κίθούσῃ τοῦ ὕγειονομείου, θρησκευτικὸν θεωρούμενον ὑπὸ τοῦ ἐφέντη. Ἐγνώρισα μετέπειτα τὸν Ἀλῆ, καὶ μ' ἔλεγεν, ὅτι δικαίως ἐτιμωρήθη ὑπὸ τοῦ Προφήτου διὰ χειρὸς τοῦ Σόνδερος, διότι ἦτο οἰνοπότης, καὶ προγματικῶς ἐκτοτε ἔπαυσε αὐστηρότατα τοῦ νὰ πίνῃ οἶνον καὶ πνευματώδη ποτᾶ. Ὁφειλέτης Μουσουλμάνος ἰδίως μπέης, ἢ ἀγάς, ὡς καὶ χριστιανὸς Κοτσάμπασις πολὺ σπανίως ὑπεχρεῖτο, δικαστικῶς νὰ ἀπο-

τίση τὰς ἀφειλὰς του, τὰς ὑποχρεώσεις του, ἃς συνῆψε διὰ συμβολαίου, συναλλαγμάτων, ὑποθηκῶν, μάλιστα πρὸς χριστιανόν. Διὰ τῶν δύο τούτων ἠρωϊκῶν φαρμάκων τοῦ Σόνδερς, ἡ τρομερὰ καὶ ἐλεεινὴ κατάστασις τῆς Ἡπείρου, ἦν ἐν συντόμῳ σὰς περιέγραψα, ἤρχισε βαθμηδὸν νὰ βελτιοῦται, τὸ ἐμπόριον νὰ ἀναλαμβάνη, τὸ θάρρος καὶ ἡ ἀνεσις τῶν χριστιανῶν νὰ ἐπέρχεται. Ἐξ Ἐπτανήσου, ἰδίως ἐκ Κερκύρας, ὅπου εἶχον καταφύγη οἱ πλείστοι Ἡπειῶται καὶ Πάργιοι, πρὸ εἰκοσαετίας, φεύγοντες τὴν αὐθαιρεσίαν καὶ τὴν μάχιραν τοῦ Ἀλῆ Πασᾶ Τεπελέν, ἀποκτήσαντες ἐκεῖ τὸ δικαίωμα τῆς Ἴονικῆς ἰθαγενείας, ἐπομένως ἔχοντες τὴν προστασίαν τῶν Βρετανικῶν προξενικῶν ἀρχῶν, πληροφορηθέντες καὶ βεβκιωθέντες τὴν παντοδυναμίαν τοῦ Σόνδερς ἐν Ἡπείρῳ, τινὲς ἐξ αὐτῶν ἐπανῆλθον, κατεικήσαντες εἰς Ἰωάννινα οἱ πλείστοι· ἤρχισαν ἔκτοτε αἱ ἐμπορικαὶ ἐπιχειρήσεις παντοίας φύσεως νὰ γίνονται ἢ ἐπ' ὀνόματι τῶν Ἰονίων τούτων ἢ εἰς διαταγὴν, ὅπως ἐν ἀνάγκῃ μεταφερθῆ ὁ τίτλος ἐπ' ὀνόματι Ἰονίου. Οὕτω λοιπὸν ἐν περιπτώσει δυστροπίας, ἐκοῦσαι ἀκουσαι αἱ Ὀθωμανικαὶ ἀρχαὶ ὑπεχρέωνον τὸν οἰονδήποτε δυστροποῦντα νὰ ἐκπληρώσῃ πάσας τὰς νομίμους αὐτοῦ ὑποχρεώσεις.

Τοιοιουτρόπως ἀπὸ τοῦ 1840 ἡ πόλις τῶν Ἰωαννίνων κατέστη τὸ κέντρον καὶ ἡ ἀποθήκη τοῦ ἐμπορίου, αἱ ἀπώτεροι ἐπαρχίαι, ἡ εὐφορωτάτη τοῦ Βερατίου, ἡ τῆς Θεσπρωτίας, ἡ Πρεμετή, ἡ τῶν Τρικκάλων τῆς Θεσσαλίας, παραλείπω τὰς πλησιοχώρους, ἐπρομηθεύοντο ἐξ Ἰωαννίνων πάντα τὰ λεγόμενα ἀποικιακὰ εἶδη, τὰ χειροτεχνήματα, καὶ πάντα τὰ ἐξ Εὐρώπης προερχόμενα· ἡ κκληὴ πίστις ἦτο μεγάλη, διηγωνίζοντο οἱ ἐν Ἰωαννίνοις ἔμποροι, τίς τοὺς περισσοτέρους νὰ ἔχη πελάτας, καὶ ἅπαντες ἐδίδον εἰς αὐτοὺς τὰ ἐμπορεύματα διὰ προθεσμίας, τὰ δὲ Ἰωάννινα ἐπρομηθεύοντο ἅπαντα τὰ ῥηθέντα εἶδη ἐκ Κερκύρας, ἅτινα κατεῖχον οἱ ἐν αὐτῇ Ἡπειῶται ἀποκλειστικῶς. Ἐκτὸς τῆς ἀνθηρᾶς καταστάσεως τοῦ ἐμπορίου, διὰ τοῦ Γανζιματίου, ἤρχισαν κἄπως νὰ τακτοποιοῦνται τὰ Τελωνεῖα, αἱ εἰσπράξεις τῶν ἀμέσων φόρων παρὰ ταῖς διοικητικὰς ἀρχαῖς, δικαστικὰ ἔγγραφα, ἀναφοραὶ, πᾶσαι δὲ αὐταὶ αἱ ὑπηρεσίαι τοῦ κράτους, ἐγράφοντο, καὶ τὰ βιβλία ἐκρατοῦντο Ἑλληνιστί· ἐπομένως χάρις τῇ Ζωσιμαίᾳ σχολῇ, πολλοὶ χριστιανοὶ ὑπάλληλοι, ἐνησχολοῦντο εἰς τοιαύτας γραφικὰς ἐργασίας, εὐκόλως ποριζόμενοι τὰ τοῦ βίου. Ὑπὸ τοιούτους οἰωνοὺς καὶ τοιαύτην προστασίαν ἠδυνήθη ὁ Πάργιος κ. Π. Ἀραβχαντινὸς νὰ γράψῃ τὴν χρονογραφίαν τῆς Ἡπείρου, ἣτις ἀρκούντως μᾶς ἐχρησίμευσε καὶ ὠφέλησε ἀπέναντι τῶν Ἀλβανικῶν ἀξιώσεων, καὶ διὰ τοῦτο ἀφιέρωσεν αὐτὴν τῷ Σόνδερς, καὶ εἰρήσθω πρὸς τιμὴν τοῦ Ἀραβχαντινοῦ, ὅτι πένης, ἀλλὰ εὐφύεστος, διὰ μεγάλων κόπων καὶ μόχθων ἐξεπαιδεύθη σχεδὸν μόνος του, αὐτὸς ἐχυτὸν διδάξας.

Ἡ εὐημερίξ αὕτη τῶν Ἰωαννίνων ἠύξησε προσέτι ἐκ τῆς ἀναγεννήσεως

τῆς Ρουμανίας, κατὰ τὸν Κριμαϊκὸν πόλεμον, ὅτε τὰ λεγόμενα μοναστηριακὰ κτήματα ὑπερετιμῆθησαν, ἐπομένως αἱ ἐξ αὐτῶν εἰσπράξεις ἐπισημαστικῶς ὑψώθησαν, μοναστηριακὰ κτήματα, ἕτινα Ἡπειρωτικὴ ἐν Ρουμανίᾳ ζήσαντες καὶ ἀποικτήσαντες ἀφιέρωσαν εἰς ὑποστήριξιν τῆς Ἐκκλησίας καὶ τῶν φιλανθρωπικῶν ἔργων τῆς γενεθλίου πατρίδος τῶν. Καὶ καὶ μὲν ἐκ τοῦ πλοῦτου τούτου, ἀρχιεπίσκοποι, ἐπίσκοποι, ἡγούμενοι Μοναστηρίων, πρόκριτοι λαϊκοί, ἐσπατάλησαν, καὶ ἐσφρατίσθησαν ἐπὶ προσωπικῇ ὠφελείᾳ, ἀλλὰ καὶ πολλὰ φιλανθρωπικὰ ἔργα ἐγένοντο. Ἡ κυριωτάτη σπατάλη ἐγένετο πρὸς διορισμὸν ἐπισκόπων καὶ ἡγουμένων· συνεμορφώθη δὲ εἰς τοῦτο ἡ Ἐκκλησία πρὸς τὸ Ὀθωμανικὸν ἔθιμον τοῦ νὰ πωλῶνται τὰ ὑψηλὰ ἀξιώματα χρηματικῶς ἀναλόγως τοῦ βαθμοῦ.

Ἡ πρόσοδος αὕτη τῶν μοναστηριακῶν ἦτο μεγάλη· ὄχι μόνον Ἡπειρωτικῇ, ἀλλὰ καὶ πλεῖστοι ἄλλοι Ἕλληνας ἐκ διαφόρων ἐπαρχιῶν, ἀφιέρωσαν τὴν κτηματικὴν τῶν περιουσίαν ἐν Ρουμανίᾳ καὶ Ρωσίᾳ, εἰς περίθαλψιν τῆς ἐκκλησίας καὶ τῆς πατρίδος, οὕτως ὑπὸ δουλείαν· ὁ πλοῦτος οὗτος, ἀφιερωθείς πρὸς τοιοῦτον θεῖον καὶ ἱερὸν σκοπὸν, ἐπέφερε ἀκριβῶς τὰ ἐναντίως τοῦ ποθουμένου, διότι τοὺς ἀρχιερεῖς τῆς ζώνης τοῦ Γρηγορίου Ε', τῶν συνοδικῶν τῶν ἀπαχχονισθέντων καὶ ἀποκερκαλισθέντων ἐν Κωνσταντινουπόλει, τῶν λαβόντων μέρος ἐν τῷ ἐνδόξῳ ἀγῶνι, ὅστις ἐκλόνιτε τὴν ἰσχύον καὶ τὴν Ὀθωμανικὴν δόξαν, διεδέχθησαν ἀρχιερεῖς ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον ἀνάγωγοι καὶ ἀμαθεῖς, προτιμώμενοι ὡς περισσότερα προσφέροντες χρήματα, καὶ οἵτινες διοριζόμενοι εἰς τὰς διαφόρους ἐπαρχίας τῆς Ὀθωμανικῆς Αὐτοκρατορίας, κατήντων πολλάκις χειρότεροι, τυρκανικώτεροι καὶ αὐτῶν τῶν Τούρκων πασσάδων. Ἐν Ἰωαννίνοις κατὰ τὸ 1848, ἦτο ἀρχιερεὺς ἐπώνυμον φέρων Κόκκινος, ὅστις κατεσπατάλα φανερὰ τὰ μοναστηριακὰ χρήματα, ἔχων παλλακίδα ἀναφανδόν· οὗτος καταγγελλθεὶς ἐν Κωνσταντινουπόλει, καὶ προσκληθεὶς ἐκεῖ, ἀνεχώρησε διὰ ξηρᾶς εἰς Κωνσταντινούπολιν· ἔπρεπε δὲ νὰ διέλθῃ καὶ ἀνὰ τὸ μικρὸν βουνὸν πλησίον τῶν Ἰωαννίνων καλούμενον Δρίσκον· ἐπὶ τῆς κορυφῆς τοῦ Δρίσκου διὰ τελευταίαν φορὰν βλέπει ὁ ἀπερχόμενος τὸ ὠραῖον πανόραμα τῆς πόλεως Ἰωαννίνων μετὰ τῆς λίμνης καὶ τῶν πεδιάδων αὐτῆς. Οἱ δὲ Ἰωαννῆται ἔκαμαν τραγοῦδι τοῦ ἀπελθόντος ἀρχιερέως: «Δεσπότης ἀναστέναξεν ἀπὸ τὸν Δρίσκον, ὑπικινιττόμενοι τὴν παλλακίδα του. Ἄν λοιπὸν τοιαῦτα συνέβαινον ἐν Ἰωαννίνοις, φαντασθῆτε τί ἔπραττον ἐν Βουλγαρίᾳ καὶ Θράκῃ καὶ ἀλλοχοῦ, ὅπου Ἕλληνας θεωρούμενοι τὴν καταγωγὴν οἱ ἀρχιερεῖς, τοιαύτην ἀπέχθειαν καὶ μῖσος ἀνέπτυξαν κατὰ τῆς Ἑλληνικῆς Ἐκκλησίας καὶ τοῦ Ἑλληνικοῦ γένους, μῖσος καὶ ἀπέχθειαν, ἐξ ἧς ἄλλοι ἐπωφεληθέντες, ἔφερον τὴν διαίρεσιν τῆς Ἐκκλησίας καὶ τὸ σχίσμα μεταξὺ λαῶν, οἵτινες μέχρι τοῦ Κριμαϊκοῦ πολέμου εἰσέτι ἐκαυχῶντο ὀνομαζόμενοι Ἕλληνας, δεξιὰ καὶ ἀριστερὰ τοῦ Δουνάβεως, πρὸς πᾶν ὅ,τι Ἕλλη-

νικόν ἀτενίζοντες καὶ ἐξ αὐτοῦ ἐλπίζοντες. Τὴν ἀδελφότητα ταύτην, τῶν ὑπὸ τὴν Τουρκικὴν λαῶν ἐθεμελίωσε καὶ συνέδεσε ἰσχυρῶς ἡ ἀρετή, ἡ αὐταπάνησις, ὁ ἥρωϊσμός τῶν πατέρων μας, ἐξ οὗ ἡ ἠθικὴ μας ὑπεροχή. Ὁ Ρῆγας Φεραίος, πλουτίσας τὸν νοῦν του ἐκ καθαρῶ καὶ ἀκαλύπτου Ἑλληνικοῦ θησαυροῦ τῶν προπατόρων μας, ἐμόχθει καὶ προσεκάλει εἰς τὴν ἐλευθερίαν, ὄχι μόνον τοὺς Ἕλληνας, τοὺς Βουλγάρους, τοὺς Μολδοβλάχους, τοὺς Σέρβους, τοὺς Μικροβουνίους, ἀλλὰ καὶ αὐτοὺς τοὺς Μουσουλμάνους. Οἱ ἀρματωλοὶ μας εἰς τὰ ὄρη, ἀπὸ τῆς Πελοποννήσου καὶ μέχρι τοῦ Αἴμου, περιώριζον τὰ κακὰ τῆς δουλείας καὶ ἐνέπνεον τὸν τρόμον εἰς τοὺς κατακτητὰς, ἐπ' ὠφελείᾳ πάντων τῶν λαῶν ἡ ἡγεμονικὴ καὶ εὐπκίδευτος γενεὰ ἐκείνη τῶν Φαναριωτῶν, καὶ ὡς ἡγεμόνες Μολδοβλαχίαις, καὶ ὡς σύμβουλοι καὶ διερμηνεῖς τῆς Ὀθωμανικῆς Αὐτοκρατορίας, ἀδικικρίτως πάντας τοὺς λαοὺς ἀνεξαιρέτως ἐπροστάτευον καθ' ὅσον ἠδύνατο. Διεσπάσθη δὲ ἔτι μᾶλλον ὁ ἀδελφικὸς δεσμός ἡμῶν, μετὰ τῶν ἄλλων λαῶν οὗς ἐμνημόνευσεν, διὰ τῆς διαγωγῆς τοῦ βασιλείου μας τῷ 1861, ὅτε τὸ ἥρωϊκὸν Μικροβούνιον καὶ ἡ Σερβία, πολεμοῦντα κατὰ τῆς Ὀθωμανικῆς Αὐτοκρατορίας, ἐγκατελείφθησαν ὑφ' ἡμῶν μὴ συμμερισθέντων τὸν ἀγῶνά των, ἐνεκεν τῆς Ναυπλιακῆς ἐπαναστάσεως. Ἡ ἐπὶ τὰ πρόσω βαίνουσα αὕτη κατάστασις τῆς Ἠπείρου, ἐκλονίσθη ἐκ βάρων, πρῶτον ἐκ τῆς ἐπαναστάσεως τοῦ 1854· τὸ γεγονός τοῦτο θέλει μας ὑποδείξει ὅτι ὅσα ὁ Σόνδερς ἐπραττε, δὲν ἐπραττεν ἀποκλειστικῶς ἐκ τοῦ καθήκοντος ὅπερ εἶχεν ὡς Πρόξενος Ἄγγλος, ἀλλ' ἐξ ἀγάπης καὶ ἔρωτος πρὸς τὸν Ἑλληνισμόν. Κατὰ τὴν ἐπαναστατικὴν ταύτην, ἡ Ἄγγλία συμμάχουσα μετὰ τῆς Τουρκίας, εἶχεν ἀπόλυτον συμφέρον, ὅπως ὅσον τάχιστα κατασβεσθῇ ἡ πυρκαϊκὴ αὕτη τῆς ἐπαναστάσεως ἐν Ἠπείρῳ, ὅπως ἀπκλαττομένη ἡ Τουρκία τοῦ βάρους τούτου, ἀνετώτερον καὶ εὐκολώτερον διεξαγάγῃ τὸν κατὰ τῆς Ῥωσίας πόλεμον. Εἰς τοῦτο δὲ δὲν ἐνεπιστεύθη τὰ πρῶτα τῷ Σόνδερς, καλῶς γινώσκουσα αὐτόν, ἀλλὰ ἀπέστειλε ἐκτάκτως εἰς Ἰωάννινα τὸν ἐν Μοναστηρίῳ (Βιτωλίοις) πρόξενόν της κ. Λογκφόρθ, ὡς σύμβουλον καὶ διευθυντὴν τῶν πολιτικῶν καὶ στρατιωτικῶν Ὀθωμανικῶν ἀρχῶν, ἐν λαῶν τὴν τιμὴν νὰ γνωρίσω ἐν Θεσσαλίῳ Κωνσταντινουπόλεως κατὰ τὸν Αὐγούστου τοῦ 1863, ὡς διηγοῦμαι ὅτι οὐτωδῶς μοὶ διηγεῖτο· ὅτι δὴλα δὴ γνήσιος ὢν φιλελεύθερος, βοηθήσας μάλιστα καθ' ὅσον ἠδύνατο, τοὺς Κιρκασίους εἰς τὸν ὑπὲρ ἀνεξαρτησίας των ἀγῶνα κατὰ τῶν Ῥώσων, πρὸς τὴν θέλησίν του καὶ μετὰ λύπης ἐδέχθη τοιαύτην ἐντολήν, ἀλλὰ τὸ καθῆκον, μοὶ ἔλεγεν, εἶνε ἱερώτερον τῶν πεποιθήσεών μου τὸ δὲ παρελθὸν τοῦ Σόνδερς δὲν ἦτο ἀσφαλές, ὅπως ἀναλάβῃ τὴν ἐντολήν, ἣν μοὶ ἐνεπιστεύθη ἡ Κυβέρνησίς μου, μοὶ ἀνέφερε ὅτι τῇ ἐπιμόνω ἐνεργείᾳ του, καὶ ἀπειλήσας τὸν ἀρχιστράτηγον Ἀβδὺ πασᾶν, ἔσωσε βεβαίως σφραγῆς τοὺς Μετσοβίτας. Ἐδέητε δέ, ὅπως ἐπιτύχῃ τοῦτο, νὰ ἐνδώσῃ εἰς

τὴν λεηλασίαν τοῦ Μετσόβου, διότι ὁ Ἄβδλ δὲν εἶχε τακτικὸν στρατὸν, ἀλλὰ ἀτάκτους Ἀλβανούς. Πρὸς τούτοις δὲν εἶχε λόγους, ὅπως μοὶ ἐπαινέτη, τὴν ἀξίαν καὶ νοσημοσύνην τοῦ ἐν Ἰωαννίνοις Προξένου τῆς Ἑλλάδος κ. Ρωτσέτου, ὅστις ἀπιστὸς εἰς τὸ καθήκον του, ἦτο ὁ κύριος πρῶτων, καὶ μοχλὸς τῆς ἐν Ἠπείρῳ ἐπαναστάσεως, χωρὶς νὰ εἶνε δυνατὸν οὔτε εἰς ἐμέ, οὔτε εἰς τὴν τοπικὴν ἀρχήν, νὰ τὸν ἐνοχοποιήσωμεν ἐνεργοῦντα κατ' ἀρχὰς συνβούλευσα τὸν διοικητὴν, ὅπως τὸν ἀποπέμψῃ, ἀλλὰ ἐσκεμμένως καὶ δικαίως μοὶ ἔλεγεν, ὅτι τῷ ἦτο ἀδύνατον νὰ πρῶξῃ τοιοῦτόν τι· ἀλλὰ τέλος βλέπων, ὅτι ὅπως ἐπιτύχω τὸν σκοπὸν τῆς ἀποστολῆς μου, ἦτο ἐκ τῶν ὧν οὐκ ἄνευ ν' ἀπομακρυνθῇ ὁ Ρωτσέτος, ἐπεδλήθην τῷ γενικῷ διοικητῇ ὅπως τὸν ἀποπέμψῃ ὑπ' εὐθύνην μου· ὁ διοικητὴς μοὶ ἐζήτησε τοῦτο ἐγγράφως, ὅπερ καὶ ἔπραξα. Ἀναγκασθεὶς τότε ὁ Ρωτσέτος νὰ ἀπαδημήσῃ, ἀπέστειλε πρὸς τὸν γενικὸν διοικητὴν ἐγγράφον, ἐν εἶδῃ διαμαρτυρήσεως, πολλῆς ἀξίας, σπουδαιότητος, καὶ ἀξιοπρεπέος. Ἐκ τούτων μὲν μοὶ ἔλεγεν ὁ κ. Λογκρόθ. Ἀλλὰ δὲν περιορίζομαι μόνον εἰς τὴν μαρτυρίαν τοῦ ἐντίμου τούτου Ἀγγλοῦ. Σύμπασα ἡ πόλις Ἰωαννίνων ἐμαρτύρει μετ' ἔπειτα τὴν ἀξίαν τοῦ κ. Ρωτσέτου, καὶ ὅτι εἰργάσθη μετ' ἀφοσιώσεως καὶ ζήλου, εἰς τὴν ἐκπλήρωσιν τῶν καθήκον του· ἐξετιμήθη δὲ ἔτι περισσότερον, καθὼς καὶ ὁ κ. Ματθιουδάκης, νῦν διευθυντὴς τῆς Ἠπειροθεσσαλικῆς Ἐραπείζης, ὅστις δυστυχῶς ἐλίγον καιρὸν διέμεινε τὸ 1861 εἰς Ἰωάννινα, διότι οἱ διάδοχοι τῶν βεθθέντων Προξένων ἰδίως ἀπὸ τῆς μεταπολιτεύσεως καὶ ἐντεῦθεν, διεκρίθησαν τινὲς μὲν ἐπὶ ἀδρανεῖα, ἄλλοι ἐπὶ ἀναξιότητι, καὶ ἕτεροι ἐπὶ ἀργυρολογίᾳ. Ἀλλὰ τούτους δίκαιον εἶνε νομίζω, νὰ κρίνωμεν ἐπιεικῶς, διότι ὡς ἄνθρωποι εἶχον τὸ ἐνστικτὸν, τῆς αὐτοσυντηρησίας καὶ τοῦ περὶ ὑπάρξεως ἀγῶνος, καὶ διαρίζοντο Πρόξενοι πρὸς ἱκανοποίησιν παντοσίδων συμφερόντων, ἐπ' αὐτῶν δὲ ἐπεκρέμντο ἀενοῶς αἱ παύσεις, αἱ μεταθέσεις, καὶ ἄλλα, ὥστε δὲν ἠθύναντο μετὰ θάρρους καὶ ἀνέσεως ν' ἀφοσιωθῶσιν εἰς τὸ καθήκον των· ἐνῶ οἱ πρῶτοι, οἱ πρὸ τῆς μεταπολιτεύσεως, ἐξελέγοντο ὑπὸ τὴν ἐπίβλεψιν τοῦ ἀειμνήστου Ὁθωνος, ὅστις σπουδαῖον μέρος ἐλάμβανε, καὶ ἀδικόπως ἐμερίμνα, ὅπως ἐνθαρρύνονται καὶ προάγονται. Ὁμιλῶν δὲ περὶ Ἠπείρου καὶ Ἰωαννίνων, δὲν δύναμαι σεβασμοῦ καὶ εὐγνωμοσύνης ἕνεκα νὰ μὴ προσθέσω, ὅτι ὁ βασιλεὺς Ὁθων ὑψηλόφρων, ἀξιοπρεπέστατος, περικυκλούμενος μάλιστα ὑπὸ ὁμοίας φύσεως πολιτικῶν ἀνδρῶν, πεπειραμένων, τῆς μεγάλης γενεᾶς, ἔδιδε μεγίστην σημασίαν εἰς τοὺς ἀντιπροσώπους του, παρὰ ταῖς μὴ προσηρημέναις εἰς τὸ Κράτος του Ἑλληνικαῖς ἐπρχίαις, καὶ ἀδιακόπως μελετῶν καὶ σκεπτόμενος περὶ αὐτῶν, μετὰ μεγάλης διορθικότητος προσέβλεπε, ὅτι τάχιον ἢ βραδύτερον θὰ ἐπαρουσιάζετο ἡ εὐσχημος ἢ κατὰ ἄλλῃλος στιγμή πρὸς κατοχὴν αὐτῶν· διὰ τοῦτο, ἀπῆται ἀντὶ πάσης θυσίας τὴν σύνταξιν τῶν στρατιωτικῶν ἡμῶν δυνάμεων, ἐπιτυχῶν εἰς τοῦτο

συμπράκτορα καὶ συνεργὸν τὸν ἐνάρετον ἐκεῖνον ἄνδρα ὅστις ἀξίως ἔφερε τὸ ὄνομα υἱοῦ τοῦ Μάρκου Βότσαρη, ἀλλὰ τοῦτον τὸν στρατὸν ἡμεῖς μετὰ ταῦτα, τυφλωθέντες ἐκ τοῦ φατριασμοῦ καὶ τοῦ προσωπικοῦ συμφέροντος παρελύσαμεν ἐντελῶς, καὶ ἐν τῇ καταλληλοτάτῃ στιγμῇ τοῦ 1880, εὐρέθημεν ζούντακτοι, κατρυγόντες εἰς ταπεινωτικὰς ἐκείνας, ἀκάρπους, ἀσεβήσαντες οὕτω ἐνώπιον τῆς τῶν πατέρων ἡμῶν ἱστορίας.

Ἐπανερχόμενος εἰς τὴν σειράν τῆς διηγήσεώς μου, ἔχω καὶ ἑτέραν ἀπόδειξιν τῶν ἀγαθῶν διαθέσεων τοῦ Σόνδερς ὑπὲρ τοῦ Ἑλληνισμοῦ τὴν ἐξῆς: μετὰ τὴν λεηλασίαν τοῦ Μετσόβου, καὶ τὴν κατάκρυψιν τῆς ἐπικρατοῦσας, τὰ Ἀλβανικὰ ἄτκατα στίφη, ἐπανερχόμενα ἐλεηλίκτου ἀδικρίτως πάντα τὰ χωρία, ἀποστατήσαντα καὶ μὴ ἀποστατήσαντα, διήρπαξαν ὀλόκληρα ποίμνια χριστιανῶν, πλεῖστα ὅσα πολῦτιμα σκεύη ἐκκλησιῶν, καὶ ἄλλα εἶδη. Τοῦτο πληροφορηθεὶς ὁ Σόνδερς, τρέχει κατεσπευσμένως ἐκ Πρεβέζης εἰς Ἄρταν, ἐξ Ἄρτης εἰς Παράμυθιν, ἐκεῖθεν εἰς Ἰωάννιναν, ἀρπάζων ἀπὸ τῶν Ἀλβανικῶν στιφῶν ὀλόκληρα ποίμνια, τὰ τῶν ἐκκλησιῶν σκεύη, καὶ ἀποδίδων αὐτὰ εἰς τοὺς νομίμους κυρίους τῶν. Συνάμα δέ, ὅπως ἐκράδησε τὰς διαφόρους ἀρχάς, ἀπέστειλεν αὐτοβούλως καὶ ὑπ' εὐθύνην του, διακοίνωσιν ἔγγραφον οὕτω συντεταγμένην: «Ἄν ἡ Ὀθωμανικὴ Κυβέρνησις δὲν λάβῃ ἀμέσως πάντα τὰ σύντονα μέτρα, πρὸς πύσιν τῆς λεηλασίας, ἀπόδοσιν τῶν λεηλατηθέντων, καὶ ἐπάνοδον τῆς τάξεως καὶ ἀσφαλείας, ἡ Μεγάλῃ Βρετανίᾳ θὰ πύσῃ οὕσα σύμμαχος καὶ προστατίς τῆς Τουρκίας», ἔγγραφον ὑπὲρ ἐξέπληξος τοὺς Ὀθωμανοὺς, καὶ ἔφερε τὸ ποθούμενον ἀποτέλεσμα· συνάμα δὲ ἀνήγγειλεν εἰς τὴν Κυβερνησίν του τί ἔπραξε, καὶ γνωρίζω θετικῶς, ὅτι ἐνεκρίθη ἡ διαγωγή του πληρέστατα.

Δὲν ἀμφισβόλλω ὅτι ἐνοήσατε, ὅτι ἡ προστασία τοῦ Σόνδερς δὲν περιωρίζετο εἰς τοὺς Ἰονίους, ἀλλὰ καὶ ἐν γένει εἰς ὅλους τοὺς Χριστιανοὺς καὶ Μουτουλμάνους τῆς Ἠπείρου. Ἐπεμβλίνων ἀποτελεσματικῶς ὅπως θεραπεύτῃ πᾶσαν ἀδικίαν, ἀνομίαν καὶ ἀρπαγὴν, μάλιστα διὰ τῆς ἀρπαγῆς καὶ ληστείας, ὅπως αὐταὶ μὴ ὑψώνωσι κεφαλὴν, σπουδαῖον μέρος ἐλάμβανε εἰς τὴν ἐκλογὴν τοῦ Δερβέναγα Ἠπείρου Θεσσαλίας, ὅπερ σήμερον εἶνε ἀπὸ δεκαπενταετίας κατηργημένον, ἀξίωμα ὑψηλὸν καὶ προσοδοφόρον, ὅπερ ὡς ἐκ τοῦ ὀνόματός του, Δερβέν, σημαῖνον δημόσιον δρόμον, ἦτο ἀξίωμα σκοπὸν ἔχον νὰ φρουρῇ τὴν τάξιν καὶ ἀσφάλειαν τῶν συγκοινωνιῶν ὅλης τῆς γενικῆς διοικήσεως, καὶ συνάμα νὰ φρουρῇ τὰ μεθόρια τὰ Ἑλληνικά. Δύο οἰκογένειαι Ἀλβανικαὶ πρωτίστως διηγωνίζοντο ὅπως κατέχωσι τοῦτο τὸ ἀξίωμα, ἡ τῶν Φράσιαρη, Ἰσμαήλ πασᾶς, Σωλεϊμάν βέυς, Ἀδῆμ βέυς ἀδελφοί, καὶ ἡ τοῦ Τσέλιου Πίτσαρη. Ὁ Σόνδερς προετίμα καὶ ἐπροστάτευσεν πάντοτε τοὺς Φράσιαρη, ὡς ἡπιωτέρους,

προσηνεῖς, καὶ διότι ἦσαν ἀρκούντως ἰσχυροὶ ἠθικῶς, ὥστε νὰ τοῦμήσῃ τις νὰ διαπραξῇ ληστείαν, προσβάλλων οὕτω τὴν φιλοτιμίαν των, ὑπευθύνων αὐτῶν· ἐνῶ δὲ Τσέλιος, ἦτο δραστήριος μὲν, ἀλλὰ ὠμὸς καὶ ἀπότομος ἄνθρωπος, καὶ ἐκ τοῦ τόπου τῆς γεννήσεώς του Πίτακι τῆς ἐπαρχίας Τεπελέν, εἶχε ὡς ἄνδρας Λιάπιδες, ἀγριωτέρους τῶν ἄλλων Ἀλβανῶν· καὶ διὰ τοῦτο εἶδομεν τὸ ἐμπόριον προκείμενον καὶ ἀνκπυσσόμενον, ἐνεκα τῶν ἐχεγγύων, ἅτινα παρεῖχεν ἡ δημοσία ἀσφάλεια, τὰ χρηματοδέματα ἐξ Ἰωαννίνων διὰ Σαγιαδὸς εἰς Κέρκυραν ἦσαν εἰς ἀένχον κίνησιν, ὑπηρεσία ἣτις ἐξετελεῖτο ἀκριβῶς καὶ πιστῶς ὑπὸ τριῶν οἰκογενειῶν Μουσουλμάνων Ἀλβανῶν, ὧν ἐντιμοτάτη μάλιστα ἦτο ἡ τοῦ Μπρόχου. Ἡ συνθήκη τῶν Παρισίων, ἣτις διὰ βήτου ἀφῆρσε πᾶν δικαίωμα ἀπὸ τοῦς ἀντιπροσώπους τῶν ξένων Δυνάμεων, τοῦ νὰ ἀναμιγνύωνται εἰς τὰ ἐσωτερικὰ τῆς ὑψηλῆς Πύλης συμφέροντα, οὐδόλως ἐτάραξε τὰς ἐνεργείας τοῦ Σόνδερος· τοῦναντίον μάλιστα, δρᾶζαντες τὴν εὐκαιρίαν, καθ' ἣν ἐν παρατάξει καὶ διὰ κανονοβολισμῶν ἐν Πρεβέζῃ, ἀνεκηρύσσεται ἡ ἐφαρμογὴ τοῦ Χατχουμαγιούμ, τῆ συμβουλῆ καὶ προστατίχ αὐτοῦ τοῦ Σόνδερος, οἱ χριστιανοὶ ὅπως συμμεθέξωσι καὶ αὐτοὶ τῆς χαρᾶς, ἐτήμασαν τοὺς κώδωνας τῶν ἐκκλησιῶν, καὶ οὕτω πως ἡ κωδωνοκρουσία καθιερώθη, ἐνῶ ἐν Ἰωαννίνοις μέχρι σήμερον τοιοῦτόν τι δὲν κατωρθώθη. Βραδύτερον δὲ καὶ συμφῶνως ταῖς διατάξεσι τοῦ Χατχουμαγιούμ, ὅπερ ἀπέδωκε πλήρη ἐλευθερίαν εἰς τὴν ἐξάσκησιν τῆν θρησκευτικὴν εἰς ὅλους τοὺς λαοὺς τῆς Ὀθωμανικῆς Αὐτοκρατορίας, παρίστατο ὁ ἴδιος προσωπικῶς, ἐπὶ τόπου, εἰς τὴν ἀνέγερσιν τοῦ ναοῦ τοῦ ἁγίου Κωνσταντίνου ἐν Πρεβέζῃ, διότι ἐκ διαφόρων στρεψοδίκων προφάσεων, οἱ Ὀθωμανοὶ παρεκώλυον τὴν ἀνέγερσιν τοῦ ναοῦ. Ὡς ἐκ τούτου δὲ βλέπομεν σήμερον, ἐπὶ τῆς ἑύρεξ τῆς εἰσόδου τῆς ἐκκλησίας, ἐπὶ λίθου τὸ ὄνομα τοῦ Σόνδερος, ὡς δεῖγμα εὐγνωμοσύνης. Τὰ ἐμπόδια ἐν γένει ἅτινα οἱ Ὀθωμανοὶ ἐνήργουν ἀπέναντι τῶν ἀνεγειρομένων ὀρθοδόξων ναῶν, δὲν προήρχοντο τόσο ἐκ θρησκευτικοῦ φανατισμοῦ, ἀλλὰ μᾶλλον ἐξ ἀντιζηλίας, διότι ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον ἀνεγείροντο μεγαλοπρεπεῖς καὶ καταστόλιστοι. Οὕτω π. χ. ὅτε τὰ Ἰωάννινα ἀνήγειρον μεγαλοπρεπῶς ἐκ βῆθρων τὴν ἐκκλησίαν τοῦ Ἀρχιμανδρίου, ἣτις εἶνε τὸ κοινὸν νεκροταφεῖον τῆς πόλεως καὶ Ἡρακλείων χριστιανῶν, ἡ φιλοτιμία τῶν Μουσουλμάνων Ἰωαννιτῶν, προσεβλήθη. Ἡ τοπικὴ ἀρχή, ὅπως ἰκανοποιήσῃ αὐτοὺς, θεωρήσασα τὸν ναὸν ὅτι ἠδύνατο καὶ ἐν περιπτώσει νὰ χρησιμεύσῃ ὡς φρούριον, ἐκτίσεν ἀπέναντι τοῦ Ἀρχιμανδρίου στρατῶνα μικρόν, εἰς τὴν ἀκρὴν τῆς πλατείας τῶν Ἑβραϊκῶν μνημείων· μετακόμενον δὲ τοὺς λίθους πρὸς ἀνέγερσιν τοῦ στρατῶνος, ἐκ Κιουλαῖ ἀποτεφρωθέντας, ἐν παρατάξει, προπορευομένης τῆς στρατιωτικῆς μουσικῆς, τῶν πολιτικῶν καὶ στρατιωτικῶν ἀρχῶν, τῶν θρησκευτικῶν ἀρχηγῶν, φερόντων πάντων τούτων ἐν χειρὶ καὶ ἐπ' ὤμου λίθους. Τοῦτο ἐγένετο κατὰ τὸ 1861.

Κακή τύχη τῆς Ἠπειροῦ ὁ Σόνδερς τὸ 1860, ἐγκατέλειψε τὴν Ἠπειρον, προαχθεὶς ὡς Πρόξενος εἰς Ἀλεξάνδρειαν, ἐκ ταύτης δὲ τῆς ἐποχῆς ἀρχεῖται ἡ κατάπτωσης τοῦ ἐμπορίου, ἡ δημοσιᾶ πίστις ἐκλονίσθη ἐκ τῆς ἐπικρατοῦσας, αἱ εὐφοροὶ ἐπαρχίαι τῆς Μουζκίας καὶ Θεσπρωτικῆς, διὰ τῶν συγκοινωνιῶν ἅς ἀνέπτυξεν ἡ Αὐστριακὴ ἐταιρεία τοῦ Λούδ μετὰ τῆς Κερκύρας καὶ Τρογέστης, ἐπρομηθεύοντο ἀπ' εὐθείας τὰ ἀναγκαιοῦντα ἐμπορεύματα, καὶ ὄχι πλέον ἐξ Ἰωαννίνων, ἡ Ὀθωμανικὴ Κυβέρνησις εἰσήξε καθ' ὅλους τοὺς κλάδους τοὺς δικαστικούς, ἐν γένει εἰς Τελωνεῖα, δικαστήρια ὑποχρεωτικῶς τὴν Τουρκικὴν γλῶσσαν, ὅθεν ἀπέβησαν περιττοὶ οἱ ὑπάλληλοι χριστιανοί. Ἐκ τούτου τοῦ γεγονότος ὠφελήθησαν οἱ Μουσουλμάνοι Ἰωαννῖται, οἵτινες ἐκπαιδευθέντες εἰς τὴν Τουρκικὴν γλῶσσαν καὶ εὐφρεῖς ὄντες, κατέλαβον πλείστας ὅσας θέσεις, τελωνειακὰς καὶ δικαστικὰς, ἀποστελλόμενοι καὶ εἰς ἄλλας ἐπαρχίας τῆς Ὀθωμανικῆς Αὐτοκρατορίας, ἀνορθώσκοντες λαμπρὰ τὰ οἰκονομικά των.

Ἡ Κυβέρνησις τοῦ Κούζα ἐν Ρουμουνίᾳ κατέσχε ἅπαντα τὰ μοναστηριακὰ κτήματα, ἐξ ὧν ὡς εἰδομεν, ὄχι ἕλιγος πλοῦτος εἰσῆρχετο εἰς τὴν Ἠπειρον καὶ εἰς τὰ φιλανθρωπικὰ καταστήματα, αἱ δὲ Ὀθωμανικαὶ ἀρχαὶ καὶ μὲν ἔπαυσαν τὰς αὐθαιρεσίας, σφεγγῆς, ὁ οὐκ αντιστάς σπουδαίως ἠλλαττώθη, ἀλλὰ ἤρχισε ἡ ἀργυρολογία, ἡ εὐσχημος, περιβεβλημένη τὸν τύπον τῆς δικαιοσύνης καὶ τῆς διοικητικῆς ἐνεργείας. Ὅσοι Μουσουλμάνοι εἶχον πωλήσει τὰ κτήματά των, εἴτε ἐκούσιως, εἴτε ἀναγκαστικῶς, ἐν ταῖς ἡμέραις τοῦ Σόνδερς, προσήρχοντο τῶρα εἰς τὰ δικαστήρια ἐνάγοντες τοὺς κατόχους τῶν κτημάτων, ὅτι ἠγόρασαν αὐτὰ εἰς εὐτελεῆ τιμήν, ἥτις σήμερον εἶνε τριπλασία, ἄλλοι ὅτι δὲν ἐπώλησαν ἀλόκληρον τὸ κτήμα, καὶ πάντοτε σχεδὸν ἐπρόκειτο περὶ τσερλικίων, καὶ ἐπειδὴ οἱ τίτλοι ιδιοκτησίας δὲν εἶχον τὴν ἀπαιτουμένην ἀκρίβειαν τῶν ὀρίων, ἡ δίκη παρεταίνετο, καὶ ἐκ τοῦ ἐνάγοντος καὶ ἐναγομένου ὄχι ὀλίγα χρήματα ἐπορίζοντο οἱ δικαστικοὶ καὶ διοικητικοὶ ὑπάλληλοι. Τὴν ἀλήθειαν τῶν ὑπ' ἐμοῦ διηγουμένων, μαρτυρεῖ δ' ἐν Ἰωαννίνοις Πρόξενος τῆς Ἀγγλίας κ. Στούκρετ, ὅστις μὴ λαμβάνων οὐδὲν ἐνδιαφέρον, ὄχι μόνον ὑπὲρ τῶν ἐγγχωρίων ὡς ὁ Σόνδερς, ἀλλ' οὐδὲ ὑπὲρ τῶν Ἰονίων, ἀπαθῆς θεατῆς, μάλιστα θεωρούμενος ὡς φίλος ὑπὸ τῶν Ὀθωμανῶν, διὰ τῶν ἐγγράφων διακοινώσεών του εἰς τὸ ὑπουργεῖον τῶν Ἐξωτερικῶν τῆς Ἀγγλίας, ἔτινα ἐδημοσίευσεν καὶ ἀνέλυσε ἡ Ἐπιθεώρησις τῶν δύο Κόσμων τῶν Παρισίων, μεταξὺ τῶν ἄλλων ἀναφέρει καὶ ὅτι «Ἡ δικαιοσύνη πωλεῖται δημοσίως.» Καὶ μὴ νομίσατε ὅτι τοῦτο ἔπραττον μόνον οἱ ἰδιῶται, ἡ ἰδία Κυβέρνησις εἶδεν ἀναφανδὸν τὸ παράδειγμα, μὴ ἔχουσα πλέον τὸν χαλινὸν τοῦ Σόνδερς. Ἀξιοδιήγητον καὶ παλύκρατον ἦτο τὸ πάθος τῆς Ἀγιοραπέζης, παλυανθρώπου καὶ εὐφόρου χωρίου παρὰ τὴν Πάργαν, ὅπερ αὐθαιρέτως ἡ Κυβέρνησις ἐδήλωσεν ὅτι εἶνε τσιφλικια καὶ ὄχι ιδιόκτητον τῶν κατοί-

κων, ἐνῶ τοῦλάχιστον ἐκ τῆς ἐποχῆς τοῦ Ἀλῆ πασᾶ, ἐπλήρωνε τοὺς νομίμους φόρους τοῦ Κράτους, οὐδέποτε δὲ τὴν ἐπικαρπίαν, ἤτοι τὸ ἴμορον τῶν τσιφλικίων ἀντιστάντες πεισματωδῶς οἱ κάτοικοι, πορευθέντες οἱ μὲν εἰς Ἰωάννινα, οἱ δὲ εἰς Πρέβεζαν ὅπως ἀπκιτήσωσι δικαιοσύνην, ἐφυλάκίζοντο, τὸ περιεργότερον δὲ ἦτο, ὅτι ὁ Μουτσαρλίφης Πρεβέζης Κοῦρδος, ἐπειδὴ δύο μέλη τοῦ δικαστικῆς συμβουλίου Πάργας, δὲν ὑπέγραψον τὴν ἀπόφασιν κατὰ τῶν Ἀγιορκαπεζιτῶν, εὐσυνειδήτως πράττοντες, οἱ Ἀρίφ Γκρεντές, καὶ Εὐθύμιος Δαμουλίτσας, προσκαλέσας τούτους ἐκ Πάργας εἰς Πρέβεζαν, τοὺς ἐφυλάκισε, ὑποχρεώσας αὐτοὺς νὰ ὑπογράψωσι. Τέλος ὁ πρόκριτος τοῦ χωρίου Δημήτριος Ζῶτος, φύσει νοήμων, διατελέτης πάντοτε μέλος διοικητικῶν καὶ δικαστικῶν τῶν ἐπιτοπίων συμβουλίων, γνωρίζων ἄριστα τὰς διόδους τῶν πολιτικῶν Ὀθωμανικῶν λαβυρίνθων, μετέβη εἰς Κωνσταντινούπολιν παραλαβὼν καὶ τρεῖς ἄλλους συγχωρικούς του καὶ οὕτω ἔσωσε τὴν Ἀγιορκαπεζαν τὸ 1873. Ἐνῶ δὲ ταῦτα τὰ τῆς ἀργυρολογίας ἐτελοῦντο, συνέβη ἡ πυρκαϊὰ τῶν Ἰωαννίνων, ἣτις ἀπετέφρωσε ἅπασαν τὴν ἀγορὰν κατὰ τὸ 1865, σπουδαίως ζημιώσασα τὸν τόπον. Φθάνομεν δὲ εἰς τὸν πόλεμον τῶν Σλάβων κατὰ τῆς Ὀθωμανικῆς Ἀυτοκρατορίας, ὅπου δὲν λαμβάνω ὑπ' ὄψιν τὰς ἐπανειλημμένας βοηθείας πρὸς τὸ Κράτος, εἰς χρήματα, κτήνη, ἐνδύματα, τὰς ζημίας ἐκ τῆς ἀναγκαστικῆς κυκλοφορίας κατὰ 75 $\frac{0}{10}$, τὴν τοῦ νομίσματος τοῦ χαλκοῦ, ὅστις ἐκηρύχθη οὐδεμιᾶς ἀξίας, καὶ τὴν τῶν εἰκοσαρίων καὶ πεσλικίων, κατὰ τὸ ἥμισυ ὑπὸ τῆς Κυβερνήσεως ἀναγνωρισθεῖσα τῆς τρεγοῦσης ἀξίας, ἀλλὰ τὴν ἐξέγερσιν τῆς συστημικῆς ληστείας, ἣτις ἐνσπείρασα τὸν φόβον καὶ τοῦ τρόμου, κατερτήμασε καὶ ἐλεηλάτησε τὸ ἥμισυ τοῦ πληθυσμοῦ τοῦ Ἑλληνικοῦ Ζαγορίου, καὶ ἐπαρχίης Κονίτσης, ἀφίνας τὰ τῶν ἐπιλοίπων ἐπαρχιῶν τῆς Ἠπείρου, ὅπου δὲν ἐξετελέσθησαν τὰ ὀργικὰ καὶ αἱ βανδαλικαὶ πράξεις τοῦ Ζαγορίου, τὴν καταστροφὴν πολλῶν οἰκογενειῶν οἰκονομικῶς ἐν Ἰωαννίνοις ἰδίως Ἑβραίων, οἵτινες τροφοδοτοῦν τοῦ Ἀυτοκρατορικοῦ στρατοῦ ὄντες, ὡς ἐκ τῆς πτωχεύσεως τοῦ κράτους ἔχουν νὰ λάβουν 150 χιλιάδας ὡς ἐγγιστα λιρῶν Ὀθωμανικῶν, τὴν πᾶσιν, ἢ ἄτακτον πληρωμὴν τῶν Ὀθωμανῶν πολιτικῶν ὑπαλλήλων, τὸν ἐκ τῆς Ἠπείρου ἀποχωρισμὸν τῆς Θεσσαλίας, ἣτις ἐμπορικῶς, καὶ δι' ἄλλων ἀσχολιῶν, ἦτο ὄχι μικρὰ πηγὴ πλοῦτος τῆς Ἠπείρου, καὶ θέλετε ἐννοήσαι, ποίαν σπουδαίαν, οἰκονομικὴν καὶ πολιτικὴν κρίσιν διέρχεται ἡ Ἠπειρος.

Ἐπανερχόμενος εἰς τὸ προκείμενον περὶ τῶν εὐρυῶν Κουτσοβλάχων, πιστεύω ὅτι ἐπείσθητε, ποίαν ἦτο ἡ αἰτία τῆς ἐκ τῶν ὀρέων των καταβάσεως εἰς τὰς πεδιάδας, ἢ βελτίωσις τῆς τάξεως καὶ ἀσφαλείας, καὶ ἡ ἀναγέννησις τοῦ ἐμπορίου· διεδέχθησαν δὲ τοὺς Ἑλληνας ἐμπόρους, καὶ διαγωνίζονται καὶ σήμερον ἐπιτυχῶς πρὸς τοὺς Ἑβραίους, διότι διετήρησαν καὶ εἰς τὰς πεδιάδας τὰ αὐτὰ ἤθη καὶ ἔθιμα τῶν ὀρέων των, ὑγιεινῶς

τρερβόμενοι, κατοικοῦντες, καὶ ἐνδύόμενοι ἐκ τῆς τοπικῆς τῶν βιομηχανίας τῶν μαλλίνων ὑφασμάτων, καὶ δι' αὐτῶν σταλίζοντες τὰς οἰκίας των· ἐν δὲ τῇ ἐργασίᾳ αὐτοὶ οἱ ἴδιοι, κύριοι καὶ ὑπηρεταί, μετὰ τῶν υἱῶν των· καὶ ἐν Ἰωαννίνοις, μετὰ τῶν ἐκεῖ χριστιανῶν, ὁ μᾶλλον εὐνοούμενος καὶ τὴν πιστὰ χαίρων παρὰ τῇ Ὀθωμανικῇ Κυβερνήτει, εἶπε Κουτσόβλαχος, ὁ κ. Τσανάκας, ὃν καλῶς γνωρίσας ἀποκαλῶ φρόνιμον πατριώτην, εἶπε δὲ Μετσοβίτης.

Καὶ ταῦτα μὲν περὶ τῶν Κουτσόβλαχων, ἀλλὰ δὲν δύναμαι, πρὶν ἢ διηγηθῶ περὶ τοῦ Ἀλβανικοῦ πληθυσμοῦ, νὰ μὴ καθυποβάλω ὑμῖν, ὅτι δίκαιον καὶ πρέπον εἶνε, νομίζω, ν' ἀντιχῆτη ἐν τῇ αἰθούσῃ τοῦ πολυτίμου τούτου Συλλόγου, ἐν εὐγε, ἀποτεινόμενον πρὸς τὴν ἐπιπνεύσασαν ταύτην ζωογόνον αὔραν τῆς Ἠπείρου, τὸν ἐντιμότατον Σίδνεϋ Σμιθ Σόνδερς.

B' *

Μέλλον ἤδη νὰ εἰσέλθω εἰς τὴν διήγησιν περὶ τῶν Ἀλβανῶν, ἐκ καθήκοντος ὀφείλω πάλιν νὰ μνημονεύσω τὴν ἀξίαν τοῦ Γεωγραφικοῦ πίνακος τοῦ κ. Δὲ Γουβερνάτη, ὅστις, πρὸς εὐκολίαν τῶν κατχηνομένων περὶ Ἠπείρου, ἐχρωμάτισε ἐκάστην φυλὴν μὲ ἴδιον χρῶμα, ὥστε μελετῶν τις τὸν χάρτην τοῦτον, πλὴν τῆς γεωγραφικῆς ἀκριθείας, ἀντιλαμβάνεται εὐκόλως, πῶς εἶνε διεσπαρμέναι αἱ τρεῖς φυλαὶ αἱ κατοικοῦσαι τὴν Ἠπειρον. Ἄν δὲ μέχρι τοῦ Ἄψου προσέθηκε καὶ τέταρτον χρῶμα, ἐκ πλάνης ὡς ἐγὼ νομίζω, θεωρήσας τοὺς Χάονας Ἀλβανούς, ὡς μὴ ἐπηρεασθέντας ὑπὸ τοῦ Ἑλληνισμοῦ, ὡς θὰ ἀποδείξω, ὀφείλω πρῶτον νὰ παρατηρήσω, ὅτι ὁ ἴδιος ὁμολογεῖ ὅτι δὲν ἐννοεῖ, οὐδὲ ἰσχυρίζεται ὅτι ἀκριθὲς εἶνε τὸ ἔργον του καὶ πιθανὸν ὡς ἀγνοῶν τὰς γλώσσας τοῦ τόπου, νὰ ἠπατήθη, τοῦτο ὁμῶς οὐδόλως ἐλαττόνει τὴν ἀξίαν τὴν ἐπιστημονικὴν τοῦ ἔργου του. Ἄν ὁμῶς πάλιν, καὶ τοῦτο πιθανόν, διὰ πολιτικούς λόγους, καὶ ἐν γνώσει ἐχρωμάτισε τὴν Χονίαν διὰ χρώματος διαφόρου τοῦ τῶν λοιπῶν Ἀλβανῶν μέχρι Ἄψου, ὡς ἀντιπρόσωπος τῆς Κυβερνήσεώς του καὶ τοῦ ἔθνους του, εἶνε πάλιν ἐπικινετός, διότι τὸ καθῆκόν του ἐξετέλεσε ἐντίμως καὶ πιστῶς, ὡς ἀνώτερος ὑπάλληλος. Ἄλλ' ὅπως ἀκριθέστερος γείνω καὶ ἐκαστος εὐκολώτερον κρίνη, πρέπει νὰ προσθέσω, ὅτι ὁ κ. Δὲ Γουβερνάτης, ὃν ἠτύχησα νὰ γνωρίσω τὸ 1879 ἐν Πρεβέζῃ, ἀνὴρ ἐμβριθῆς καὶ φύσει πεπρωκισμένος, ὅπως διαπρέψη εἰς τὴν πολιτικὴν ὑπηρεσίαν, εἶπεν ἐν τῇ διηγήσει του, ἐκδίδων τὸν γεωγραφικὸν πίνακά του, μίαν μεγάλην ἀλήθειαν ἣτις εἶνε πικρά, καὶ πληγὴ καιρὶς εἰς πάντα εὐαίσθητον

* Ἀνεγνώσθη ἐν τῷ Συλλόγῳ τῇ 13 Μαρτίου.

Ἑλληνας, ὅτι δηλ. ἡ Ἡπειρος, εἶνε διχρημένῃ καὶ ἀπελπίς, καὶ μία στιβαρὰ χεὶρ μόνον δύναται ν' ἀναγεννήσῃ εἰς αὐτὴν τὴν ἐλπίδα, καὶ αἱ διχόνοιοι νὰ πύσωσι. Πράγματι, κύριοι, ἡ ἐπαρχία ἐκείνη ἣτις ἔλαβε τοσοῦτον σπουδαῖον μέρος, ὅπως ἐκ τοῦ ληθιόργου ἀφυπνίσῃ τὸν Ἑλληνισμόν, καὶ προτοιμάσῃ εἰς τὸν ὑπὲρ ἀνεξαρτησίας ἀγῶνα, ἀπόδειξις οἱ ἀδελφοὶ Ζωσιμάδαι, οἵτινες ὄμοσαν νὰ μὴ νυμορευθῶσιν, ὅπως ἐργαζόμενοι καὶ πλουτοῦντες ἐν Ρωσίᾳ, χορηγῶσι τὰ ἀπαιτούμενα χρηματικὰ μέσα πρὸς τοιαύτην ἰδέαν εὐγενῆ καὶ ὑψηλὴν, ἣν ἐπραγματοποίησεν ὁ Κορκῆς καὶ οἱ λοιποὶ λόγιοι Ἑλληνας. Διὰ τῶν χρημάτων τῶν Ζωσιμάδων ἡ ἐπαρχία ἐκείνη ἣτις ἔλαβε τοσοῦτον ἔνδοξον μέρος εἰς τὸν ἱερὸν Ἀγῶνα, προσενεγκούσα γενναίως τὸ αἷμά της καὶ τέλος ἡ ἐπαρχία ἐκείνη, ἣτις μετὰ τὴν ἀποκατάστασιν τοῦ Ἑλληνικοῦ πυρῆνος συνετέλεσε διὰ τῶν χρημάτων της νὰ ἀνεγερθῶσι τὰ ἀριστα ἐκπαιδευτικὰ καὶ φιλανθρωπικὰ καταστήματα, τὰ ἐν Ἀθήναις, προνοῦσα περὶ τοῦ μέλλοντος τοῦ Ἑλληνισμοῦ, αὐτὴ λέγω ἡ ἐπαρχία σήμερον εἶνε ἀπελπίς, ὡς τὴν λέγει ὁ κ. Δὲ Γουβερνάτης, καὶ οἱ λοιποὶ οἱ κατοικοῦντες ἐν Ἡπείρῳ εἶνε εἰς διχόνοιαν. Ὁ κ. Δὲ Γουβερνάτης, ὡς προεῖπεν, προσθέτει, ὅτι δεῖται ἡ Ἡπειρος στιβαρὰς χεῖρας, αὕτη δὲ εἶνε μεγαλιτέρα ἀλήθεια, ἣν ἕκαστος θὰ ἐννοήσῃ, ἔταν διηγηθῶ ὑμῖν περὶ τοῦ Ἀλβανικοῦ Συνδέσμου· διότι πραγματικῶς ἀπὸ τοῦ 1862 ἡμεῖς οἱ τῆς ἐλευθέρως Ἑλλάδος, εἴμεθα παράλυτοι, καὶ δὲν εἶνε αἱ χεῖρες ἡμῶν ἱκαναὶ ὅπως κερτήσωσι λαοὺς ἀνήκοντας καὶ θέλοντας νὰ εἶνε μεθ' ἡμῶν.

Καὶ ἀφίνοντες κατὰ μέρος, πρὸς τὸ πικρὸν, πολλὰ ἄλλα, ἴδεν ἔπρεπε ἡμεῖς νὰ ἔχωμεν πρότυπον πίνακα γεωγραφικόν, ὡς τὸν τοῦ κ. Δὲ Γουβερνάτη, ὃν συνέταξεν ὡς ὁ ἴδιος λέγει, ἐξ ἐπιστημονικοῦ ζήλου καὶ ἐκ τῶν ὀλίγων ἀσχολιῶν ἃς τῷ παρεῖχεν ἡ ἐν Ἰωαννίνοις Ἰταλικὴ καὶ ὀλιγάρθμος ἀποικία; Δὲν ἔπρεπε ἡμεῖς ἐκ συμφέροντος ἠθικοῦ τε καὶ ὑλικοῦ νὰ ἔχωμεν τελειότερον πίνακα γεωγραφικόν τῆς χώρας, περὶ ἧς ὁ λόγος ἐπιστημονικὸν καὶ ἐπὶ τόπου συντεταγμένον καὶ μᾶλλον ἀκριβῆ, ὅστις νὰ δεικνύῃ διὰ διαφόρων χρωμάτων πῶς εἶνε διεσπασμέναι αἱ τρεῖς φυλαὶ αὗται; Τοιοῦτον πίνακα ἔφερα κύριοι, διορθωμένον, αὐτὸν δηλ. τὸν τοῦ κ. Δὲ Γουβερνάτη, Προξένου τῆς Ἰταλίας εἰς Ἰωάννινα, ἀλλὰ ὁ λόγιος οὗτος καὶ ἐπιστήμων ἀνὴρ, ἐν πρώτοις, καὶ αὕτη εἶνε ἡ κυριωτάτη αἰτία ἣτις μὲ ἠνάγκασε νὰ γράψω τὴν διήγησίν μου ταύτην, ἐκήρυξε τὴν Χανονίαν ὡς μὴ ἐπηροασθεῖσάν ὑπὸ τοῦ Ἑλληνισμοῦ, ἀρα μὴ ἀνήκουσαν, ἢ ἀδίκως διεκδικουμένην ὑπὸ τοῦ Ἑλληνισμοῦ, καὶ πρὸς τὸ πικρὸν λέγω, ὅτι καλῶς ἐπραξεν ὁ κ. Δὲ Γουβερνάτης, ἀφοῦ τοῦτο ἦτο συμφέρον αὐτῷ, ἀφοῦ ἡμεῖς οἱ τοῦ Ἑλληνικοῦ βασιλείου, ἔχι μόνον ὑψηλόφρονες δὲν εἴμεθα πλέον, ἀλλ' οὐδὲ τὰ κηθήκοντα καὶ δικαίωματα ἡμῶν ἐπιβλέπομεν.

Ἄλλ' ἐπὶ τὸ προκείμενον.

Οἱ κάτοικοι τῆς χώρας τῆς ἀπὸ τοῦ Ἀψοῦ μέχρι Γλυκέος, συμπεριλαμ-

βανούσης. ἔκον τὰ Σούλιον, ὄχι μόνον αὐτοὶ εἶνε μία καὶ ἡ αὐτὴ φυλὴ Χριστιανοὶ τε καὶ Μουτουλμάνοι, τὰ αὐτὰ ἦθη, ἔθιμα, γλῶσσαν ἔχουσα, ἀλλὰ καὶ οἱ λοιποὶ Ἄλβανοί, οἱ διασπαρμένοι ἀπὸ τοῦ Γλυκέος μέχρι τοῦ Τρυγέτου καθ' ὅλην τὴν ἐλευθέραν Ἑλλάδα, εἶνε ἡ αὐτὴ γνησίαι Πελασγικὴ φυλὴ. Τὴν ἀλήθειαν ταύτην εὐκόλως δύναται νὰ ἐννοήσῃ πᾶς τις, καὶ παραδεχθῆ, ἀφοῦ συγκρίνῃ πάντας τούτους ἐθνολογικῶς, ἀνθρωπολογικῶς, συμφώνως πρὸς τὰς σημερινὰς γνώσεις καὶ ἐξετάσῃ αὐτούς, ὅτι κοινούς ἔχουσι τοὺς φυσικοὺς αὐτῶν χαρακτηρηκας.

Ποῖος ὁ ἐθνολογικὸς αὐτῶν τύπος, ὃν σήμερον παρατηροῦμεν; Ὁ Πελασγικὸς τύπος, ὑπὸ γενικὴν ἔποψιν ἐξεταζόμενος, μᾶς παρουσιάζει τοὺς Ἄλβανούς ὑψηλοὺς, καθ' ὃ ὄρεινούς ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον, ἔχοντας ἀνάγκην πνευμόνων εὐρυτέρων, ἐπομένως καλῶς ἀνεπτυγμένους, καὶ κατὰ τὸ ὀστικόν καὶ μυϊκόν σύστημα, ἵνα οὕτω καὶ μᾶλλον ἀντέχωσιν εἰς τοὺς ἀπαιτούμενους κόπους καὶ μόχθους τοῦ ὄρεινοῦ βίου, ἰδίᾳ τῆς ἀναβάσεως καὶ κατὰβάσεως. Τὸ κρανίον παρουσιάζει ἀρκούσαν ἀναλογίαν μεταξὺ προσώπου καὶ κεφαλῆς, ἡ κατατομὴ τοῦ προσώπου καμπύλη, ἄρα τὰ γωνιόμετρα θὰ μᾶς ὑποδείξωσι μᾶλλον γωνίας ἀμβλείας, ἢτοι δίκνοικν καλήν, ἢ ῥίς ἀετώδης ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον, ἡ κεφαλὴ ἐπιμήκης ἔχουσα μέτωπον κλίνον εἰς τὰ ὀπισθεν, κανονικὴ. Τί διαφορά ὑπάρχει μεταξὺ τούτου τοῦ κρανίου καὶ τοῦ Ἑλληνικοῦ τύπου; Συμμετρία καὶ χάρις τελειότερα, κατατομὴ προσώπου καταφανεστέρη, ἰδιόρρυθμος κατατομὴ Ἑλληνικὴ. Ἡ ῥίς ὄχι ἀετώδης, ἀλλὰ σύμμετρος καὶ κανονικὴ, ἀνάλογος πρὸς τὴν κατατομήν, ἡ κεφαλὴ μᾶλλον ἀνεπτυγμένη, τὸ μέτωπον ὑψηλότερον, κανονικότης καὶ χάρις καταφανεστέρη. Σήμερον τί παρατηροῦμεν ἐξ ὅλων τούτων εἰς τοὺς ἐντεσθεν τοῦ Ἄψου Ἄλβανούς; Πρῶτον ὁ τύπος ὁ Πελασγικὸς ἐνοθεύθη ὑπὸ τοῦ Σλαβικοῦ τύπου· δὲν ἀπαντῶμεν μεγάλης κεφαλῆς, βλέπομεν πρόσωπον μικρότερον, δυσαναλογίαν μεταξὺ προσώπου καὶ κεφαλῆς, κατατομήν τοῦ προσώπου σπικνίως καμπύλην. Δεύτερον ἐτροποποιήθη ὁ Πελασγικὸς τύπος ἐκ τοῦ λόγου, ὅτι πλεῖστοι ὄρεινοὶ ἔγειναν πεδινοί, ὡς οἱ κατοικοῦντες σήμερον τὴν εὐφορον πεδιάδα τῆς Μουζακιάς, ἢ Βερκτίου, τὴν τοῦ Αὐλώνος, οἱ Σπετσιῶται, οἱ Ὑδραῖοι, οὗς παρατηροῦμεν ὄχι πλέον ὑψηλοὺς, ἀλλὰ χαμηλοὺς μᾶλλον. Ἡ παρατήρησις δὲ αὕτη ἐνισχύεται ἐὰν παρατηρήσῃ τις τοὺς Θεσπρωτούς, ὧν ἡ ἐπαρχία δὲν εἶνε οὔτε ὄρεινὴ, οὔτε πεδινὴ, ἀλλὰ λοφώδης· τοὺς βλέπομεν δικτήροοντας τὸν μέσον ὄρον μεταξὺ τῶν ὄρεινῶν Ἄλβανῶν τῆς Πρεμετῆς, Ἀργυροκάστρου, Τεπελέν, καὶ τῶν πεδινῶν Μουζακιάς καὶ Αὐλώνος. Καὶ τέλος, τρίτον, ὁ Πελασγικὸς τύπος ὀπισθοδρόμησεν ἕνεκα ὑγιεινῶν λόγων, ὡς βλέπομεν ἐκπεσόντα αὐτὸν ἐν ἐπαρχίᾳ Αὐλώνος, ὅπου ἐπικρατεῖ ἡ ἐλώδης καχεξία καὶ ἐν Μουζακίᾳ, ἕνεκα τοῦ ἀγόνου τῆς χώρας, ἐπομένως ἕνεκα τῆς κακῆς καὶ ἀνε-

παρκοῦς τροφῆς, ὡς ἐν Τεπελέν, Σουλίω, καὶ τῆς ἐλλείψεως καὶ ἀγνοίας καὶ τῆς στοιχειωδέστατης ὑγιεινῆς.

Τῶντι, σήμερον Πελασγικὸν τύπον ποῦ καὶ ποῦ ἀπαντῶμεν μόνον, ἐν Ἀργυροκάστρῳ, Πρεμετῆ, Σουλίῳ, ἀλλὰ σχεδὸν πάντοτε νενοθευμένον ὑπὸ τοῦ Σλαβικοῦ· ἀλλὰ παρατηρητῆς εἰδήμων, φιλόπονος καὶ ἀμερόληπτος, λαμβάνων ὑπ' ὄψιν τὰς περιστάσεις καὶ τοὺς λόγους, οὗς ἐμνημόνευσα, δύναται νὰ εὕρῃ ἄλλους τοὺς κρίκους δι' ὧν διήλθεν ὁ Πελασγικὸς τύπος. Ὅτε οἱ ἀπὸ τοῦ Ἄψου μέχρι Ταυγέτου Ἀλβανοί, εἶνε μίᾳ καὶ ἡ αὐτὴ φυλὴ, ἐπιθεδαιοὶ ἔτι ὁ ἰδιάζων χαρακτήρ, φυσικὸς καὶ ἔμφυτος, κοινὸς εἰς ἅπασαν τὴν ῥηθείσαν φυλὴν· εἶνε φιλόδοξοι καὶ ἐκδικητικοὶ εἰς τὸ ἔπακρον, ἀγέρωχοι, φιλότιμοι, φιλέριδες, ἐπιβλητικοί, ἀλλὰ καὶ ἀνδρείοι, εὐφροεῖς, γενναῖο-δωροὶ τοιούτους δὲ τοὺς παρατηροῦμεν, εἴτε ἐξουόσκοντας, δηλ. Μουσουλμάνους, εἴτε Χριστιανούς, ὡς ἐν Ἑλλάδι. Δὲν φέρω τοὺς Χριστιανούς Ἀλβανούς, τοὺς ἐν Ἠπειρῳ, εἰς σύγκρισιν, διότι ῥαγιαδες ὄντες δὲν ἠδυνήθησαν καὶ δὲν ἐτόλμησαν νὰ διαδραματίσωσι πρωτεῖον πρόσωπον, ὡς οἱ ἐν Ἠπειρῳ Πασάδες καὶ βεῦδες Ἀλβανοί, καὶ οἱ ἐν Ἑλλάδι πρωτεύσαντες Ἀλβανοί· ἀλλὰ ὅστις ἔτυχεν νὰ διέλθῃ ἢ διχμεῖν ἡμέρας τινὰς μελετῶν καὶ ἐξετάζων τὰ συμβαίνοντα εἰς πόλεις, ἢ κώμας, ἢ χωρία Ἀλβανικὰ κατοικούμενα ὑπὸ Χριστιανῶν, θέλει εὐκόλως πεισθῆ, ὅτι καὶ ἐδῶ ἐν στενῷ κύκλῳ ἢ φιλοδοξίᾳ καὶ αἰ λοιπαὶ ἰδιότητες, ἃς εἶδουμεν ἄνωτέρω, διακλάμπουσι.

Μὴ τελευτῶν ὡς ἀκκάλληλος νὰ ἐξισταρήσω τὸν Ἀλῆ Πασᾶ Τεπελέν, σὰς ὑπενθυμίζω τὴν μεγάλην φιλοδοξίαν του, ἣτις ἦτο, ὅχι ὀλιγωτέρᾳ ἢ νὰ ἀντικαταστήσῃ τὸν Σουλτάνον ἐν Κωνσταντινουπόλει, φιλοδοξίαν ἣν προσεπαθήσαν νὰ ἐκμεταλλευθῶσι σκοπίμως καὶ καταλλήλως πιστοὶ τοῦ ἀνδρὸς, μέλη τῆς Φιλικῆς Ἑταιρείας.

Ἀλλὰ ἃς λάβωμεν πρόσφατα γεγονότα, ὅπως καλλήτερον συγκρίνωμεν τοὺς ἐν Ἠπειρῳ Ἀλβανούς Μουσουλμάνους πρὸς τοὺς ἐν Ἑλλάδι. Ἡ ἐκδοσις τοῦ Τανζιματίου ὑπὸ τοῦ Σουλτάνου τὸ 1844, ἠνάγκασεν τοὺς Ἀλβανούς νὰ ἀπολέσωσι τὸ πρηνόμιον ὅπερ εἶχον, τῆς κατ' εὐθείαν κυριαρχίας ἐπὶ τῶν Χριστιανῶν τῆς χώρας ἣν κατόικουν, καθὼς πρὸς τούτοις ἠνάγκασεν αὐτούς, ὅπως κατατάσσωνται εἰς τὸν τακτικὸν στρατὸν τὸν Ὀθωμανικόν. Προσβληθείσης οὕτω τῆς φιλοδοξίας των, τῆς φιλοτιμίας των, καὶ τῶν συμφερόντων, ἀπεράσισαν ἐκδίκησιν κατὰ τοῦ Σουλτάνου. Πράγματι συνκλιθεῖντες οἱ πρόσφατοι Ἀλβανοὶ καὶ συνεννοηθέντες οἱ μέχρι τοῦ Ἄψου ὕψωσαν τὴν σημαίαν τῆς ἐπαναστάσεως διὰ τοῦ Γκιολέκα, περὶ ἧς ἀντιρρῆς παρκατιῶν ἐκτενέστερον θὰ διηγήσω. Ἐνθυμήθητε τὸν ναύαρχον Μιαούλην τί ἐπραξεν ὅπως ἐκδικηθῆ τὸν Καποδίστριαν· ἀλλὰ ἰδίως οἱ ἐπιζῶντες ἃς ἐνθυμηθῶμεν τὸν ἔντιμον Βούλγαρον τὸν Ἰδραϊόν, τί μέρος σπουδαῖον καὶ ἀποτελεσματικὸν ἔλαβεν κατὰ τοῦ Ὀθωνος, ὅπως ἐκδικηθῆ αὐτόν, διότι τὸν προσέδωκεν εἰς τὴν φιλοδοξίαν του. Ὁ ἐξ Αὐλώνος Σελῆμ

Ηασάς Βλιώρας, έντιμος και δίκαιος Ἀλβανός, νομαρχεύσας έν Ἡπειρώ, δέν
 υπήκουε πολλάκις εἰς διαταγὰς τοῦ γενικοῦ Διοικητοῦ Ἰωαννίνων, θεωρῶν
 αὐτὰς ἀδίκους, και τοῦτο, κύριοι, εἶνε μέγα κατάρθωμα, διότι έν τῇ Ὀθω-
 μανικῇ διοικητικῇ ἱεραρχίᾳ, δέν εἶνε ἀπολύτως συγκεχωρημένον νὰ ἀν-
 θίσταται εἰς τὰς διαταγὰς τοῦ ἀνωτέρου ὁ μετ' αὐτὸν ὑπάλληλος· τὸ ἔθι-
 μον εἶνε νὰ λέγει Πέκειῦ και βεβαιώθητε, κύριοι, ὅτι μόνον Ἀλβανός ἐτόλμη
 νὰ πράξη τοιοῦτόν τι. Ὁ έντιμος και φιλόπατρις Βούλγαρης πρωθυπουρ-
 γῶν τὸ 1874, τί πραξικόπημα ἐτόλμησε τότε κατὰ τῶν καθεστώστων·
 τὸ ἔπραξεν ἐκ φιλοτιμίας, ἐκ γενναιότητος, διότι ἔβλεπε τὴν πα-
 τρίδα του εἰς τὴν δεινὴν και ἔλεεινὴν ἐκείνην κατὰστασιν, εἰς ἣν ἐπι-
 χειρότερον βλέπομεν αὐτὴν σήμερον, και ἤθελε διὰ τῆς σιθεραῆς χει-
 ρὸς του νὰ ἀναστείλῃ τὸ κακὸν και νὰ μὴ προκαλύσωμεν έντελῶς ὅπως
 ἀληθῶς μάς ἀποκαλεῖ προκαλύτους ὁ κ. Δὲ Γουβερνάτης. Ἐδῶ ἐξετάζω,
 κύριοι, τὰς διαθέσεις τῶν Ἀλβανῶν τούτων, δέν εἶμαι οὔτε ἄξιος οὔτε
 κατὰλληλος, νὰ κρίνω ἐν πολιτικῶς φρονίμως ἔπραξαν. Ἄς λάβωμεν ὑπ'
 ὄψιν, και τὸν λαὸν έν γενεῇ, τούτων τῶν Ἀλβανῶν τὰ πλήθη, τοὺς μὲν
 Μουσουλμάνους ὡς ἀτάκτους στρατιώτας, ὑπὸ τὴν ὀδηγίαν ἐνὸς βέου τοῦ
 τόπου των, έν Θεσσαλίᾳ, Ἡπειρῷ, ἢ ἄλλαις ἐπαρχίαις τῆς Ὀθωμανικῆς Αὐ-
 τοκρατορίας, τοὺς δὲ Χριστιανούς έν Ἑλλάδι ὡς ναύτας εἰς τὸ ἐμπορικὸν
 ναυτικόν. Πανθολογούμενον εἶνε, ὅτε πρὸ ἐλίγων ἐτῶν εἰσέτι ἐβασίλευον
 τὰ ἰσαιοφόρα πλοῖα, ποῖαν ὑπεροχὴν εἶχον τὰ Ἑλληνικὰ πλοῖα, ἰδίως τὰ τῶν
 Σπετσιωτῶν και τῶν Ὑδρῶν, ὡς Ἀλβανῶν, και ὡς ἔχοντα τοὺς ἐμπει-
 ρατάτους ναύτας, και τοὺς μάλλον οικονομικούς και αὐτάρχεις, περιοριζο-
 μένης τῆς τροφῆς των εἰς ἐλάϊας ἢ τυρὸν και δίπυρα, και πότον πλοῦτον
 ἐσύναξαν. Αὐτὰ ταῦτα βλέπομεν εἰς τοὺς Μουσουλμάνους Ἀλβανούς, ὡς
 ἀτάκτους στρατιώτας· εἶνε οἱ ἀνδρειότατοι και νοημονέστεροι, και προστίμα
 αὐτοὺς πάντοτε ἡ ὑψηλὴ Βύλη, εἰς τὰς σπουδαιοτάτας, και ἐπικινδυνότη-
 τας ἐκστρατείας, πάντοτε σχεδὸν αὐτοὺς ἐστρατολόγει κατὰ τοῦ ἡρωικοῦ
 Μικροδουνίου, ὡς Δερβεναγάδες, κατὰ τῆς ληστείας ἰδίως αὐτοὺς ἐξέλεγε
 έν Ἡπειρῷ και Θεσσαλίᾳ, εἶνε δὲ αὐτάρχεις και οικονομικώτατοι, ἐτρέποντο
 δὲ μὲ ἀρχήσιτον, ζωμόν, ξυνόγαλον, ὅπως, ἐπικνακῆμποντες οἴκαδε, ἀπο-
 κομίζωσι τὰ περισσεύματα εἰς τὰς οἰκογενείας των. Παρατηροῦμεν αὐτοὺς
 και ὡς ναύτας, και ὡς στρατιώτας έν τῇ ξηρᾷ, δεισιδαίμονας, οὔτω π.χ.
 και οἱ Μουσουλμάνοι πιστεύουσιν ὡς οἱ Χριστιανοί, ὅτι ὁ ἔχων ἐπ'αὐτοῦ Τί-
 μιον ξύλον, τεμάχιον τοῦ Τιμίου Σταυροῦ ἐφ'αὐτὸ ἐσταυρώθη ὁ Ἰησοῦς Χρι-
 στός, οὔτε τραυματίζεται, οὔτε φονεύεται έν πολέμῳ ἢ συμπλοκῇ· εἶνε δὲ
 φιλέριδες, διὰ φύλλον πῆδημα ξυλοκοποῦνται ἀναμεταξὺ των, ἄρπαγες, έν
 ἀνάγκῃ φονεῖς, ἀλλ' οὐδέποτε βίασται παρθένων ἢ γυναικῶν, και ἡ ἀρετὴ
 αὐτὴ πηγάζει ἐκ τῆς μεγάλης προσοχῆς, ἣν δίδει ἡ φυλὴ αὐτὴ ἢ Ἀλβα-
 νικὴ εἰς τὴν οἰκογενειακὴν τιμὴν ἐνὸς ἐκάστου αὐτῶν, διὸ σέβονται

θρησκευτικῶς σχεδὸν καὶ τῶν ἄλλων λαῶν τὴν οἰκογενειακὴν τιμὴν.

Ἄς ἐνθουμηθῶμεν τὸν ἱερὸν καὶ ἐνδοξὸν ἀγῶνα τῆς Ἑλληνικῆς Παλιγγενεσίας, ὅπως ἔτι περισσότερον πειθῶμεν περὶ τῆς γνησιότητος, ἔτι μίαν καὶ ἡ αὐτὴ φυλὴ εἶνε οἱ Ἄλβανοὶ ἀπὸ τοῦ Ἄψου μέχρι τοῦ Ταυδέτου· τότε κατὰ θάλασσαν ἢ ὑπεροχὴ ἦτο πάντοτε παρὰ τοῖς Ἕλλησι, διότι οἱ Ἄλβανοὶ ἐπολέμουσαν κατὰ Ὀθωμανῶν γνησίων, ἐνῶ κατὰ ξηρὰν ὁ πόλεμος ἦτο πεισματώδης, καταπρεπτικός, πότε ὑπὲρ τῶν μὲν, πότε ὑπὲρ τῶν δέ, διότι ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον ὁ πόλεμος ἦτο ἀδελφικός, πόλεμος Ἀλβανῶν Μουτουλμάνων, κατ' Ἀλβανῶν Χριστιανῶν. Πρὸς τούτοις, ὅσοι προσωπικῶς εἶδον καὶ ἐνθουμῶνται δύνανται καὶ μαροτυρήσωσι, πόσῃ ὁμοιότητι εἶχε, λόγου χάριν ὁ στρατηγὸς Χριστόδουλος Κατζῆ Πέτρος, ὅστις εἶχεν ἀνάστημα πελώριον, καὶ ὠραῖον βῆμα στρατιωτικόν, καὶ ἦθος ἀρειμάνιον, πόσῃ λέγω ὁμοιότητι εἶχε μὲ τὸν Καρκαφίλ βέυν ἐκ Κιαρζές, ἐπαρχίας Πρεμετής, ὡσαύτως ὁ ἐπὶ τῆς προσωρινῆς Κυβερνήσεως τοῦ 1862 ὑπουργὸς τῶν Στρατιωτικῶν Δ. Μαυρομυχάλης μὲ τὸν Καμπλάν βέυν ἐκ Φράσιαρι, καὶ ἐν γένει ὅσοι περιῆλθον τὴν Ἀλβανίαν μέχρι Ἄψου, ἀπὸ εἰκοσιπενταετίας ἰδίως, καὶ σήμερον ἐπισκεφθῶσι ἐν Ἀθήναις ἐν τῷ ὑπουργείῳ τῶν Στρατιωτικῶν τὰς ἀνηρτημένους ἐκεῖ εἰκόνας τῶν ἐνδόξων ἀρχηγῶν τῆς ἐπαναστάσεως, πολλὰς ὁμοιότητας θὰ εὕρωσιν αὐτῶν πρὸς τοὺς ἐν Ἑλλάδι Ἀλβανούς.

Ταῦτα τὰ μέχρι ταῦδε λεχθέντα, ἐνόμισα κατεπείγοντα καὶ ἐκ τῶν ὧν οὐκ ἄνευ, ὅπως ὀμκλώτερον καὶ κατχορνέστερον ἐν τῷ συνόλω ἀποδειχθῆ τὸ ζήτημα, περὶ οὗ πρόκειται, καὶ ὁ ἰσχυρισμὸς μου, ὅτι ὁ Ἑλληνισμὸς ἐπέδρασεν ἐπὶ τῆς Χαονίας· καὶ μάλιστα ἐπὶ τοῦ Ἀργυροκάστρου μᾶλλον ἢ ἐπὶ τῆς Θεσπρωτίας, ἣν θεωρεῖ ὁ κ. Δε Γουβερνάτης ὡς Ἑλληνόγλωσσαν.

Ἄλλὰ πῶς καὶ διὰ τίνος ἐπέδρασεν ὁ Ἑλληνισμὸς ἐπὶ τῆς Χαονίας;

Ὁ Ἑλληνικὸς χριστιανισμὸς διὰ τὴν θρησκείαν, εἶνε ὁ πρῶτος παράγων· αὐτὸς κατὰ τὴν δουλείαν τῆς Ἑλλάδος ὅχι μόνον διετήρησε τὸν Ἑλληνισμὸν, ἀλλὰ περὶ αὐτὴν συνεσπείρησε καὶ συνέδεσε μετὰ τοῦ Ἑλληνισμοῦ Ἀλβανούς καὶ Κουτσοβλάχους ἰδίως. Ἀπὸ αἰώνων ἡ λειτουργία, καὶ πᾶσαι αἱ ἄλλαι θρησκευτικαὶ τελεταὶ εἰς Ἑλληνικὴν γλῶσσαν γίνονται καθ' ὅλην τὴν Χαονίαν, τὰ ἐξομώσαντα δύο τρίτα τῆς Χαονίας, καὶ ἀσπασθέντα τὸν Ἰσλαμισμὸν, ἐτήρησαν ὡς γλῶσσαν γραφομένην τὴν Ἑλληνικὴν, ἐν τῇ Χαονίᾳ τὸ ὑπόλοιπον τρίτον τῶν κατοίκων, ὅπερ ἔμεινε πιστὸν εἰς τὸν Χριστιανισμὸν, αὐτὸ (χάρις εἰς τὴν Ἑλληνικὴν Ἐκκλησίαν, ὡς σήμερον βλέπομεν τὴν Μητρόπολιν Βερατίου, τὴν τοῦ Ἀργυροκάστρου, εἰς τινὰ Μοναστήρια διὰ τῆς φιλοπονίας καὶ φιλεργίας τῶν Χριστιανῶν τούτων διατηρούμενα σχολεῖα Ἑλληνικά, ἰατροῦς Ἑλληνικας), αὐτὸ λέγω, εἶνε τὰ μόνον ἀπομεινάριον καὶ πυρῆνες μικροὶ πολιτισμοὶ ἐν ὅλῃ τῇ Χαονίᾳ, διότι περὶ τῶν ἐξομωσάντων οὐδεὶς ἐφρόντισε, οὔτε περὶ σχολείων Ὀθωμανικῶν, οὔτε περὶ λατρείας. Ἄλλὰ δὲν ἀρκοῦσι ταῦτα, μέχρι τοῦ 1854, ἐποχὴν

καθ' ἣν ἤρχισαν αἱ συγκοινωνίαι δι' ἀτμοπλοίων, τὸ ἐμπόριον τῆς Χρονίας κέντρον εἶχε γενικὸν καὶ ἀποκλειστικὸν τὰ Ἰωάννινα, ἐνταῦθα ὡς εἶδουμεν, προσήρχοντο οἱ Χρόνιοι, ὄχι μόνον ἐμπορίου χάριν, ἀλλὰ καὶ διὰ πολιτικὰς ὑποθέσεις, διότι ἦτο τὸ κέντρον τῆς γενικῆς Διοικήσεως καὶ διασκεδάσεως, καὶ νοσηλείας χάριν. Ἐκεῖνο δὲ ὅπερ συνέτεινε ἔτι μᾶλλον εἰς τὴν ἐπίδρασιν τοῦ Ἑλληνισμοῦ ἐπὶ τῶν Ἀλβανῶν εἶνε ἢ συμβίωσις τῶν Ἀλβανῶν, εἴτε Χριστιανῶν εἴτε Μουσουλμάνων, εἰς κέντρα ἢ πόλεις Ἑλληνικάς. Ὡς στρατιῶται οἱ Μουσουλμάνοι ἦσαν πάντοτε φύλακες τῶν Ἑλληνικῶν μεθορίων ἐν Θεσσαλίᾳ καὶ Ἠπειρῷ, καὶ ὡς ἔμποροι εἰς τὰ ἴδια κέντρα ἐμπορεύοντο, καὶ ἐν Κωνσταντινουπόλει.

Ἄλλ' ἄς εἰτέλωμεν εἰς οὐσιωδέστερους λόγους δι' ὧν καταφανέστερον ἀποδεικνύεται ἡ ἐπὶ τῆς Χρονίας ἐπίδρασις τοῦ Ἑλληνισμοῦ. Ἐχομεν δὲ τριῶν εἰδῶν λόγους. Πρῶτον μὲν ἱστορικούς, δεύτερον δὲ τοπικούς, συγκρίναντες, συμφώνως τῷ κ. Δὲ Γουβερνάτῃ, τοὺς ἐπηρεασθέντας ὑπὸ τοῦ Ἑλληνισμοῦ Ἀλβανούς, πρὸς τοὺς μὴ ἐπηρεασθέντας μέχρι τοῦ Ἄψου, καὶ ἔπειτα ὅλους τούτους τοὺς Ἀλβανούς, πρὸς τοὺς πέραν τοῦ Ἄψου. Οἱ ἱστορικοὶ λόγοι εἶνε ἡ ἱστορία αὐτῆς τῆς Ὀθωμανικῆς κατακτήσεως. Οἱ κατακτηταὶ οὗτοι τοῦ 16 αἰῶνος, πλήρεις πίστεως, πεποιθήσεως καὶ φανατισμοῦ εἰς τὸν προφήτην των, πλήρεις ἐγωϊσμοῦ καὶ θάρρους εἰς τὴν πολεμικὴν των ἀξίαν, εἰς τὴν ἀνδρείαν καὶ γενναϊότητά των, ἦν ἐπεσφράγιζε ἡ νίκη τῶν ὀπλων των, καὶ ὡς ἐκ τούτου ἡ κατάκτησις, καὶ μὴ ἔχοντες γνώσεις πολιτικῆς ἐπιστήμης καὶ τέχνης¹, μάλιστα, ὄχι ἐκ προθέσεως περιφρονοῦντες αὐτάς, ἀλλὰ στηριζόμενοι εἰς τὴν ἄρματάν των, μετὰ τὴν κατάκτησιν διήρσαν τοὺς κατακτηθέντας λαοὺς διοικητικῶς κατ' ἐθνικότητα, ἄς ἐσεβάσθησαν. Οὕτως ἐπὶ τοῦ Ἑλληνικοῦ πληθυσμοῦ, ἡ Τουρκία διώρισε γενικὸν Διοικητὴν, μετὰ τὸν τίτλον *Roumelî Valisi*, δηλ. τῶν Ρωμιῶν οὐτινος ἡ ἔδρα ἦτο εἰς τὸ Μοναστήριον (τὰ Βιτώλια). Τὸ ἐπιχείρημα τοῦτο, ὃ ἐν Κωνσταντινουπόλει Πρεσβευτῆς τῆς Αὐστρίας Κόμης Ζισύ, ἐν τῇ συνδιασκέψει Κωνσταντινουπόλεως τὸ 1876, πολλάκις ἀνέφερε, ἐν τῷ αὐτῷ πνεύματι, ὅπερ καὶ ἐγὼ πρὸς ὑποστήριξιν τῆς διηγήσεώς μου. Ἡ γενικὴ Διοίκησις Βιτωλίων, εἶχεν ὑποδιοικήσεις, ὡς τὴν τῶν Ἰωαννίνων, ἣτις ὄριον εἶχε τὸν Ἄψον, ὡς σήμερον εἰσέτι, καὶ τοῦτο βεβαίως, διότι τοὺς

1. Καίτοι Τουρκικὴ ἱστορικὴ πηγή, ἣν ὁ ἀξιότιμος φίλος μου κ. Χαζάν βέης, νῦν γενικὸς Πρεσβυτος τῆς Τουρκίας ἐν Παιραιῶν, μὴ ἀνεκτίμως θεωρῶν σφαλερὰν τὴν ἰδέαν ὅτι οἱ κατακτηταὶ Ὀθωμανοὶ δὲν εἶχον πολιτικὰς γνώσεις, ἀναφέρει ὅτι εἰς ἐκ τῶν ὑπουργῶν τοῦ κατακτητοῦ Μωάμεθ τοῦ Β' ὁ Μαχμοῦτ πασᾶς, ὑπέμνησε τὸν κατακτητὴν ὅτι πρέπει νὰ φροντίσῃ ὅπως ἐκπατρίσῃ τοὺς λαοὺς τούτους ἵνα μὴ μετὰ καιρὸν ζητήσωσι τὴν ἀνάκτησιν τῆς ἐθνικότητός των. Ἄλλ' ὁ Μωάμεθ ἀπήντησε τῷ Μαχμοῦτ. «Ἐγὼ ἔκαμα πόλεμον κατὰ τῶν βασιλέων καὶ ὄχι κατὰ τῶν λαῶν, ὧν ἐννοῶ νὰ σεβασθῶ καὶ θρησκείαν καὶ ἐθνικότητα καὶ πλήρη δικαιοσύνην νὰ ἀποδώσω· οὐαὶ εἰς τοὺς διαδόχους μου ἂν ἀθετήσωσι τὰ παρὰ γγγέλματά μου ταῦτα.»

ἐκεῖθεν τοῦ Ἄψου λαοὺς ἐθεώρησεν ὡς ἄλλης φύσεως, ὄχι ὁμοιομόρφους, ἂν καὶ τὴν αὐτὴν γλῶσσαν λαλοῦντας, διὰ τοῦτο τοὺς ἀπέτρεξε τοῦ πασαλικίου Σκόδρας, ὅπερ συμπεριλαμβάσει ὅλους τοὺς λοιποὺς Ἀλβανούς. Ἡ ἱστορικὴ αὕτη πηγὴ, εἶνε καθαρὰ καὶ φύσεως ἱπποτικῆς, καὶ καταφανεστέρη ἔτι, κατωτέρω θὰ γείνη. Ἐτερος ἱστορικὸς λόγος εἶνε ἡ ἱστορία τοῦ περιβοήτου Ἀλῆ Πασᾶ, τοῦ κατακτομένου ἐκ τῆς ἐπικρατοῦσας Τεπελέν ἦν ὁ κ. Δὲ Γουβερνάτης ἐν τῷ γεωγραφικῷ του πίνακι ἔχει ὡς μὴ ἐπηρεασθεῖσαν ὑπὸ τοῦ Ἑλληνισμοῦ. Ἡ παντοδυναμία καὶ σαρκοπεία τοῦ Ἀλῆ Πασᾶ, περιορίσθη ἀκριβῶς εἰς τὴν Ἡπειρον, μέχρι τοῦ Ἄψου. Πῶς ὁ δαιμόνιος Ἀλῆ Πασᾶς δὲν ἐπροχώρησε καὶ πέραν τοῦ Ἄψου, πῶς δὲν ἠλεκτρίσθησαν ἐκ τῶν κατορθωμάτων του καὶ οἱ ἐκεῖθεν τοῦ Ἄψου Ἀλβανοί, κατ' αὐτὸν συντελέσαντες εἴτε νὰ ὑποταχθῶσιν αὐτῷ εἴτε νὰ τὴν ὑποσηρίξωσι; τὰ τραγούδια τῶν κατορθωμάτων τοῦ Ἀλῆ Πασᾶ, ἔτινα εἶνε πρὸς δόξαν τῶν κατορθωμάτων τοῦ Πασᾶ, μνημονεύοντα ἐπαυσιλημένως αὐτὸν κεφάλαι, ἔτι ἀρχηγὸν τῆς Ἀρβανιτιᾶς, μέχρι τοῦ τραγουδοῦνται; μέχρι τοῦ Ἄψου. Ἐν τῇ ἑδρᾷ τῆς διοικήσεώς του, ἐν Ἰωαννίνοις, ὁ Πασᾶς δὲν εἶχε σύζυγον Ἑλληνίδα, τροφούς τῶν τέκνων του Ἑλληνίδας, συμβούλους, ἰατρούς, γραμματεῖς τῆς ἀρκῆς ἐμπιστοσύνης, ἀρχηγούς σωμάτων στρατιωτικῶν, Ἑλληνας; τὰ ἐπὶ Ἀλῆ Πασᾶ ἔγγραφα, διοικητικά, ἀνταποκρίσεις, ἀναφορὰί, δικαστικὰ ἔγγραφα, ἀποφάσεις, ἀποδείξεις εἰσπραξέων, τίτλοι ἰδιοκτησίας, ὄχι μόνον εἰς Ἰωάννινα, ἀλλὰ καὶ ἐν ἀπάτῃ τῆς διοικήσεώς του Πασᾶ, ἐν Βερατίῳ, Αὐλῶνι κτλ. δὲν ἐγράφοντο Ἑλληνιστί; Μάλιστα ὡς πολιτικὸς ἀνὴρ ὁ κ. Δὲ Γουβερνάτης, καὶ ὡς τοιοῦτον ἐποστέφον αὐτὸν αἱ περιπτώσεις τῆς 1879 εἰς Ἡπειρον, ἐλησμώνησεν ὅτι ἡ Συνδιάσκεψις τοῦ Βερολίνου, τῷ 1880, ὅπως μὴ ἐπέλθῃ ἀταξία ἐν τῇ ἰδιοκτησίᾳ, ἔλαμψεν ἰδιαίτερον μναίαν τῶν τίτλων ἰδιοκτησίας ἐπὶ Ἀλῆ Πασᾶ, οἵτινες εἶνε πάντες Ἑλληνιστὶ γεγραμμένοι, καθὼς ἐλησμώνησε, διαμαίνας τότε εἴτη εἰς Ἰωάννινα, ὅτι μέχρι τοῦ 1860 πλεῖστα διοικητικὰ ἔγγραφα, ἰδίως τελωνειακὰ, καὶ ἐν Βερατίῳ, καὶ Αὐλῶνι κλπ., ἐγράφοντο Ἑλληνιστί; Ἄν εὐαρεστηθῇ ὁ κ. Δὲ Γουβερνάτης, νὰ μὲ ἐρωτήσῃ, καὶ δικτὶ ὁ Ἀλῆ Πασᾶς ἐδοκίμασε μέχρι τοῦ Ἄψου; νομίζω ὅτι ἀπλουστάτη καὶ φυσικὴ εἶνε ἡ ἀπάντησις; ἀλλὰ δυστυχῶς ἀνατρέπει ἐκ βόθρων τὸν εὐσιώδη ἰσχυρισμόν του, ὅτι ἐπὶ τῆς Χιονίας δὲν ἐπέδρασαν ὁ Ἑλληνισμός. Εἶνε δὲ ἡ ἀπάντησις αὕτη: ὅτι ὁ Ἀλῆ Πασᾶς ἐκ Τεπελέν, ἦτο ἐπηρεασμένος ὑπὸ τοῦ Ἑλληνισμοῦ τόσο, ὥστε μόνον ὅμοιοι αὐτῷ, ἠδυνήθησαν νὰ τὸν ἐνοήσωσι καὶ ἐνηουσιασθῶσιν ὑπὲρ αὐτοῦ; μεγάλη δὲ ἀπόδειξις τῆς ἀληθείας ταύτης εἶνε, ὅτι κατὰ τὸ ἡμισυ τὰ ἔργα τοῦ Πασᾶ συνετέλεσαν εἰς τὴν Ἑλληνικὴν ἀναγέννησιν. Καὶ ταῦτα μὲν περὶ τῶν ἱστορικῶν λόγων.

Τώρα ὡς ἐξετάσωμεν τοὺς τοπικοὺς λόγους συμφώνως τῷ κ. Δὲ Γουβερνάτῃ καὶ κατὰ σύγκρισιν τὰς ἐπηρεασθείσας ὑπὸ τοῦ Ἑλληνισμοῦ ἐπαρχίας,

πρὸς τὰς μὴ ἐπηρεασθείσας. Ἄς λάβωμεν τὰ ἄκρα, τὴν ἐξελληνισθεῖσαν Πρεμετὴν, καὶ τὴν μὴ ἐξελληνισθεῖσαν ἐπαρχίαν Βερατίου. Κεῖται δὲ τὸ Βεράτιον ἢ πόλις, ἐπὶ τοῦ Ἄψου. Ποῖοι οἱ λόγοι, ποῖα τὰ αἴτια, ἢ τί εἶδε, τί ἀνέγνωσεν, ἢ τί ἤκουσεν, ὁ κ. Δὲ Γουβερνάτης ἐν Πρεμετῇ καὶ τῇ ἐπαρχίᾳ, ὅπως θεωρήσῃ καὶ κηρύξῃ αὐτὴν ὡς ἐπηρεασθεῖσαν ὑπὸ τοῦ Ἑλληνισμοῦ; Δὲν τὸ δικαιολογεῖ πασῶς. Ἴδου δὲ τί ὡς ἰατρὸς διαμείνας ἐν Πρεμετῇ, καὶ προσκληθεὶς εἰς διάφορα μέρη τῆς ἐπαρχίας, εἰς Φράσιαν, Κιαφζές τί εἶδα. Ὡς πρὸς μὲν τὴν γλῶσσαν, συμβαίνει ὅ,τι καὶ ἐν Μετσόβῳ σὰς εἶπον, δηλ. Χριστιανὰ καὶ Μουσουλμάνκι γυναῖκες, παῖδια μὴ ἐξεληθόντα τῆς Πρεμετῆς, λαλοῦσι μόνην τὴν Ἀλβανικὴν, ἐπομένως εἶχον ἀνάγκην διερμηνέως ἐν περιπτώσει ἀσθενείας· ἀλλὰ πάντες οἱ λοιποὶ ἄνδρες Μουσουλμάνοι καὶ Χριστιανοί, γνωρίζουσι καὶ τὴν Ἑλληνικὴν, καὶ τοῦτο διότι ἡ ἐπαρχία, εἶνε ἄγονος καὶ ἄπαντες, οἱ μὲν ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον Χριστιανοί, μετακίνοισι εἰς Ἰωάννινα ἀδιακόπως ἐμπορίου χάριν, ἀλλὰ καὶ πλεῖστοι εἰς Κωνσταντινούπολιν, ὅπου διχόμενουσιν ἐπὶ πολὺν χρόνον, ἐν γένει ἐμπορευόμενοι, οἱ δὲ Μουσουλμάνοι ὡς ἐπὶ τὸ πολὺ ἐπιδίδονται εἰς τὸν στρατιωτικὸν βίον, κατατασσόμενοι ὑπὸ τὴν σημαίαν ἐνὸς προκρίτου βέυ, καὶ ἡ ἐπαρχία Πρεμετῆς ἔχει τοὺς ἀρίστους, οὓς ἡ ὑψηλὴ Πύλη ἐτίμησεν ἀδιακόπως καὶ ἀλληλοδιαδόχως ὡς Δερβεναγάδες Ἡπείρου καὶ Θεσσαλίας, καὶ ἐν πολέμῳ στρατιωτικοῦ ἀρχηγούς· τοιοῦτοι οἱ ἐκ Φράσιαν βέυδες Ἀντέμ Πασάς, Σολεϊμάν βέυς, ὁ ἐκ Γκορόσιαν Μεχμέτ βέυς, ὁ ἐκ Κιαφζές Ἰσσήμ βέυς, οἵτινες σχεδὸν πάντοτε εἰς Ἑλληνικὰ κέντρα ὑπηρέτησαν, Ἰωάννινα, Θεσσαλίαν, μεθόριον Ἑλληνικὴν γραμμὴν· ὥστε καὶ Χριστιανοὶ καὶ Μουσουλμάνοι εἰς Ἑλληνικὰ κέντρα ἔζων. Ἡ γραφομένη γλῶσσα ἐν τῇ ἐπαρχίᾳ Πρεμετῆς εἶνε ἡ Ἑλληνικὴ, ἐν τε τῷ ἐμπορίῳ καὶ ἐν τῇ ἰδιωτικῇ ἀλληλογραφίᾳ πάντων ἀνεξαιρέτως, ἐν τῇ κτηματικῇ περιουσίᾳ χρεωστικά, εἰσπράξεις, βιβλία, Ἑλληνιστὶ Σχολεῖον, Παρθεναγωγεῖον, Ἑλληνικόν· ἐν τῷ σχολείῳ εἶδα παῖδια Μουσουλμάνων τακτικῶς φοιτῶντα, τὰ τῆς ἐκκλησίας πάντα τελοῦνται Ἑλληνιστὶ, Μητρόπολιν ἢ Πρεμετὴν δὲν ἔχει, διότι ὑπαγομένη εἰς τὴν δικαιοδοσίαν τοῦ Ἐπισκόπου Κορυτσῆς, ἔχει μόνον ἀντιπρόσωπον τοῦ Ἐπισκόπου ὑπὸ τὸν τίτλον Οἰκονόμου. Δὲν δύναμαι πασῶς νὰ θίξω τὸ ζήτημα τοῦ πληθυσμοῦ, διότι οὔτε κατὰ προσέγγισιν δύναμι, ἀλλὰ ὡς πρὸς τοὺς Χριστιανούς, ἀπέναντι τῶν Μουσουλμάνων, ἐξ ὅσων ἠδυνήθην ν' ἀντιληφθῶ εἰς τὰς ἰατρικὰς μου περιουσίας, πιστεύω νὰ εἶνε ἡμίσεις καὶ ἡμίσεις,

Τώρα θὰ συγκρίνωμεν τὴν Πρεμετὴν μὲ τὴν ἐπαρχίαν τοῦ Βερατίου. Ἀλλὰ τί εἶδεν, ἢ ἤκουσεν ὁ κ. Δὲ Γουβερνάτης ἐν Βερατίῳ, διάφορον τῶν ὑπ' ἐμοῦ διηγηθέντων περὶ τῆς Πρεμετῆς; Ἴδου τί γνωρίζω. Τὸ Βεράτιον σὺν τῇ ἐπαρχίᾳ, εὐφορώτατον, καὶ παραγωγικόν, διότι ἐπίπεδον, καὶ κείμενον μεταξὺ Βιούσσης καὶ Ἄψου, οὔτε δενδροφυτεῖαν ἔχει, οὔτε τὴν δέουσαν

καλλιέργειαν, οὔτε διοχέτευσιν ὑδάτων, τὴν ἀπαραίτητον ὅπως ἐν καιρῷ θέρους μὴ σήπωνται τὰ ὑδάτα. Ὡς ἐκ τούτου τὸ κλίμα εἶνε νοσηρὸν ἐν τῇ πεδιάδι ταύτῃ, ἔλαθε μεγίστην ἐπέκτασιν ἡ κληρονομικὴ σίφουλις, ἣν οἱ κάτοικοι θεραπεύουσι ὅχι διὰ τῶν Ἀρχαϊκῶν καταποτίων, ἀλλὰ καπνίζομενοι δι' ὑδραργυρικῶν σκευασίων. Καὶ ἐπειδὴ ἡ ἐπαρχία ἔχει ἀραιὸν πληθυσμὸν, οἱ κάτοικοι ἀγρόται δὲν ἀναγκάζονται, ὡς οἱ Πρεμετινοὶ καὶ ἀποδημῶσι, καὶ διὰ τοῦτο πολὺ ὀλιγώτεροι ἄνδρες ἰδίως Μουσουλμάνοι, λαλοῦσι τὴν Ἑλληνικὴν καὶ ἐν μὲν τῇ πόλει τοῦ Βερατίου τὰ δύο τρίτα εἶνε Χριστιανοί, ἐν δὲ τῇ λοιπῇ ἐπαρχίᾳ τὰ τέσσαρα πέμπτα εἶνε Μουσουλμάνοι. Ὡς πρὸς δὲ τὰ λοιπὰ, ἄτινα ἐδιηγήθημεν περὶ τῆς Πρεμετῆς εἶνε τὰ αὐτὰ, μάλιστα ἐν Βερατίῳ ὑπάρχει Μητρόπολις Ἑλληνικὴ, ὑπὸ τὸ ὄνομα Βελιγραδίου, καὶ σήμερον διὰ τῶν εὐκόλων συγκοινωνιῶν, εἶνε εἰς ἀδιάκοπον ἐμπορικὴν, ἐκπαιδευτικὴν καὶ ἰατρικὴν συγκοινωνίαν μετὰ τῆς Κερκύρας, ἐνῶ πρότερον ἦτο μετὰ τῶν Ἰωαννίνων. Ἐν τῇ ἐπαρχίᾳ ταύτῃ μόνῃ ἡ οἰκογένεια Βρυώνη εἶνε ἡ διαπρέπουσα, καὶ αὐτὴ ἐν ἀνάγκῃ προσεκαλεῖτο ὑπὸ τῆς ὑψηλῆς Πύλης καὶ στρατολογήσῃ. Ἀλλὰ ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον ἡ οἰκογένεια εὐπορος οὐσα, δὲν ἐπεδίωκεν τὰ τοιαῦτα ἀξιώματα, καὶ πρὸς τούτοις, ὡς εἶπον, ἐπειδὴ ἡ ἐπαρχία εἶνε εὐπορος, ὅχι εὐχαρίστως καὶ εὐκόλως ἐστρατολογοῦντο οἱ ἐπαρχιωταί των· ὥστε ἡ μόνη διαφορὰ μετὰ τὸ Πρεμετῆς καὶ Βερατίου, συνίσταται εἰς τὸ ὅτι πολὺ ὀλιγώτεροι λαλοῦσι τὴν Ἑλληνικὴν.

Ἀλλὰ ὡς πρὸς τὴν γλῶσσαν, θὰ φέρω τώρα ἐνώπιον ὑμῶν τὴν ἐπαρχίαν Ἀργυροκάστρου, ἣν ἐν τῷ γεωγραφικῷ πίνακι βλέπετε ἔχουσαν χροῖμα σημαῖνον ὅτι ἐπ' αὐτῆς δὲν ἐπέδρασαν ὁ Ἑλληνισμὸς, καὶ θὰ συγκρίνω αὐτὴν πρὸς τὴν Θεσπρωπίαν, ἣν θεωρεῖ ὁ κ. Δὲ Γουβερνάτης ὡς ἐξελληνισθεῖσαν, καὶ ἥτις πανταχόθεν, εἶνε στενωῶς περικυκλωμένη ὑπὸ Ἑλληνικοῦ πληθυσμοῦ, καὶ παραθαλασσίως εἰς ἀδιάκοπον συγκοινωνίαν, ὡς ἐκ τῆς μικρᾶς ἀποστάσεως, μετὰ τῆς Κερκύρας καὶ τῶν Παξῶν. Ἀλλὰ πρὶν εἰσελθῶ εἰς τὸ θέμα τοῦτο, ὀφείλω, ὡς πρὸς τὸ Βερατίον καὶ φέρω καὶ μίαν μαρτυρίαν, τοῦ Μεχμέτ βεῦ Βρυώνη τοῦ σπουδαιοτάτου μέλους τοῦ Ἀλβανικοῦ Συνδέσμου, ὃν ἐγνώρισά ἐν Πρεβέζῃ τὸ 1879, νέον μορφωμένον, ἀνεξίθρητον, λαλοῦντα Ἑλληνιστί, ὡς οἱ λοιποὶ ἠπειρώται, καὶ καλῶς καὶ τὴν Γαλλικὴν. Οὗτος συνομιλῶν μετ' ἐμοῦ ἐπὶ τοῦ θέματος, καθ' ἣν ἐποχὴν ἦτο ἡ Ἑλληνικὴ ἐπιτροπὴ ἐν Πρεβέζῃ, μοι ἔλεγε: ἀγνωρίζω κάλλιστα, ὅτι ἐκ τῆς ἐπωνυμίας μου κατάγομαι ἐκ Κωνσταντινουπόλεως, ἀλλὰ σήμερον εἶμαι Ἀλβανὸς γνήσιος, ἡ Τουρκικὴ κυριαρχία ἐτίμησε τὴν οἰκογένειάν μου μὲ πολλὰ ὑψηλὰ ἀξιώματα, ἀλλὰ ἐν ταύτῳ ἐσεβάσθη πάντοτε τὴν ἐθνικότητά μου, ἐπὶ αἰῶνας, καθὼς καὶ τὴν γλῶσσάν μου. Ἡμεῖς ἀνθιστάμεθα κατὰ πάσης προσαρτήσεως τῆς χώρας μας εἰς τὴν Ἑλλάδα, διότι ἡ Ἑλλὰς θὰ μᾶς ἀπορροφήσῃ ἐντελῶς, ὡς τοῦτο συνέβη εἰς

τούς ἐν Ἑλλάδι Ἀλβανούς, καὶ τοὺς Χριστιανούς τῶν ἐπαρχιῶν μας, καὶ ἰδίως τοῦ Ἀργυροκάστρου, ὅπου διὰ τῶν σχολείων τοὺς ἐξελλήνισεν. Ἐπικαλοῦμαι δὲ τὴν μαρτυρίαν τοῦ ἀξιολόγου τούτου Ἀλβανοῦ βέου, περὶ τῆς ἀκριθείας τῆς συνομιλίας μας. Καὶ τὰ ἄλλα δὲ μέλη τῆς οἰκογενείας Βρυώνη τὰ ὅποια ἐγνώρισα ἐλάλουν εὐχερῶς Ἑλληνιστί.

Ἐπανέρχομαι εἰς τὴν ἐπαρχίαν Ἀργυροκάστρου ἥτις ἐπὶ τὸ πλεῖστον ὄρεινή, εἶνε ἄγονος, ἅπαντες δὲ σχεδὸν οἱ κάτοικοι Χριστιανοὶ καὶ Μουσουλμάνοι ἐπαδόθησαν εἰς τὸ ἐμπόριον καὶ τὰ γράμματα. Ἐκ τῆς πόλεως Ἀργυροκάστρου ἰδίως, καὶ τῆς πλησιοχώρου κωμοπόλεως Λιμπόχορον, ἐκλέγονται πλεῖστοι Κατῆδες, ἢ ἱεροδικασταὶ τῆς Ὀθωμανικῆς Αὐτοκρατορίας, κατάλληλοι εἰς τοῦτο, διότι μετέβαινον εἰς Κωνσταντινούπολιν, καὶ ἐσπούδαζον τὰ τοῦ Κοραγίου, ἐν εἴδει θρησκευτικῆς σχολῆς, ὅπου συνέζων ἀδικκόπως, Ἑλληνικῶς, μετὰ πλείττων ὄσων συνεπαρχιωτῶν των ἐκεῖ ἐμπορευομένων Χριστιανῶν, καὶ ἐκ τῆς σπουδῆς ταύτης καὶ μελέτης τοῦ Κοραγίου, ὅχι ὀλίγα χρήματα ἐκέρδαινον. Ἄπαντες γνωρίζοντες κάλλιστα τὴν Ἑλληνικὴν, πάντοτε προετίμων ὡς ἱεροδικασταὶ, νὰ διορίζονται εἰς τὰς πλουσίας, εὐφόρους, φιλησυχούς, καὶ πειθηνίους χώρας τῆς Βουλγαρίας, Θράκης, ὅπως ἀφθονώτερα καὶ εὐκολώτερα χρήματα καρπῶνται. Ἐκεῖ συνηντῶντο ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον μεθ' Ἑλλήνων Ἠπειρωτῶν, ἰδίως Ζαγορείων, μετερχομένων τὸν πρακτικὸν ἱατρὸν, τὸν χαντση ἦτοι ξενοδόχον, τὸν ἀρτοποιόν, τὸν μικρέμπορον. Ὡς συμπολίται δὲ ἀμφοτέρω, τῶν αὐτῶν ἐθίμων, τῆς αὐτῆς γλώσσης, εὐφμεῖς ἀμφοτέρω, στενωῶς ἐσχετίζοντο, καὶ ἀλληλεγγύως συνεβοηθοῦντο, ὁ μὲν Κατῆς διὰ τοῦ ἔγκου τῆς ἐξουσίας του ἐπροστάτευε τὰς ἐπιχειρήσεις τῶν Ἑλλήνων Ἠπειρωτῶν, οὗτοι δὲ, βεβχίως εἰς ἐξ αὐτῶν, ὁ λογιώτερος, ἦτο ὁ ἐξ ἀπερρέτων γραμματεὺς τοῦ Κατῆ, μάλιστα ὁ Μεσίτης, πρὸς διεκπερίωσιν δικαστικῶν ὑποθέσεων, ὅπως μὴ αὐτοπροσώπως, ἀλλὰ εὐσχήμως δωροδοκῆται ὁ Κατῆς· ἐνταυτῷ δὲ διατηρεῖ τὴν ἀλληλογραφίαν τοῦ Κατῆ, μετὰ τῆς ἐν Ἀργυροκάστρῳ οἰκογενείας του. Ἀλλὰ καὶ πλεῖστοι διορίζοντο εἰς Ἑλληνικὰς ἐπαρχίας, εἰς Ἰωάννινα, Θεσσαλίαν κτλ. Πλεῖστοι δὲ ἄλλοι Ἀργυροκαστρίται, ἦσαν ἔμποροι, οἱ μὲν Μουσουλμάνοι ἰδίως, ἀγοράζοντες διὰ λογαριασμὸν των δέκατα ἐκ τῆς Κυβερνήσεως, τὴν ἐπικαρπίαν ἦτοι τὸ ἴμορον τσιφλικίων ἀνηκόντων τῇ Κυβερνήσει, προσφερόμενοι καὶ εἰς ἰδιώτας ἰδιοκτήτας τσιφλικίων, καὶ τοιοιουτοτρόπως εἶνε διεσπαρμένοι, καθ' ὅλην τὴν Ἑλληνικὴν Ἠπειρον καὶ Θεσσαλίαν. Προτιμῶνται δὲ οὗτοι ὑπὸ τῆς Κυβερνήσεως καὶ τῶν ἰδιωτῶν, διότι εἶνε ἔντιμοι, ἀκριβεῖς εἰς τὰς ὑποχρεώσεις των, φέρονται πρὸς τοὺς χωρικοὺς καὶ ἀγρότας ἠπίως καὶ δικαίως. Πῶς ὁ κ. Δὲ Γουβερνάτης δὲν ἐγνώρισε τούτους, οἵτινες εἶνε οὐκ ὀλίγοι εἰς Ἰωάννινα, καὶ τὰ περίε, ἀφ' οὗ μάλιστα ὡς ὁ ἴδιος λέγει, ἐκ τῆς ἀργίας ἦν τῷ παρῆγεν ἢ περιορισμένη Ἰταλικὴ ἀποικία, κατεγίνετο εἰς γεωγραφικὰς μελέτας; Πῶς δὲν

ἐγνώρισεν αὐτοὺς ὅτινες ἔχουσιν, ἂν δύναται νὰ λεχθῆ, γρηγορεῖα, ὅπου ἔχει μόνον λαλοῦσι τὴν Ἑλληνικὴν, ἀλλὰ καὶ γράφουσιν αὐτὴν, ὅπερ πολὺ σπικνιώτερον εἰς τοὺς Πρεμετινοὺς, κρατοῦσι βιβλίχ εισπράξεων, δίδουσιν ἀποδείξεις πληρωμῆς εἰς τοὺς χωρικοὺς; Μάλιστα ἂν ἤθελε προσέξῃ, ἤθελε ἴδῃ ὅτι τὰ βιβλικράκια των, τὰς ἐπιστολάς των, τὰς ἔχουν εἰς τὰ σιλάχια των, ἀποτελούμενα ἐκ διαφόρων διχμερισμάτων, καὶ ποῦ μὲν ἔχουσι τὴν ἀλληλογραφίαν των, εἰς ἄλλο διχμέρισμα τὰς εισπράξεις, καὶ εἰς ἄλλο τὰ ἔξοδα, ἀπαντα Ἑλληνιστὶ γερραχμένα ὑπ' αὐτῶν τῶν ἰδίων.

Τὸ 1860 ἐκ Πρεμετῆς μετέβην εἰς Ἀργυροκάστρον, καὶ κατόκησα εἰς οἰκογένειαν Μουτουλμανικὴν καλοῦ οἴλου μου Κετῆ, Σολεϊμάν Φεχμηῆ ἐφένδη ἐπισκεφθεὶς καὶ ἄλλας τρεῖς ὁμοίως συγγενικάς οἰκογενείας τοῦ Κετῆ, παρετήρησα ὅτι ἀπαντες πλὴν γυναικῶν καὶ παιδῶν, ἐλέλουν ἐλευθέρως Ἑλληνιστὶ. Ὁ τότε διοικητὴς Ἰσμὴλ Πασζα Φράσαιρις, οὗτινος ἐπεσκέφθην πάσχοντα ἀσθενῆ τινὰ ἐν Φράσαιρι, μὲ προσεκάλεσεν εἰς τὸ διοικητήριον, καὶ ἐκεῖ ἤκουσα εἰς τὰ Συμβούλια Μιτζάσι πάντα ἐλευθέρως λαλοῦντας Ἑλληνιστὶ καὶ Ἀλβανιστὶ. Τοσοῦτον δὲ ἐπέδρασεν ὁ Ἑλληνισμὸς ἐπὶ τοῦ Ἀργυροκάστρου, ὥστε βλέπομεν τοὺς Ἀργυροκαπτρίτας περαιτήσαντας ἐντελῶς τὸν στρατιωτικὸν βίον. Πράγματι αἱ διαπρεπέστεραι οἰκογένειαι ὡς τοῦ Μαλλῆ Πασζ, κλάδου τῆς τοῦ Ἀλῆ Πατῆ Γεπελέν, ἡ πλουσιωτάτη οἰκογένεια τῆς Ἡπείρου καὶ ἡ μεγίστην ἐπιρροὴν ἔχουσα ἐν Ἀλβανίᾳ, ἐκτὸς ὅτι συνῆψε γάμους μετὰ Ἰωαννιτῶν, ἐπειδὴ ὅλα τὰ μέλη τῆς οἰκογενείας ἐγνώριζον τὴν Ἑλληνικὴν γλῶσσαν, διέπρεψαν ὡς πολιτικοὶ ὑπάλληλοι τῆς ὑψηλῆς Πύλης, ἀλλ' οὐδέποτε ὡς στρατιωτικοί, τὸ ἴδιον ἡ οἰκογένεια Δαμιρ Πασα, καὶ πάσαι αἱ ἄλλαι πρόκριτοι οἰκογένειαι. Ἐπὶ εἴκοσιν ὅλα ἔτη δὲν γνωρίζω στρατιωτικὸν ἀρχηγὸν ἐξ Ἀργυροκάστρου, ἐνῶ ὡς τοιοῦτους εἶδομεν ἐκ Πρεμετῆς καὶ Βερατίου, καὶ διὰ τοῦτο, ἂν καὶ ἄγονον χώραν οἰκοῦντες, ἀλλὰ ὑγεινήν εἶνε οἱ μᾶλλον πολιτισμένοι, οἱ ὀλιγώτερον φανατικοί, τῶν λοιπῶν Ἀλβανῶν, καὶ οἱ μᾶλλον εὐπορώτεροι. Τὸ Ἀργυροκάστρον καὶ ἡ ἐπαρχία βρίθῃ Ἑλληνικῶν σχολείων, ἰδίως τὸ ἐκπαιδευτήριον ἐν Κεστοράκι, ὀλίγον ἔπέχοντι τοῦ Ἀργυροκάστρου, ἐκπαιδεύει νέους καὶ νέας, ἐκ πάσης τῆς Ἡπείρου μέχρι Ἀψου. Ἐχει ἰατροὺς Ἑλληνας ἐπιστήμονας, ἐν τῇ ἐπαρχίᾳ Ἀργυροκάστρου ἐγεννήθησαν ὁ Ἀρσάκης καὶ ὁ Ζάμπης δὲν ἔχει δὲ ὁ κ. Δὲ Γουβερνάτης ἡ νὰ ἔλθῃ εἰς Ἀθήνας ὅπως ἴδῃ τὰ ἔργα τῶν δύο τούτων εὐγενῶν τέκνων τῆς Ἑλλάδος, καὶ τὰ ὁποῖα ἐξ Ἀργυροκάστρου μετέβησαν κατ' εὐθείαν εἰς Ρουμουλίαν, χωρὶς νὰ ἐπηρεασθῶσι οὔτε ὑπὸ τοῦ Ἑλληνικοῦ βασιλείου, οὔτε ἐκ καθαρῶν Ἑλληνικῶν ἐπαρχιῶν ἄλλων, ὅπως πεισθῆ ἂν τὸ Ἀργυροκάστρον ἐπηρεάσθῃ ὑπὸ τοῦ Ἑλληνισμοῦ ἢ ὄχι. Πρὸς τούτοις ἀκόμη πρὸς τὰ ἔνδον τῆς Χερσονήσου εἶδε τὸ φῶς ἡ ἡγεμονικὴ οἰκογένεια Γκίκα ἥτις μετέβη καὶ αὐτὴ εἰς Ρουμουλίαν, καὶ διαπρέψασα ἐκεῖ καὶ ὑψωθείσα εἰς

τὸ ἀξιωματικὸν ἡγεμόνος τῆς Ῥουμανίας, ὅχι μόνον ὑπεστήριξε καὶ ἐπροστάτευσε τὴν Ἑλληνικὴν παιδείαν, ὡς πυρῆνα πολιτισμοῦ τῆς νέας πατρίδος των, ἀλλὰ καὶ κατ' οἶκον ἢ οἰκογένεια μέχρι πρὸ ὀλίγου χρόνου, διατήρησεν ἠθῆν, ἔθιμα καὶ γλῶσσαν Ἑλληνικὴν, καὶ ζωγίην Ἑλληνικὴν.

Ἄς ἴδωμεν τώρα τὴν Θεσπρωτίαν, τὴν ἐπηρεασθεῖσαν ὑπὸ τοῦ Ἑλληνισμοῦ καὶ πανταχόθεν περικυκλωμένην ὑπὸ Ἑλληνικοῦ πληθυσμοῦ. Ἡ ἐπαρχία αὕτη εἶνε εὐφορος, εἶνε ἢ ὠραιοτέρα καὶ τερπνοτέρα τῶν λοιπῶν Ἀλβανικῶν, εἶνε πλουσία, διότι ἄνευ ἐργασίας καὶ κόπου παράγει ἔλαιον, ἐλαίαν, βάλανον, κίτρον ἐβραϊκόν, ἅτινα εἰς χιλίας περίπου οἰκογενείας αἰτινες καλλιεργοῦν αὐτά, ἀποδίδουν κατ' ἔτος ὡς ἔγγιστα τριακοσίας χιλιάδας δραχμῶν, κτηνοτροφίαν παντὸς εἴδους, καπνόν, δημητριακοὺς καρποὺς καὶ ὀρύζιον, ὡς ἐκ τούτου σχεδὸν οὐδεὶς ἀποδημεῖ. Τούτους δὲ τοὺς λεγομένους Τσάμιδες, ἦτοι Θεσπρωτοὺς συγκρίνοντες ὅχι μόνον πρὸς τοὺς τοῦ Ἀργυροκάστρου, ἀλλὰ καὶ πρὸς τοὺς τῆς ἐπαρχίας Τραπεζέν καὶ Κουρδελέσι, ἦτοι τοὺς Λιάπιδες, τοὺς βλέπομεν ἀμαθεστέρους, ὠμότερους αὐτῶν εἶνε δὲ πρὸς τούτοις οἱ Τσάμιδες φανατικοί, ὅχι τόσον ἐξ ἀφοσιώσεως πρὸς τὸ Κορκύνιον, ὅσον ἐξ ἀντιζηλίας, διότι εὐρίσκονται μόνοι ἐν μέσῳ Ἑλληνικοῦ πληθυσμοῦ εἶνε προληπτικοί, φυγόπονοι, οὐδὲν ἔπραξαν ἀπλοῦν, ὅπως στολίσωσι τὴν φυσικὴν καλλονὴν τῆς ἐπαρχίας των, καὶ σχεδὸν τοιοῦτοι εἶνε Χριστιανοὶ τε καὶ Μουσουλμάνοι. Ἐνῶ δὲ ἐν Ἀργυροκάστρῳ, Πρεμετῆ καὶ ἀλλαχοῦ, βλέπομεν Χριστιανοὺς ἀποδημήσαντας, πλουτίσαντας, εὐεργετήσαντας τὴν γενέθλιον πατρίδα των δι' ἐκπαιδευτικῶν ἢ φιλανθρωπικῶν καταστημάτων, ἐν Θεσπρωτίᾳ οὐδὲν βλέπομεν τοιοῦτον, διὸ σπάνις σχολείων καθ' ὅλην τὴν ἐπαρχίαν.

Ἄς ἐξετάσωμεν τώρα τοὺς Φιλιάτζες, τὴ Μαργαρίτι, καὶ ἄς θεωρήσωμεν καὶ τὴν Παραμυθίαν, ἐπειδὴ δύναται νὰ φιλονεικηθῆ, ὡς τὴν θεωρεῖ ὁ κ. Δὲ Γουβερνάτης Ἑλληνοαλβανικὴν αὐτὰ εἶνε αἱ τρεῖς πρωτεύουσαι πόλεις τῆς Θεσπρωτίας. Τί παρατηροῦμεν ἐν αὐταῖς, ἰδίως ἐν Φιλιάταις καὶ Μαργαρίτι; νεκρικὴν σιγὴν, οὐδὲ ἔχνη δημοτικοῦ σχολείου, οὐδὲ ἔχνη ἱετροῦ ἐπιστήμονος τοῦ ἢ ζωῆ, ἣν βλέπει τις ἐν Ἀργυροκάστρῳ τῆ πόλει, ἐν Πρεμετῆ, Βερατίῳ, Αὐλῶνι; Οὐδεὶς ἐκ τῶν βέϋδων ἢ ἀγάδων διέπρεψεν ἢ κατέλαβεν ὑπηρεσίας στρατιωτικὰς ἢ πολιτικάς, ὡς εἶδομεν ἐν Πρεμετῆ, Ἀργυροκάστρῳ κτλ. Τὰ τρία τέταρτα τῶν ἰδιοκτητῶν βέϋδων καὶ ἀγάδων εἶνε οἰκονομικῶς ἐντελῶς κατεστραμμένοι. Ἐν τῇ Θεσπρωτίᾳ ἐξάίρεσιν ἔχει ἢ ἱστορικὴ Πάργα, ἣς Χριστιανοὶ καὶ Μουσουλμάνοι εἶνε φιλόπονοι, νοήμονες, καὶ ἀπὸ Κερκίρας μέχρι Παξῶν, καθ' ὅλον αὐτὸ τὸ μῆκος ὅπου ἐκτείνεται ἡ Θεσπρωτικὴ παραθαλασσίως, μόνη ἢ Πάργα ἔχει ναύτας καὶ πλοῖα πρὸς χρῆσιν τοῦ τοπικοῦ ἐμπορίου, ἀλλὰ, ὡς ὀρθῶς καὶ δικκίως ὁ κ. Δὲ Γουβερνάτης τὴν ἐχρωμάτισε, εἶνε Ἑλληνικὸς πληθυσμὸς.

Πρὶν ἢ φέρω συμπέρασμα ἐπὶ τῆς συγκριτικῆς ταύτης ἐξετάσεως, καὶ

ὅπως ἔτι μᾶλλον πεισθῆτε, θὰ σὰς διηγηθῶ τὸ ἀκόλουθον. Πρὸ πεντήκοντα ἐτῶν εἰς ἓκ τῶν προκρίτων ἀγάδων τῆς Θεσπρωτίας, ἐκ Λιόψης, ὁ Ἀχμέτ Ντίνος, ὑποκοριστικὸν ἐν Ἠπείρῳ τοῦ Κωνσταντίνου, μετόκησε οἰκογενειακῶς ἐκ Θεσπρωτίας εἰς τὴν πλησιόχωρον Ἀμβρακίαν ἐν τῇ ἑλληνικῇ Πρεσβείῃ· ἐκεῖ ἐγέννησε δύο υἱοὺς τὸν νῦν Ἀβεδὶν πασᾶ, ὃν ἡ Πύλη ἐπίτηδες τὸ 1878 ἀπέστειλεν ἐκ Κωνσταντινουπόλεως, ὅπως μορφώτῃ τὸν Ἀλβανικὸν Σύνδεσμον, ὅστις κατέλαβε ἀνώτερα ἀξιώματα, καὶ τὸ τοῦ ὑπουργοῦ τῶν Ἐξωτερικῶν τῆς Ὀθωμανικῆς αὐτοκρατορίας, καὶ τὸν Βεσὺλ πασᾶ νῦν νομάρχην Σινώπης. Οἱ δύο οὗτοι ἀδελφοὶ ἀνετράφησαν ἑλληνικῶς ἐν Πρεσβείῃ, ἰδίως ὁ Ἀβεδὶν ἐσπούδασε καὶ τὴν ἀρχαίαν ἑλληνικὴν, καὶ γνωρίζει κάλλιστα αὐτήν, γνωρίζει καλῶς καὶ τὴν γαλλικὴν καὶ πάντοτε μελετᾷ, καὶ τώρα ἐσχάτως μετὰ τοὺς σειμοὺς τῆς Χίου ἔκαμε ποιήματά τινα ἑλληνιστὶ ὅπως ἐνθαρρύνῃ τὰς συνεισφορὰς ὑπὲρ τῆς Χίου. Εἶνε δὲ νῦν γενικὸς διοικητὴς Ἀδάνων ἐν Μικρῇ Ἀσίᾳ.

Οἱ δύο οὗτοι ἀδελφοὶ ἔχουσιν ἰδιοκτησίαν εἰς τὴν εὐφορον ἐπαρχίαν τοῦ Γλυκέος ἢ Φανάρι καλουμένην, ἣν ὁ πατριὸς Γλυκὸς διαβρέχει τόσον καλῶς κυκλοειδῶς καὶ ἡρέμα, ὥστε τεχνικὴ διοχέτευσις πρὸς πότισμα τῶν πεδιάδων εἶνε περιττὴ· εἶνε ἐπαρχία ὅπου εὐδοκιμεῖ ἡ κτηνοτροφία τῶν ἵππων, τῶν βοῶν, ἀλλὰ εἶνε περιορισμένη ἐκ τῆς ἐλλείψεως παντελοῦς ἀσφαλείας καὶ προστασίας. Πλὴν τῶν ἀφθόνων δημητριακῶν καρπῶν παράγει, ἀφθονον ὀρύζιον θρεπτικώτατον, ὅπερ κατακλιθίσκει ἐν Ἠπείρῳ, ἀλλὰ κακῶς ἐκκοκίζεται, καὶ εἰς τοὺς καλλιεργητὰς ἐπέρχεται ζεμὶα 30 %^ο, διότι γίνεται διὰ μύλων κινουμένων διὰ τῶν ὑδάτων τοῦ ποταμοῦ. Οἱ ἀδελφοὶ Ντίνου, Μουσουλμάνοι καὶ ἰσχυροὶ παρὰ τῇ διοικήσει, ἔφερον μηχανὴν ἐκ Γαλλίας, ὅπως καλῶς καὶ ἀκριβῶς ἐκκοκίζεται τὸ ὀρύζιον· ἀλλ' οἱ ἐκ Μαργαριτίου, ἔδρας διοικητικῆς τῆς Θεσπρωτίας, ἀγάδες καὶ βεῦδες, ὅπως μὴ πάθωσι τὰ συμφέροντά των διὰ τῆς καταργήσεως τῶν ὀδρυλικῶν μύλων, κατέστρεψαν τὴν μηχανήν, καὶ ἐξκρηθθεὶ ὁ ἴδιος τρόπος τοῦ ἐκκοκισμοῦ, διότι δυστυχῶς τὰ χωρία τὰ ἀποτελοῦντα τὴν ἐπαρχίαν Γλυκέος, κατοικούμενα ὑπὸ Χριστιανῶν Ἀλβανῶν εἶνε ἅπαντα ἰδιοκτησία τῶν πλείστων βεῦδων καὶ ἀγάδων Μαργαριτίου· ὅθεν ἀντὶ εὐπορίας καὶ ἀνέτου βίου οἱ κάτοικοι ἔχουσι δυστυχίαν καὶ βλασκνίζονται ὑπὸ ἐλωδῶν πυρετῶν καὶ τῆς ἐλώδους καχεξίας.

Ὅφείλω πρὸς τούτοις νὰ προσθέσω, ὅτι καθ' ὅσον ἀντελήφθην δύναμιν μετὰ θάρρους νὰ μαρτυρήσω, ὅτι εὐκολώτερα καὶ καλῆτερα λαλοῦσιν οἱ Πρεμετινοὶ καὶ Ἀργυροκαστρίται τὴν ἑλληνικὴν ἢ οἱ Θεσπρωτοί. Ἐκ τῶν μέχρι τοῦδε λεγθέντων καὶ ἐξ ὧν ἀκόμη μέλλω νὰ διηγηθῶ, πείθεται τις εὐκόλως ὅτι οἱ Ἀλβανοὶ οὗτοι ἐν γένει οἱ μέχρι τοῦ Ἄψου ἀρκούντως εἶνε ἐπηρεαζόμενοι ὑπὸ τοῦ Ἑλληνισμοῦ, διότι συζῶσι μετὰ τῶν δημοφύλων τῶν Χριστιανῶν, οἵτινες γλῶσσαν ὄχι μόνον γραφομένην ἔχουσι τὴν ἑλλη-

νεκὴν, ἀλλὰ καὶ τῆς θρησκείας των καὶ τῆς ἐκπαιδεύσεώς των, διότι τὰ σχολεῖα τὰ Ἑλληνικά, ἂν καὶ δὲν φοιτῶσι εἰς αὐτὰ ἐν γένει οἱ Μουσουλμάνοι, ἀρκούντως τοὺς ἐπηρεάζουσι, διότι εἰς πᾶσαν ἀμφιβολίαν των, εἰς πᾶσαν περίστυξίν των, εἰς τὸν διδάσκαλον θ' ἀποταθῶσι ἢ εἰς τὸν ἰατρόν, οἵτινες ἀμφοτέρωθεν εἶνε Ἕλληνες, ὅπως συμβουλευθῶσιν αὐτούς. Ἡ δὲ ἐπιρροὴ αὕτη πασίδηλος καὶ καταφανὴς γίνεται μόνον δι' οἴουσδήποτε λόγους οἱ Ἀλβανοὶ ἀποδημῶσι πρὸς Ἑλληνικά κέντρα ἢ πληθυσμούς καὶ συμβιώσῃ μετ' αὐτῶν ἐπὶ καιρὸν τινα ὀλίγιστον. Δὲν γνωρίζω, κύριοι, παραδείγματα πληθυσμῶν ἄλλων, οἵτινες ν' ἀποδημῶσι τῆς γενεθλίου πατρίδος των, νὰ ζῶσι ἐπὶ πέντε δέκα ἔτη παρὰ ξένοις καὶ νὰ ἐκφυλίζονται, καὶ ὄχι μόνον νὰ μακθάνωσι τὴν γλῶσσαν, ἀλλὰ καὶ νὰ συμμορφῶνται ἀριστα πρὸς τὰ ἦθη, τὰ ἔθιμα, τὸ πνεῦμα τῶν ξένων πληθυσμῶν. Τοῦτο λοιπὸν ὅπερ παρατηροῦμεν παρὰ τῆς Ἀλβανοῖς, εὐθὺς ὡς συμβιώσῃ μετ' Ἑλληνικῶν πληθυσμῶν, δὲν δύναται νὰ ἐξηγηθῆ ἄλλως, εἰμὴ ὅτι προὔπηρχε ἡ προδιάθεσις ἐν αὐτοῖς ἢ Ἑλληνικὴ πλήρως, ἵνα ἐκφρασθῶ ἰατρικῶς, καὶ ἡ σύμπτωσις τῆς συμβιώσεως ἐξωτερικέυσε τὴν προδιάθεσιν.

Ὅπως ἔτι σαφέστερον πείσω ὑμᾶς περὶ τοῦ ἰσχυρισμοῦ μου, σὰς παρακαλῶ νὰ ἐνθυμηθῆτε τὴν ἐποχὴν κατ' ἣν τὰ Ἰωάννινα ὡς περιέγραψα αὐτά, ἦσαν τὸ κέντρον καὶ ἡ ἀποθήκη τοῦ ἐμπορίου ὅλης τῆς Ἡπείρου. Ἐν αὐτῇ τῇ ἰδίᾳ ἐποχῇ, ὁπότεν αἱ συγκοινωνίαι μετὰ τοῦ λοιποῦ κόσμου ἦσαν δύσκολοι, αἱ ἀτμοπλοικαὶ ἐταιρεῖαι δὲν ὑπῆρχον, τὰ Ἰωάννινα, ἦσαν συνάμα καὶ κέντρον πολιτισμοῦ, διανοητικῆς ἀναπτύξεως, διασκεδάσεων, κέντρον διοικητικὸν ὅλης τῆς χώρας μέχρι τοῦ Ἄψου. Οἱ πρόκριτοι Ἀλβανοὶ ἐκ τῶν διαφόρων ἐπαρχιῶν, οἱ εὐποροὶ, ὅλοι μετόκησαν εἰς Ἰωάννινα, οἱ πλεῖστοι οἰκογενειακῶς, ἐγκαταλείψαντες τὰς περιουσίας των, εἰς ἐπιτρόπους, οἵτινες ἦσαν Χριστιανοί, καὶ τοῦτο ἔπραττον, ὅπως εὐκολώτερον παρὰ τῇ γενικῇ διοικήσει ἐπιτύχωσιν ἢ τὸ ἀξίωμα τοῦ Δερβέναγα τῆς χώρας ἢ στρατιωτικὴν ὑπηρεσίαν, τὰ λεγόμενα χάρτσια, ὅπως ὑπηρετήσωσι ἐν ἄλλῃ ἐπαρχίᾳ τοῦ κράτους, ἢ ὅπως ἐπιτύχωσι θέσιν ὑποδιοικητοῦ, οἰκονομικοῦ ἐφόρου κτλ., ἐνθα πλεῖστοι ὄσαι διασκεδάσεις ὑπῆρχον, τὰ λεγόμενα ζιαφέτια, ὅπου ἠμιλλῶντο τίς καλλίτερον νὰ τραγωδήσῃ καὶ νὰ ἀνταπαντήσῃ εἰς τὸ προλεχθὲν τραγοῦδι, ἐννοεῖται Ἑλληνιστί, ἢ ἐπὶ εὐκκριτῇ γάμων, ἰδίως τὸ θέρος ἐν τῇ λίμνῃ παρὰ τῇ Κρύᾳ Βρύσει τῆς Τραμπάδοβας.

Πρὸς δὲ τούτοις προετίμων τὴν ἐν Ἰωαννίνοις διαμονὴν ὅπως μορφώσωσι καὶ ἐκπαιδύσωσι τὰ τέκνα των· οὕτω ἐν τῷ ἱεροδικαστηρίῳ, εἰς τὰ Μιτζλίσια συμβούλια δικαστικὰ ἢ διοικητικὰ αἱ συζητήσεις ἑλληνιστὶ ἐγίνοντο, οὕτω ἢ ἐξ Αὐλῶνος οἰκογένεια, ἡ μόνη ἐν τῇ ἐπαρχίᾳ διαπρέπουσα καὶ εὐπορος, τῶν ἀδελφῶν Βλιώρη ἐξεπαίδευσεν ἐν τῇ Ζωσιμαίᾳ σχολῇ τὸν υἱὸν τῆς Ἰσμαῆλ βέυν, ὅστις κατέχει σήμερον πολιτικὴν ὑψηλὴν θέσιν. Ὁ

θεῖος τούτου Μουσταφᾶ πασᾶς Βλιώρης ὅστις διέπρεψεν ὡς νομάρχης εἰς ἄλλας ἐπαρχίας τοῦ κράτους, ἐμορφώθη εἰς Ἰωάννινα, καθὼς ἐμορφώθη καὶ ὁ ἕτερος ἀδελφὸς Σελήμ πασᾶς, νομφευθεὶς Μουτουλμάναν Ἑλληνίδα ἐκ τῆς περιφανεστέρης οἰκογενείας Ἰωαννίνων, ὁ Ἀχμέτ πασᾶς διακριθεὶς ὡς νομάρχης εἰς διαφόρους ἐπαρχίας τῆς Ἠπείρου ἐπὶ τιμιότητι καὶ δικαιοσύνη. Ἔτι δὲ οἱ ἐκ τῆς ἐπαρχίας Δελβίνου ἀδελφοὶ Σουλεϊμάν βέϋς καὶ Ἀβδούλ βέϋς Κόκκας νομφευθέντες Ἰωαννίτισσας, ὧν οἱ υἱοὶ μορφωθέντες εἰς Ἰωάννινα, κατέχουσι σήμερον ὑψηλὰς θέσεις, εἰς δ' ἐξ αὐτῶν εἶνε πρόεδρος τῆς νῦν ἐν Θεσσαλίᾳ ἐπὶ τῶν βακουγίων ἐπιτροπῆς.

Οὕτω ἐκ Τεπελέν ὁ Τσέλιος ἐκ Πίτσαρη, ὁ Καλήμαγας, δερβεναγάδες διοριζόμενοι, ὁ Φεζόμπης ἐξ Ἀργυροκάστρου, οἱ ἐκ Φράσιαρη βέϋδες, οἱ ἐκ Βεραιτίου Βρυώνιδες. Οὐδένα ἐκ Θεσπρωτίας βέϋν ἢ ἀγᾶν δύναμαι νὰ μνημονεύσω ὡς λαβόντα μέρος εἰς τὴν πνευματικὴν ταύτην ζωὴν. Καὶ ναὶ μὲν οἰκογενειακῶς ἐλθόντες εἰς Ἰωάννινα ἐμορφώθησαν, ἀλλὰ οἰκονομικῶς κτεστράφησαν, καθὼς δὲ μνησθέντες ἐπέτυχον πολιτικᾶς καὶ διοικητικᾶς θέσεις, δι' ὧν ὅχι μόνον ἀνεπλήρωσαν τὰ κενά, ἀλλὰ καί τινες ἐπολλαπλασίασαν αὐτὰ καὶ ἅπαντες ἐπανῆλθον οἰκογενειακῶς εἰς τὰς γενεθλίους πατρίδας των, εὐθὺς ὡς ἤρχισαν αἱ συγκοινωνίαι διὰ τοῦ Αὐστριακοῦ Λόϋδ. Ἀλλὰ τὴν ἐκπολιτιστικὴν θέσιν τῶν Ἰωαννίνων ἀπέναντι τῶν Ἀλβανῶν ἀνέλαβον ἄλλα κέντρα ἑλληνικὰ, ἡ Κέρκυρα, ὅπου οἱ Χάονες καὶ ἤδη ἔρχονται χάριν ἐμπορίου, ἐκπαιδεύσεως, καὶ νοσηλεύσεως· ὁ Σελήμ πασᾶς ὁ ῥηθεὶς ἐξ Αὐλώνος, νοσηλευόμενος ἐν Κερκύρᾳ ἀπεβίωσε, καὶ ἡ Κωνσταντινούπολις ὅπου οἱ πρόκριτοι διεσθύνονται ὅπως ἐπιτύχωσιν ἀξιώματα. Ἐκεῖ συνηντῶντο μετὰ πλείστων συμπολιτῶν των ἐμπορευομένων χριστιανῶν, ζῶντες ἑλληνικῶς μετ' αὐτῶν.

Ὅπως διεξαγάγω ἀκριβέστερον τὸ θέμα τοῦτο ὡς πρὸς τὴν Χαονίαν, θὰ εἶπω ἐλίγα καὶ περὶ τῶν τριῶν ἄλλων ἐπαρχιῶν τῆς Χαονίας κατὰ τὴν σήμερον ὑπάρχουσαν διοικητικὴν διαίρεσιν Αὐλώνος, Δελβίνου καὶ Τεπελέν, ὅπερ συμπεριλαμβάνει καὶ τὸ Κουρβελέσι. Εἰς Αὐλώνα, παραθαλάσσιως ὑπάρχει κομόπολις ὀνομαζομένη Ἄρτα, συγκειμένη ἐκ τριακοσίων περίπου οἰκογενειῶν. Αἱ γυναῖκες καὶ τὰ παιδία ἑλληνιστὶ μόνον λαλοῦσι, μόνον δὲ οἱ ἄνδρες καὶ τινες τῶν γυναικῶν γνωρίζουσιν Ἀλβανικὰ· πῶς λοιπὸν ὁ κ. Δὲ Γουβερνάτης τὴν Ἄρταν ταύτην δὲν ἐχρωμάτισε δι' ἑλληνικοῦ χρώματος, ὡς ἔπραξε τοῦτο διὰ τὴν Πάργαν; Καὶ ναὶ μὲν ἡ Πάργα, ὅχι διὰ τὸν πολὺν πληθυσμὸν τῆς ἐχρωματίσθη, διότι κατὰ 200 οἰκογενείας ὑπερβαίνει μόνον τὴν Ἄρταν, ἀλλὰ νομίζω διὰ τὴν ἱστορικὴν τῆς ἀξίαν μᾶλλον· ἀλλ' ἀφοῦ ἐκήρυξε καὶ ἐχρωμάτισε τὴν Χαονίαν ὡς μὴ ἐπηρεασθεῖσαν ὑπὸ τοῦ ἑλληνισμοῦ, ὄφειλε ἀκριβείας καὶ δικαιοσύνης ἕνεκεν νὰ μνησθῆ καὶ τῶν Ἑλλήνων τούτων. Καθὼς θὰ παρακλέσω τὸν κ. Δὲ Γουβερνάτην νὰ μᾶς φωτίσῃ, ἂν ἀξίξει τὸν κόπον, διατὶ ἐχρωμά-

τισε τὸ Δέλβινον ὡς ἐπηρεασθὲν ὑπὸ τοῦ ἑλληνισμοῦ, καὶ ὄχι τὸ Τεπελέν καὶ τὸν Αὐλῶνα. Πραγματικῶς, κύριοι, δὲν δύναμαι νὰ ἐννοήσω ποῦ ἔγκειται ἡ διαφορά. Ἡ ἐπαρχία τοῦ Αὐλῶνος εὐφορος καὶ παραγωγικὴ, καταμαστίζεται ἕνεκα τῆς ἀμελείας καὶ ἀδρανείας διοικητικῆς τε καὶ ιδιωτικῆς ὡς πρὸς τὸν ῥοῦν τῆς Βοιούσης, ὑπὸ ἐλωδῶν πυρετῶν καὶ τῆς ἐλώδους καχεξίας. Τὰ τέσσαρα πέμπτα τοῦ πληθυσμοῦ εἶνε Μουσουλμάνοι, δὲν ἀποδηλοῦσι, οὐδὲ ἐπιδίδονται τόσον εἰς τὸν στρατιωτικὸν βίον.

Ἡ ἐπαρχία Τεπελέν καὶ Κουρβηλέσι εἶνε οἱ Λιάπιδες, περίφημοι εἰς τὰ πλιάτσικα, κατοικοῦσιν ἄγονον χώραν καὶ ἐπιδίδονται δριστικῶς καὶ εὐχαρίστως εἰς τὸν στρατιωτικὸν βίον, ἀλλὰ ὡς ἄτακτοι, ἐπ' ἐλπίδι λεηλασίας. Ὅταν δὲ οἱ πρόκριτοι αὐτῶν, ὁ Τσέλιος Πίτσκρις, ὁ Καλάμαχος ἀπολύονταί τῆς ὑπηρεσίας, οὗτοι διακμένουνοι ἄεργοι εἰς τὰς ἐστίας των τρεφόμενοι ἀποκλειστικῶς ἐξ ἀρχβοσίτου καὶ χόρτων. Καὶ ἐπειδὴ ὁ λόγος περὶ τῆς τροφῆς ταύτης, ἣτις κατὰ δυστυχίαν δὲν εἶνε ἀποκλειστικὴ μόνον εἰς Τεπελέν, ἀλλὰ καὶ εἰς ἄλλα μέρη τῆς Ἡπείρου περίξ τῶν Ἰωαννίνων, Σοῦλι, Λάκκα, καὶ Λακκοπούλα τοῦ Σουλιῦ, ὑπενηθιμίζω ὑμᾶς, ὅτι διακεκοιμένοι ἰατροὶ τῆς Ἄνω Ἰταλίας, εἰς ταύτην τὴν ἀποκλειστικὴν τροφήν ἀπέδωκαν τὴν καταμαστίζουσαν πολλὰς πόλεις τῆς ἄνω Ἰταλίας ἀνίατον νόσον πελάγραν, ἣτις δὲν εἶνε δυνατόν νὰ κρυφθῇ ἢ συγχυσθῇ μετ' ἄλλης ἀσθενείας, διότι κατὰ τὸ τρίτον στάδιον αὐτῆς, ἡ ἀσθένεια αὕτη ὀδηγεῖ τοὺς πάσχοντας εἰς τὴν αὐτοκτονίαν, διὰ πνιγμοῦ ἢ ἐντὸς φρέατος ἢ ποταμοῦ, ἢ λίμνης· ὥστε νομίζω ὅτι αἰτία τῆς νόσου δὲν εἶνε μόνη ἡ τροφή, ἀλλ' ὅτι καὶ ἄλλοι λόγοι θὰ συντείνουσιν εἰς τὴν γένεσιν τῆς ἀσθενείας, διότι μέχρι σήμερον ἡ Ἡπειρος εἶνε ἐντελῶς ἀπηλλαγμένη τῆς πελάγρας. Ἐν Τεπελέν τὰ τρία πέμπτα τοῦ πληθυσμοῦ εἶνε Μουσουλμάνοι. Ἐν μόνον δύναμαι νὰ εἶπω, ὅτι εἰς Ἰωάννικα, Μέτσοβον, εἶδον αὐτούς, κατὰ ἑκατοντάδας. Πολλάκις προσκαλούμενος ἐξω τῶν πόλεων ὅπως ἐπισκεφθῶ ἀσθενεῖς, ἔλαβα φύλακας καθ' ὁδὸν ἐξ αὐτῶν, καὶ ἂν δὲν ἀπατώμαι, ἐπισκεφθεῖς καὶ πολλοὺς ἐξ αὐτῶν πάσχοντας εἰς Μέτσοβον, εὔρον αὐτοὺς λαλοῦντας ἑλληνιστὶ ὡς οἱ ἄλλοι.

Ἐτι καταφανεστέρῃ καθίσταται ἡ ἐπιρροή τοῦ ἑλληνισμοῦ ἐν Χαονίᾳ, ἔάν ἀνθρώπων ὑμῖν κοινὰ ἦθῃ καὶ ἔθιμά τινα ἄπερ ἔχουσι Μουσουλμάνοι καὶ Χριστιανοί. Ὡς γνωρίζετε μία καὶ ἡ αὐτὴ φυλὴ εἶνε, οἱ μὲν ἐξομῶσαντες, οἱ δὲ διατηρήσαντες τὰ πάτρια· κοινὴν ἔχουσιν, ὡς εἶπομεν, τὴν γραφομένην γλῶσσαν, κοινὰ ἔχουσι τὰ ὀνόματα τῶν μηνῶν, μέχρι Ἄψου, οὕτω Μουσουλμάνοι καὶ Χριστιανοί λέγουσι καὶ γράφουσι Ἄϊ Δημήτρῃ τὸν Ὀκτώβριον, Ἄνδριᾷ τὸν Δεκέμβριον, Θεριστήν, Ἄλωνάριον, Τρυγητήν. Ἐτι δὲ τὰ ἐπώνυμά των Ἀχμέτ Ντίνος, Ταχῆρ Ἀθανάσις, ζῶν καὶ σήμερον ἐν Θεσπρωτίᾳ ἐν τῇ κωμοπόλει Μαζαράκι, Σουλεϊμάν Λουκάς ἐν Κούτσι πλησίον τῆς Γουμενίτσας. Ἐν Τεπελενίᾳ Κουρβηλέσι καὶ Αὐλῶνι, δπου οἱ

Μουσουλμάνοι πρὸς τοὺς Χριστιανούς εἶνε ὡς ἐξ πρὸς ἕν, ὅπου πρὸ τριακονταετίας ἐξή πεπτῆρ Χριστιανός καὶ υἱός Μουσουλμάνος, ὡς ὁ Ἑλμάζ τοῦ Βαγγέλη, ὁ Μεχμέτ Παπαγκιολέκας, ἦτοι Ἀλέξιος ἀπὸ Γκιόνι χωρίον, ἢ κατ' ἄλλους ὄχι Ἀλέξιος ἀλλὰ Λέκας ἀπὸ Γκιόνι, ὅπερ νομίζω ἀκριβέστερον, διότι τὸ ὄνομα Λέκας ἦτο κοινόν, ὡς φαίνεται ἐκ πολλῶν Ἀλβανῶν καταφυγόντων εἰς τὸ τότε βασιλεῖον τῆς Νεαπόλεως καὶ ἄλλων εἰς Κέρκυραν, εἰς Βεράτιον Βρυώνης. Ὁ ἐν Ἰωαννίνοις πρόξενος Γάλλος Βερτρὰνδ τὸ 1852, συνήντησεν εἰς Βεράτιον, ὄχι εἰς τὴν πόλιν, ἀλλὰ εἰς τὰ πέριξ, ἐν ἑλληνικῷ μοναστηρίῳ, ὅπου ἐξενίσθη ὑπὸ τοῦ ἡγουμένου, Δερβέσσην Μουσουλμάνον ἀδελφὸν τοῦ ἡγουμένου. Ἀπκντες οἱ Μουσουλμάνοι καὶ οἱ Χριστιανοὶ χρῶνται τῇ μονογαμίᾳ, οὐδὲν παράδειγμα γνωρίζω Ἠπειρώτου, νὰ κάμῃ χρῆσιν πολυγαμίᾳς, δικαιώματος ὅπερ ἔχει σύμφωνον τῷ Κορανίῳ· δὲν μοὶ εἶνε γνωστός γάμος Μουσουλμάνου Ἀλβανοῦ μετὰ τῆς φυλῆς τῶν κατακτητητῶν, καὶ περιορίζονται νὰ ἐρχωνται εἰς κοινωνίαν γάμου μετὰ τῶν μέχρι τοῦ Ἀψοῦ σπανιώτατα δὲ ἴσως μετὰ τῶν πέραν τοῦ Ἀψοῦ Ἀλβανῶν, ἀλλὰ ἐνίοτε μετὰ Θεσσαλῶν Ὀθωμανῶν. Αἱ τελεταὶ τοῦ γάμου, τοῦ θανάτου, αἱ αὐταὶ κατ' οὐσίαν Χριστιανῶν τε καὶ Μουσουλμάνων· εἰς ὅσα χωρία ἠσπάσθησαν τὸν Μουσουλμανισμόν ἀλόκληρα, ἢ Ἐκκλησίαι μετεβλήθη εἰς Ἰσαμί, τὰ δὲ παρεκλήσια ἐξῶθεν τοῦ χωρίου καὶ σήμερον ἐπιτροπεύονται ὑπὸ Μουσουλμάνων, οἵτινες φροντίζουσι ν' ἀνάπτεται διαρκῶς κανδήλα, καὶ ἐν τῇ μνήμῃ τοῦ Ἀγίου νὰ γίνεται λειτουργία. Ἀσθενοῦντες οἱ Μουσουλμάνοι προσέρχονται καὶ αὐτοὶ σὺν γυναιξὶ καὶ τέκνοις εἰς θαυματουργὰ μοναστήρια ἢ Ἐκκλησίας, ἢ εἰκόνας, προσφέρουσι κηρὸν καὶ πληρώνουσι τὸν ἱερέα, ὅπως δεηθῇ ὑπὲρ τοῦ πάσχοντος. Ἐτερον γεγονός, ὅπερ εἶδον ἰδίως ὄμμασιν εἶνε τὸ ἀκόλουθον. Προσεκλήθη εἰς Φράσιον ὑπὸ τῶν βεϋδῶν ὅπως ἐπισκεφθῶ πάσχοντα ἀδελφόν των· ἔτυχε δὲ νὰ εἶμαι ἐκεῖ τὴν 24 Μαρτίου. Μετὰ μεσημβρίαν τῆς αὐτῆς ἡμέρας, πληθὺς παιδῶν Μουσουλμάνων κρατοῦσα εἰς χεῖρας μικροῦς κώδωνας, ἤρχισεν νὰ τρέχῃ δεξιὰ, ἀριστερὰ τοῦ χωρίου εἰς τὰ πέριξ, σημαίνουσα τοὺς κώδωνας· τὸ πρᾶγμα τοῦτο μὲ ἐξέπληξε, ἀποκταίς δὲ εἰς τὸν νοημονέστερον ἠρώτησα τί δηλοῖ τοῦτο, μὲ ἀπήντησε δὲ, ὅτι πατροπικράδοτον ἔχουσι τὸ τοιοῦτον ἔθιμον, ὥστε κατὰ ταύτην τὴν ἡμέραν διὰ τῶν κωδῶνων νὰ φαρίζωσι τοὺς ὄφεις, καὶ νὰ τοὺς φανεύωσιν· ἐπειδὴ δὲ εἰς Φράσιον εἶνε καὶ πολλὰ οἰκογένεια χριστιανικαί, ἠρώτησα αὐτούς, ἂν ἔχωσι τοιοῦτον ἔθιμον, μὲ ἀπήντησαν δὲ ὅτι δὲν τολμῶσι νὰ κάμωσι τὰ ἴδια ὡς οἱ Μουσουλμάνοι παῖδες. Ἐγὼ δὲν ἀμφιβάλλω ὅτι τοῦτο εἶνε ἔθιμον ἀπομείναν ἐκ διαδοχῆς, χριστιανικόν, ὅτε οἱ παῖδες διὰ κωδωνοκρουσίας ἀνήγγελλον τὸν Εὐαγγελισμόν, καὶ συμφώνως πρὸς τὸ πνεῦμα τοῦ Χριστιανισμοῦ, ὁ Εὐαγγελισμὸς διὰ τοῦ Χριστοῦ, ἦλθεν ὅπως πατάξῃ τὸν ὄφιν, ἦτοι τὸν Διάβολον.

Ἄς ἐξετάσωμεν τὴν Χριστιανὸν καὶ Μουσουλμάνου, πάντοτε μέχρι
 Ἄφου, ὑπὸ ἀνθρωπολογικὴν ἔποψιν, καὶ ἐθνολογικὴν. Ἡ κατατομὴ εἶνε
 μία καὶ ἡ αὐτή, ἡ φυσιογνωμία, αἱ σχέσεις τοῦ προσώπου καὶ τῆς κεφαλῆς
 αὐταί· ὅταν ἐκ μιᾶς καὶ τῆς αὐτῆς ἐπαρχίης συναντήσῃ τις μεμιγμέ-
 νους Χριστιανὸν καὶ Μουσουλμάνου ἐὰν μὴ εἶνε ὁ πρακτικῶν ἐξησκημένος,
 δὲν διακρίνει εὐκόλως τίς ὁ Χριστιανὸς καὶ τίς ὁ Μουσουλμάνος· οὗτος μὲν
 εἶνε ἀγριώτερος, θαρραλεώτερος, παρησιαστικώτερος, ἔχει βᾶδισμα στρατιω-
 τικόν, ὑπερήφανον, ἡ δμιλίη τοῦ ἐπιβλητικῆ ἔστω καὶ ὅταν χερσεντίζετα
 ἡ χαιρετᾶ, ἐνῶ ὁ Χριστιανὸς εἶνε πολὺ ἡπιώτερος, ἔχει ὀλίγον κύπτουσαν
 τὴν κεφαλὴν, εἴτε ἰστάμενος εἴτε βαδίζων, ἰδίως χαιρετᾶ θέτων τὴν δε-
 ξιάν χεῖραν ἐπὶ τῆς χώρας τῆς καρδίης, καὶ κύπτων εἶτι περισσότερον τὴν
 κεφαλὴν· ὅλα ταῦτα τὰ χαρακτηριστικὰ εἶνε προϊόντα τῆς δουλείης, καὶ
 ἀν ἐπέζησαν καὶ ἐσώθησαν οὗτοι οἱ Ἄλβανοί, ταῦτο ἀποδοτέον εἰς τὸ ὅτι
 μέχρι τῆς ἐκδόσεως τοῦ Τανζιματίου ἦσαν διηρημένοι εἰς τὴν τάξιν
 ῥαγιαδῶν ὑποτελῶν, ἀνηκόντων εἰς τόσους τιμηχοῦχοις βέϋδας, τοὺς ἰσχυ-
 ροτέρους καὶ εὐπορωτέρους τῆς ἐποχῆς, οἵτινες Χριστιανοὶ ἐθεωροῦντο ὡς
 ἰδιοκτησίαι τῶν βέϋδων, οὐκ εἰς ἐκεῖνον εἴτε ἀντιπρόσωπον τῆς ἐξου-
 σίης εἴτε ἄλλον Ἄλβανὸν Μουσουλμάνον, ὅστις ἤθελε τολμήσῃ νὰ προσ-
 θέλῃ Χριστιανὸν μὴ ὑποτελῆ εἰς αὐτόν, ἀλλὰ ἀνήκοντα εἰς ἄλλον βέϋν,
 ἡ προσβολὴ ἐθεωρεῖτο ὡς ἀπειθυνομένη εἰς τὸν ἀρχοντα βέϋν, καὶ ἀντε-
 κδικήσεις, φόνοι σφαγαί, ἐλάμβανον χώραν τότε μεταξὺ τῶν βέϋδων, καὶ
 ἀδιακρίτως ἐφρονέοντο Χριστιανοὶ ὑποτελεῖς τοῦ προσθεαλόντος βέϋ ἢ Μου-
 σουλμάνου τῆς φατρίας του. Ἡ ὑποτελής αὕτη κατάστασις τῶν Ἄλβανῶν
 Χριστιανῶν, δὲν ἦτο τόσον ἐπαχθὴς καὶ βρεῖα, ὅσον θὰ ἴδωμεν ἡ τοῦ Ἑλ-
 ληνος Ἡπειρώτου, ὅστις ἦτο εἰς τὴν διάκρισιν παντὸς Μουσουλμάνου, ἐνῶ
 ἡ τοῦ Ἄλβανου ἦτο περιορισμένη εἰς ἓν πρόσωπον, τὸν βέϋν, ὅστις δὲν ἀπῆ-
 τει ἐκ τοῦ ὑποτελοῦς του, ἡ σέβας αὐτηρὸν δόκιμος παρίστατο ἐνώπιον
 αὐτοῦ, ἡ ἀπῆντα αὐτόν καθ' ὁδόν, πρὸς τούτοις καλακείαν, δῶρα ἐν περι-
 πτώσει γάμου ἢ θανάτου ἐν τῇ οἰκίᾳ τοῦ βέϋ· ὁ βέϋς πιθανὸν νὰ
 διέταξε τὸν ὑποτελῆ του Χριστιανὸν νὰ τῷ δώσῃ χρήματα, ἐν στιγμῇ
 ὀργῆς νὰ ἐρράπισεν αὐτόν, οὐδέποτε ὁμως προσέκρουσεν εἰς τὴν οικογενεια-
 κὴν τιμὴν του. Οὗτοι οἱ βέϋδες προσκαλούμενοι ὑπὸ τῆς ὑψηλῆς Πύλης νὰ
 στρατολογήσωσιν εἴτε ὡς Δερβενχάδες εἴτε ὡς ἀρχηγοί, ὅπως ἀποστα-
 σταλῶσιν εἰς ἐπαναστατήσασαν ἐπαρχίαν, εἴτε ἐν ἐξωτερικῷ πολέμῳ,
 ἦσαν ὅχι μόνον ἡγέται, ἀλλὰ ὄφειλον καὶ περὶ τῆς τροφῆς νὰ φροντίζωσι,
 καὶ ἰδιαίτερον ὑπάλληλον νὰ ἔχωσι τῆς ὑπηρεσίας ἰδίως τοῦ ταμείου, τῆς
 ἀλληλογραφίας, σύμβουλον πιστόν· ἕκαστος δὲ βέϋς ἀρχηγὸς εἶχε ὡς τοι-
 οῦτον πάντοτε ἓνα Χριστιανόν, ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον ἐκ Πρεμετῆς, ἀνήκοντα
 οἰκογενειακῶς τῷ βέϋ, ὅστις Χριστιανὸς συνεννοεῖτο μετὰ τοῦ κεντρικοῦ
 ταμείου τῆς ὑψηλῆς Πύλης, ὅπως λαμβάνῃ χρήματα, πληρόνη τοῦ ἀτά-

κτους τούτους στρατιώτας, κρατεῖ τὰ βιβλία εἰσπράξεων καὶ ἐξόδων, διατηρεῖ τὴν ἀλληλογραφίαν τοῦ βεῦ καὶ πρὸς τὰς Ὀθωμανικὰς ἀρχὰς καὶ πρὸς τὴν οἰκογένειάν του· οἱ Χριστιανοὶ οὗτοι οὐκ ἐλίγα χρήματα ἐπορίζοντο τῇ συναινέσει τοῦ βεῦ, ὅστις ἀγέρωχος, γενναῖος, ἔχαιρε βλέπων εὐτυχοῦντα τὸν πιστότερόν του ὑπάλληλον· πάντα δὲ τὰ ῥηθέντα ἐγράφοντο ἐν τῇ ἑλληνικῇ γλώσσῃ. Ἐγνώριτα προσωπικῶς τοὺς κυριωτέρους τούτους γραμμικεῖς Χριστιανούς, τὸν τοῦ Φράσιαρη, τοῦ Γαέλιου Πίτσκαρι καὶ Καλέμ ἀγᾶ ἐκ Ταπαλέν, τοῦ Βρυώνη ἐκ Βερκτίου, τοῦ Μεχμέτ Γκορόσιανι ἐξ ἐπαρχίης Πρέμετῆς, τὸν τῆς οἰκογενείας Βλιώρα ἐξ Αὐλώνας.

Ἐκδοθέντος περὶ τὸ 1844 τοῦ Τανζιματίου, ἔπαυσε ἡ ὑποτελής αὕτη κατ᾽ἐστάσις τῶν Χριστιανῶν Ἀλβανῶν, καὶ ἡ ὑψηλὴ Πύλη διορίσασα διοικητάς, συστήσασα δικαστήρια παρέλαβε τοὺς Χριστιανούς τούτους ὑπὸ τὴν ἀμεσον δικαιοδοσίαν της. Ἡ ἀπώλεια τοῦ προνομίου τούτου τῶν βεῦδων, ἡ εἰσαγωγή παρ' Ἀλβανοῖς τῆς στρατολογίας ἐν τῷ τακτικῷ στρατῷ, ἡ βία ἣν μετεχειρίσθη ἡ ὑψηλὴ Πύλη, ὅπως ἐκτελέσῃ παρ' Ἀλβανοῖς τὸ Τανζιματίον, πάντα ταῦτα προσέβλεπον σπουδάζει τὴν φιλοτιμίαν καὶ τὸ συμφέρον τῶν Ἀλβανῶν προὔχόντων, οἵτινες ἤρχισαν ψιθυρίζοντες, καὶ ζητῶσιν ἐκδίκησιν κατὰ τῆς ὑψηλῆς Πύλης· ἤρχισαν λοιπὸν καὶ συνεννοῶνται οἱ πρόκριτοὶ περὶ τοῦ πρακτέου, ἡ συνωμοσία δὲ αὕτη περιωρίσθη, μέχρι τοῦ "Αψου" πρὸς ποῖον δὲ κέντρον ν' ἀτενίσωσιν, ἐξ οὗ καὶ βοήθειαν καὶ ὑποστήριξιν καὶ ἀρυσθῶσι, καὶ ἐν περιπτώσει ἐπιτυχίας εἰς τὸ κέντρον τοῦτο ὅπως δήποτε καὶ προσκολληθῶσιν; Οὐδόλως ἐδίστασαν οἱ πρόκριτοι Ἀλβανοὶ πρὸς ποῖον κέντρον ὄφειλον ν' ἀπευθυνθῶσιν. Τότε πρωθυπουργὸς ἦτο ὁ Κωλέττης, καὶ Βασιλεὺς ὁ Ὀθων, οἵτινες ἦσαν ἀγγρῦνοι φύλακες τῶν ἠθικῶν συμφερόντων, ὡς ἄνδρες μεγαλόφρονες· ὁ Ὀθων ἐφόρει τὴν φουστανέλλαν, ὅπως χρησιμεύῃ ὡς φάρος εἰς τοὺς θέλοντας μὲν καὶ προσέλθωσιν, ἀλλὰ ἐκ τρικυμίας δυνατῆς ἐμποδιζομένους, καὶ δὲν δυνάμεθα, νομίζω, καὶ ἀποδώσωμεν δημοσκοπικὸν σκοπὸν εἰς τὸν Ὀθωνα φοροῦντα φουττανέλλαν, ἐκ μὲν τῶν προτέρων κρίνοντες, διότι ἦτο γόνος βασιλικῆς οἰκογενείας, ἰδίως υἱὸς Βασιλέως ποικτοῦ, φύσει σοφός, καὶ περὶ ὅλων μελετῶν καὶ καταγινόμενος, ἐκ δὲ τῶν ὑστέρων κρίνοντες αὐτόν, διότι εἶδομεν ὅτι ἕνεκα τῆς φουστάν ἑλλας ἐθυσίασεν ὅ, τι πολυτιμώτατον εἶχε, τὸ σέμμα του, καθὼς πρὸς τούτοις εἶδομεν τὴν προερατικότητά του, ὡς καὶ μὴ εὐρεθῶσιν τὸ 1880 οἱ Ἀλβανοὶ ἄνευ φάρου, ὁ δὲ κ. Δὲ Γουβερνάτης, πρὸς ἰκανοποίησίν του, δρθῶς καὶ ἀκριβῶς μὴ κηρύξῃ ἑλληνικὴν ἐπαρχίαν τὴν Ἠπειρον, ἄνευ ἐλπίδος, καὶ διηρημένην. Ὁ Κωλέττης, πληροφορηθεὶς τὰ ἐν Ἀλβανίᾳ τεκταινόμενα, ἐπωφεληθεὶς τῶν διαθέσεων τῶν προκρίτων Ἀλβανῶν τῆς Ἠπείρου, ἐνεθάρρυνεν αὐτούς, ὑπεσχέθη πᾶσαν συνδρομήν, καὶ οὕτω ἀπετάθησαν ἐνυπογράφως οἱ πρόκριτοι Ἀλβανοὶ πρὸς τὴν Κυβέρνησιν τοῦ Ὀθωνος αἰτοῦντες τὴν προστασίαν τοῦ Ἑλληνισμοῦ.

ἔλαβον τὰ ὄπλα κατὰ τῆς ὑψηλῆς Πύλης ἐπανκτατήσαντες, ἀρχηγὸς δὲ τῶν ἐπαναστατῶν ἦτο ὁ ἐκ Τεπελέν, ἐπαρχίας κατὰ τὸν κ. Δὲ Γουβερνάτην, μὴ ἐπηρεασθείσης ὑπὸ τοῦ Ἑλληνισμοῦ, Γκιουλέκας. Οὗτος ἀπέκρουσε κατὰ πρῶτον τοὺς Ὀθωμανικοὺς στρατοὺς, μετὰ μεγάλης ζημίας αὐτῶν, ἀκολούθως ὁμοῦς ἐνεκκ ξένων ῥαδιουργιῶν καὶ ἐπιδράσεων, δὲν ἐδόθη ὑπὸ τῶν ἰδίων Ἀλβανῶν ἡ δέουσα συνδρομὴ τῷ Γκιουλέκῃ, καὶ οὕτω τὰ αὐτοκρατορικὰ στρατεύματα ἐν ἑτέρῃ συμπλοκῇ κατέτρεψαν τοὺς ἐπαναστάτας, καὶ ἡ ἐπανάστασις ἐσθιάθη, οἱ δὲ πρόκριτοι Ἀλβανοὶ τέσσαρες, ἐν οἷς ὁ Ἀχμέτ Ντίνος ἐξορισθέντες εἰς τὰ βόθρα τῆς Ἀσίας ἀπέθανον ἐν τῇ ἐξορίᾳ. Συμφώνως ἄρα τῷ κ. Δὲ Γουβερνάτῃ, μέχρι τοῦ 1844, ὑπαρχούσης ἐν Ἀθήναις τῆς στιβαρᾶς χειρὸς, καὶ οἱ Μουσουλμάνοι Χάονες Ἀλβανοί, σὺν τοῖς ἄλλοις μέχρι τοῦ Ἄψου, πρὸς τὸν Ἑλληνισμὸν ἐστράφησαν ἐν ὧρα ἐπικινδύνου ἀποφάσεώς των, ὅχι βέβαια ἐκ θαύματος ἢ τυχαίως· ἀλλ' ἐκ τῆς κ. Δὲ Γουβερνάτης, δὲν τοὺς θεωρεῖ ὁμοιομόρφους τῶν ἄλλων σημερινῶν Ἑλλήνων, δὲν οὐκ δυνήθη ὁμοῦς ν' ἀναιρέτη ὅτι οἱ Χάονες ἀρκούντως εἶχον ἐπηρεασθῆ ὑπὸ τοῦ Ἑλληνισμοῦ, καὶ διὰ τοῦτο πρὸς αὐτὸν τότε ἐστράφησαν. Ἐτέρῃ μικρᾷ ἀπόδειξις, τὸ 1861, ὁ ἐκ Χονίας πρόκριτος Ἀλβανὸς ἐξ Αὐλῶνος Μαχμουτ βέης Βλιώρης, ἀναγκασθεὶς νὰ ἐγκαταλείψη τὸ Τουρκικὸν ἔδαφος, πρὸς τὰς Ἀθήνας διηυθύνθη καὶ ἐνταῦθα εἶπεν ἄσυλον.

Τὴν ἠθικὴν καὶ διανοητικὴν ἐπιρροὴν τοῦ Ἑλληνισμοῦ ἐπὶ τῶν Ἀλβανῶν, θέλομεν ἐννοήσῃ κάλλιον, συγκρίνοντες τούτους, μὲ τοὺς πέραν τοῦ Ἄψου, ἢ τοὺς τῆς Ἄνω Ἀλβανίας, ἐν τούτοις συνοψίζοντες ὅσα ἐδιηγήθη, βλέπομεν ὅτι οἱ Ἀλβανοὶ ἐντεῦθεν τοῦ Ἄψου συνεδίωσαν ἀδιακόπως μετὰ Ἑλλήνων, ἢ εἰς ἑλληνικὰ κέντρα, ἢ ἐν τῇ ἐπαρχίᾳ των εἶνε καλῶς κατηρητισμένα καὶ διεσπαρμένα σχολεῖα, οἱ Ἀλβανοὶ οὗτοι καὶ μᾶλλον μεμορφωμένοι, εὐπαίδευτοι, προοδευτικοὶ καὶ φιλόπονοι τῶν ἄλλων εἶνε ὅτι ἡ Θεσπρωτία, χρωματισθεῖσα ὡς Ἑλληνοαλβανία, ἐν καὶ περικυκλωμένη ὑπὸ ἑλληνικοῦ πληθυσμοῦ, μάλκ ταῦτα ἐπειδὴ δὲν ἀναγκάζονται ν' ἀποδημῶσιν οἱ Θεσπρωτοὶ εἰς ἑλληνικὰ κέντρα, ἐπειδὴ δὲν ἔχουσι σχολεῖα ἑλληνικά, ἐπηρεάθη πολὺ ἐλιγώτερον ὑπὸ τοῦ Ἑλληνισμοῦ, ἢ τὸ Ἀργυροκάστρον· δὲν ἔχει τις ἢ νὰ εἶη τὸ Μαργαρίτι, τοὺς Φιλιάτες, τὰς δύο πρωτεύουσας τῆς Θεσπρωτίας, ὅπως πεισθῆ, κατὰ πόσον ὑπερτερεῖ ταύτας τὸ Ἀργυροκάστρον, τὸ Βεράτιον, ἢ Πρεμετῆ. Οὐδεὶς ἐπαναλέγω Θεσπρωτὸς διεκρίθη, ἀλλ' οὐδ' ἐτόλμησε νὰ ζητήσῃ πολιτικὴν ἢ στρατιωτικὴν ὑπηρεσίαν· μόλις ὁ Ντίνος ἀποκατεστάθη οἰκογενειακῶς εἰς Πρέβεζαν, καὶ ἐφθασεν εἰς τὸ ἀνώτατον ὑπουργεῖμα τοῦ ἐπὶ τῶν ἐξωτερικῶν ὑποθέσεων τῆς Τουρκίας, ἐνῶ οἱ ὑπἄλληλοι Ἠπειρωτὰι τῆς Ὀθωμανικῆς αὐτοκρατορίας, ἰδίως Ἰωαννῆται Μουσουλμάνοι, Ἀργυροκάστριται, Βερατινοὶ κλπ., διεκρίθησαν καὶ διακρίνονται πάντοτε τῶν λοιπῶν ὑπἄλλήλων, καθ' ὅλας τὰς ἐπαρχίας

τῆς Τουρκίας, ὡς νοημονέστεροι, συμπεριφορὰν ἔχοντες καλητέραν καὶ κάλλιον συμμορφούμενοι πρὸς τοὺς Εὐρωπαϊοὺς, καὶ πολὺ φιλανθρωπότεροι τῶν ἄλλων ὑπαλλήλων· ὅσοι δὲ Ἀργυροκαστρίται, ἐξ Αὐλῶνος, Δελδίνου, Πρεμετίου, διεκρίθησαν ἐν τῇ ὑπηρεσίᾳ τοῦ Κράτους, οὗτοι πάντες ἔζησαν εἰς Ἰωάννινα, μετ' ἔπειτα δὲ εἰς Κωνσταντινούπολιν.

Καὶ ταῦτα μὲν περὶ τῶν ἐντεῦθεν τοῦ Ἄψου Ἀλβανῶν. Ἡ σύγκρισις δὲ τούτων πρὸς τοὺς πέραν τοῦ Ἄψου Ἀλβανούς ὡς καὶ περὶ τοῦ περιλαλήτου Ἀλβανικοῦ συνδέσμου θὰ εἶνε τὸ τοῦ τρίτου καὶ τελευταίου μέρους τῆς παρούσης ἡμῶν διχρισθῆς.

Σπυρίδων Σοκόλης, ἰατρός.

ΠΕΡΙ ΑΓΩΓΗΣ ΚΑΙ ΠΑΙΔΕΙΑΣ ΤΟΥ ΜΕΓΑΛΟΥ ΑΛΕΞΑΝΔΡΟΥ*

Οὐδεὶς ἀγνοεῖ τὸν μέγιστον ἐκεῖνον τῆς Ἑλλάδος ἄνδρα, ὅστις, τριάνοντα καὶ δύο ἔτη βεβαιῶς, διέπραξεν ἐν βραχυτάτῳ χρόνῳ τὰ μεγαλείτερα, τὰ λαμπρότερα καὶ τὰ εὐγενέστερα τῶν ἔργων, ὅσα ποτὲ θνητὸς ἄνθρωπος ἠδύνατο γὰρ διαπράξῃ. Οὐδεὶς ἀγνοεῖ τὸν ἐνδοξὸν υἱὸν Φιλίππου τοῦ Μακεδόνα καὶ Ὀλυμπιάδος τῆς Ἡπειρώτιδος, ὅστις ἐν διαστήματι δώδεκα περίπου ἐτῶν ἐγένετο κύριος ἀπάσης τῆς Ἀσίας· ἠκοδόμησε περὶ τὰς ἐβδομήκοντα πόλεις, καταστήσας αὐτοῦ κέντρον ἐμπορίου καὶ πολιτισμοῦ· ἐξημέρωσεν ἀγρίους καὶ βαρβάρους λαούς· ἀνέπτυξε μεταξὺ αὐτῶν τὰς τέχνας καὶ τὰς ἐπιστήμας· ἐνεψύχωσε τὸ ἐμπόριον καὶ τὴν βιομηχανίαν· ἀνώρυξε λιμένας καὶ ἐποίησε νεωσαίλους· ἀνίδρυσε ναυὺς κατεστραμμένους καὶ ἀνάκτορα κατηρειπωμένα· συνεφιλίωσε διάφορα ἔθνη πρὸς ἄλληλα· μετέδωκε πανταχοῦ τὸν ἑλληνικὸν πολιτισμὸν καὶ προελέαυεν οὕτω τὴν ὁδὸν τοῦ εὐαγγελικοῦ κηρύγματος. Οὐδεὶς, λέγω, ἀγνοεῖ τὸν μέγαν Ἀλέξανδρον, περὶ οὗ ἐκ τῶν ἀρχαιοτέρων ὁ μὲν Πλούταρχος λέγει· «κοινὸς ἦκειν θεῶν ἄριστος καὶ διαλλακτὴς τῶν ὅλων νομίζων, οὗς τῷ λόγῳ μὴ συνῆγε, τοῖς ὅπλοις βιαζόμενος, εἰς τὸ αὐτὸ συνενεγκὼν τὰ πανταχόθεν, ὥσπερ ἐν ἀκρατῆρι φιλοτησίᾳ μίξας τοὺς βίους καὶ τὰ ἔθνη καὶ τοὺς γάμους καὶ τὰς δικίτας, πατρίδα μὲν τὴν οἰκουμένην προσέταξεν ἡγεῖσθαι πάντας, ἀκρόπολιν καὶ φρουρὰν τὸ στρατόπεδον, συγγενεῖς δὲ τοὺς ἀγαθοὺς, ἀλλοφύλους δὲ τοὺς πονηροὺς· τὸ δὲ ἑλληνικὸν καὶ βαρβαρικὸν μὴ χλαμύδι, μηδὲ πέλιτη, μηδὲ ἀκινάκη, μηδὲ κἀνδυῖ διορίζειν, ἀλλὰ τὸ μὲν ἑλληνικὸν κἀρετῆ, τὸ δὲ βαρβαρικὸν κακίᾳ τεκμαίρεσθαι· κοινὰς τὰς ἐσθῆτας ἡγεῖσθαι καὶ τραπέζας καὶ γάμους καὶ δικίτας, δι' αἵματος καὶ τέκνων ἀνα-

* Ἀνεγνώσθη ἐν τῇ Συλλόγῳ κατὰ τὸν Μάρτιον.